

АГРОСВІТ

№ 21 листопад 2020

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан Людмила Ігорівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 21 листопад 2020 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.agrosvit.info

Засновники:
**Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 19.11.20 р.
Підписано до друку 19.11.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 11,3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення №1911/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2020

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 21 листопад 2020 р.

У НОМЕРІ:

Ємельянов О. Ю.

Діагностування рівня фінансової стійкості підприємств агропромислового комплексу 3

Третяк А. М., Поліщук А. С.

Сутність інституціонального середовища ринкового обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв) 10

Маркіна І. А., Таран-Лала О. М., Касіч Ю. О.

Управління кадровою безпекою підприємства як інструмент детінізації: методичні засади та практична апробація 19

Меліхова Т. О., Філатова А. І.

Методологічні аспекти організації обліку та аудиту матеріалів та палива на підприємстві 26

Іванова А. С.

Проблеми взаємодії сільськогосподарських кооперативів та органів об'єднаної територіальної громади в умовах децентралізації влади 35

Петрова О. О.

Диверсифікація олійного бізнесу та розвиток виробництва нетрадиційних олій на Херсонщині 41

Капліна А. І.

Крос-культурний менеджмент як інструмент організації крос-культурної взаємодії 49

Головач К. С., Головач О. П., Трофімчук О. А.

Антикризові заходи та механізм їх реалізації в сільськогосподарських підприємствах 53

Удовенко І. О., Шемякін М. В., Кононенко С. І.

Оцінка та прогнозування використання земельно-ресурсного потенціалу території: теоретико-методологічний аспект 61

Місевич М. А., Соболева Х. В.

Моніторинг стимулів до ефективної праці в галузі охорони здоров'я. Моделі мотивації 71

Утеченко Д. М.

Соціальне підприємництво як засіб розвитку людського капіталу сільських територій 78

Середа О. О.

Особливості та значення землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві 85

№ 21 / 2020

CONTENTS:

Yemelyanov O.

DIAGNOSING THE LEVEL OF FINANCIAL STABILITY OF AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES 3

Tretiak A., Polishchuk A.

THE ESSENCE OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF THE LAND PROPERTY COMMERCE OF LAND PARCELS OWNERS (LAND SHARES) 10

Markina I., Taran-Lala O., Kasich Y.

PERSONNEL SECURITY MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE AS A TOOL OF DE-SHADOWING: METHODOLOGICAL BASES AND PRACTICAL APPROBATION 19

Melikhova T., Filatova A.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND AUDITING OF MATERIALS AND FUEL AT THE ENTERPRISE 26

Ivanova L.

INTERACTION PROBLEMS OF AGRICULTURAL COOPERATIVES AND BODIES OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER 35

Petrova O.

DIVERSIFICATION OF OIL BUSINESS AND DEVELOPMENT OF PRODUCTION OF NON-TRADITIONAL OILS IN KHERSON REGION 41

Kaplina A.

CROSS-CULTURAL MANAGEMENT, A TOOL FOR ORGANIZING THE CROSS-CULTURAL INTERACTION 49

Golovach K., Golovach O., Trofimchuk O.

CRISIS MEASURES AND THE MECHANISM OF THEIR IMPLEMENTATION IN AGRICULTURAL ENTERPRISES 53

Udoenko I., Shemyakin M., Kononenko S.

ASSESSMENT AND FORECASTING OF USING LAND RESOURCE POTENTIAL OF THE TERRITORY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT 61

Mysevych M., Sobolieva Kh.

MONITORING OF THE INCENTIVES FOR EFFECTIVE HEALTH CARE. THE MOTIVATION MODELS 71

Utechenko D.

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A MEANS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN RURAL AREAS 78

Sereda O.

FEATURES AND SIGNIFICANCE OF EARTH AS THE MAIN MEANS OF PRODUCTION IN AGRICULTURE 85

УДК 658.14

О. Ю. Ємельянов,

д. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій,

Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: 0000-0002-1743-1646

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.3

ДІАГНОСТУВАННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

O. Yemelyanov,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor

of the Department of Business Economics and Investment, Lviv Polytechnic National University

DIAGNOSING THE LEVEL OF FINANCIAL STABILITY OF AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES

Мета цього дослідження полягала у розробленні методологічних засад діагностування рівня фінансової стійкості підприємств та використанні цих засад на прикладі підприємств агропромислового комплексу України. Показано, що діагностування рівня фінансової стійкості підприємств повинно передбачати попереднє встановлення для кожного з них мінімально припустимих значень індикаторів, які характеризують цю стійкість. Якщо значення індикаторів фінансової стійкості певного підприємства є недостатньо високими, слід розробити заходи з підвищення рівня цієї стійкості. У статті встановлено послідовність здійснення таких заходів у порядку зростання складності їх проведення. Показано, що результат діагностування фінансової стійкості підприємства залежатиме від виду заходів, які необхідно реалізувати на ньому задля нормалізації рівня цієї стійкості. Апробовано розроблені методологічні засади діагностики наявного рівня фінансової стійкості суб'єктів господарювання на прикладі агропромислових підприємств України. Це дало змогу для багатьох з цих підприємств визначити резерви покращення їх фінансового стану.

Ensuring the long-term growth of financial and economic results of enterprises requires that they comply with a number of conditions, among which the appropriate level of financial stability of economic entities is of great importance. This level is formed under the influence of many factors, both internal and external environments of enterprises, so achieving and maintaining its great importance requires the functioning of enterprises' effective mechanism of financial management. Such a mechanism should involve the development and implementation of a set of organizational, economic, technical and other measures aimed at ensuring the ability of enterprises to timely and fully meet their short-term and long-term obligations to creditors. However, the development of this mechanism should be based on the results of a preliminary diagnosis of the level of financial stability of enterprises. The need for such a diagnosis is especially acute concerning the enterprises of the agro-industrial complex of the economy, which due to the industry characteristics are characterized by an increased degree of financial risk. Given the above, the purpose of this study is to develop methodological principles for diagnosing the level of financial stability of enterprises and the use of these principles on the example of enterprises of the agro-industrial complex of Ukraine. It is shown that diagnosing the level of financial stability of enterprises should involve a preliminary establishment of the minimum allowable values of indicators characterizing this stability. If the values of the indicators of financial stability of a particular enterprise are not high enough, some measures should be developed to increase the level of this stability. The article establishes the sequence of such measures in the ascending order of complexity. It is shown that the result of diagnosing the financial stability of the enterprise will depend on the measures that need to be implemented to normalize the level of this stability. The methodological principles of diagnostics of the existing level of financial stability of business entities on the example of agro-industrial enterprises of Ukraine are tested. This made it possible for many of these companies to identify reserves for improving their financial condition.

Ключові слова: підприємство, фінансова стійкість, діагностування, агропромисловий комплекс, позичковий капітал, нормалізація.

Key words: enterprise, financial stability, diagnosing, agro-industrial complex, loan capital, normalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення довготривалого зростання фінансово-економічних результатів діяльності підприємств вимагає від них дотриман-

ня низки умов, серед яких важливе значення має належний рівень фінансової стійкості суб'єктів господарювання. Цей рівень формується під впливом багатьох чинників як

внутрішнього, так і зовнішнього середовищ підприємств, тому досягнення та підтримання його високого значення потребують функціонування на підприємствах дієвого механізму фінансового менеджменту. Такий механізм повинен передбачати розроблення та реалізацію комплексу організаційних, економічних, технічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення здатності підприємств своєчасно та у повному обсязі виконувати свої короткострокові та довгострокові зобов'язання перед кредиторами. Проте розроблення цього механізму повинно базуватися на результатах попередньо проведеного діагностування рівня фінансової стійкості підприємств. Особливо гостро необхідність такого діагностування постає стосовно підприємств агропромислового комплексу економіки, для яких у зв'язку із галузевими особливостями є притаманним підвищений ступінь фінансового ризику.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Закономірності формування та особливості оцінювання рівня фінансової стійкості підприємств розглядалися у наукових працях багатьох вчених. Зокрема ці питання докладно досліджували такі науковці: Г.І. Башнянин [1], І.А. Бержанір [2], Н.М. Гапак [3], Т.П. Гудзь [4], С.М. Жукевич [5], Є.Є. Іонін [6], Ю.С. Копчак [7], О.П. Павленко [8], О.М. Проволоцька [9], Г.Т. П'ятницька [10], В.В. Чепка [11], О.Г. Янковий [12] та ін. Серед іншого, дослідниками було визначено сутність фінансової стійкості суб'єктів господарювання, встановлено основні чинники, які впливають на її величину, розроблено показники та методи оцінювання та діагностування фінансової стійкості підприємств, а також запропоновано науково обґрунтовані напрями підвищення її рівня. Водночас процес розроблення методологічних засад діагностування фінансової стійкості підприємств на даний час не є завершеним. Зокрема потребує подальшого дослідження питання якісної градації підприємств за рівнем їх фінансової стійкості у взаємозв'язку із тими заходами, що є необхідними для його підвищення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розроблення методологічних засад діагностування рівня фінансової стійкості підприємств та використання цих засад на прикладі підприємств агропромислового комплексу України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Діагностування фінансової стійкості підприємства можливо трактувати як процес його віднесення до певного класу підприємств залежно від значень показника (показників), що характеризує рівень цієї стійкості. При цьому таке віднесення повинно одночасно передбачати визначення причин, які обумовлюють наявний рівень фінансової стійкості суб'єкта господарювання, та встановлення напрямів та заходів стосовно покращення цієї стійкості, якщо її рівень не є достатньо високим.

Отже, для виконання процедури діагностування фінансової стійкості підприємства, наперед, потрібно виконати такі дії:

1) обрати показник або групу показників, за допомогою яких можливо достатньо повно охарактеризувати наявний рівень фінансової стійкості досліджуваного суб'єкта господарювання;

2) визначити мінімально припустиму величину цього показника (показників), за якої рівень фінансової стійкості підприємства слід вважати добрим (високим);

3) для значень обраного показника (показників) фінансової стійкості підприємств, що є меншими за мінімально припустимий його рівень, побудувати певну шкалу, розбивши ці значення на інтервали. Залежно від того, у який інтервал потраплятиме значення показника (показників) фінансової стійкості підприємств, її рівень буде мати відповідну якісну характеристику. Наприклад, може застосовуватися така якісна градація цього рівня: "помірний", "недостатній", "низький", "дуже низький", "кризовий";

4) у разі, якщо рівень фінансової стійкості підприємства не виявився високим, з'ясувати причини цього явища та розробити заходи щодо його подолання. При цьому градацію рівня фінансової стійкості суб'єктів господарювання можливо здійснити, прив'язавши її безпосередньо до відповідних видів заходів з підвищення цього рівня, тобто без проведення попереднього розбиття значень його показника (показників) на інтервали.

Стосовно обрання показника або групи показників, за допомогою яких можливо достатньо повно описати наявний рівень фінансової стійкості підприємства, то, передусім, слід зазначити ту обставину, що на цей рівень впливає значна кількість чинників зовнішнього та внутрішнього відносно підприємства походження. Вплив зовнішніх чинників, зокрема попиту на продукцію підприємства [13] та середньої величини позичкового відсотка

[14], може бути при цьому досить значним. Проте головними внутрішніми чинниками, які справляють вплив на фінансову стійкість суб'єкта господарювання, є величина та структура його активів і пасивів. Ці чинники у принципі піддаються управлінню з боку підприємства. Відповідно показники фінансової стійкості суб'єкта господарювання повинні ці чинники характеризувати. Також слід відзначити необхідність розгляду фінансової стійкості у короткостроковому та у довгостроковому періодах.

З урахуванням викладеного вище, видається доцільним виділити такі два діагностичні індикатори фінансової стійкості підприємств, а саме: загальний коефіцієнт покриття, що обчислюється як відношення величини оборотного капіталу до поточних зобов'язань підприємства, та коефіцієнт автономії, який являє собою частку позичкового капіталу у загальному капіталі підприємства на певну дату.

Стосовно мінімально припустимих значень кожного з цих показників, то вони повинні визначатися для кожного підприємства окремо шляхом виконання таких дій: 1) оцінювання можливої величини зниження потоків надходжень на підприємство (як правило, виконується помірно песимістична оцінка цієї величини); 2) визначення такого значення загального коефіцієнта покриття на поточну дату, щоб підприємство у короткостроковому періоді за умови зниження потоків надходжень тим не менш могло би виконувати свої зобов'язання перед кредиторами і при цьому здійснювати свою господарську діяльність у повному обсязі; 3) визначення такого значення коефіцієнта автономії на поточну дату, щоб підприємство у довгостроковому періоді за умови зниження потоків надходжень тим не менш могло виконувати свої зобов'язання перед кредиторами і при цьому здійснювати свою господарську діяльність у повному обсязі.

У подальшому будемо припускати, що активи підприємства складаються з двох частин — необоротних та оборотних активів, а загальний капітал підприємства включатиме його власний капітал, довгострокові зобов'язання та поточні зобов'язання. Тоді для забезпечення високого рівня фінансової стійкості підприємства повинні виконуватися такі умови:

$$A_o \geq \kappa_1 \cdot K_n \quad (1);$$

$$K_e \geq \kappa_2 \cdot (K_e + K_d + K_n) \quad (2);$$

$$A_n + A_o = K_e + K_d + K_n \quad (3),$$

де A_o — величина оборотних активів підприємства на певну дату, грн;

κ_1 — мінімально припустимий для підприємства рівень загального коефіцієнта покриття, разів;

K_n — величина поточних зобов'язань підприємства на певну дату, грн;

K_e — величина власного капіталу підприємства на певну дату, грн;

κ_2 — мінімально припустимий для підприємства рівень коефіцієнта автономії, частки одиниці;

K_d — величина довгострокових зобов'язань підприємства на певну дату, грн;

A_n — величина необоротних активів підприємства на певну дату, грн.

При цьому необхідним є додержання додаткової умови щодо невід'ємності вартісних показників, які містяться у виразах (1) — (3).

Отже, у разі, якщо для певного підприємства перелічені вище умови високого рівня фінансової стійкості не виконуються, необхідним є пошук шляхів доведення величини відповідних складників активів та пасивів досліджуваного суб'єкта господарювання до такого їх значення, за якого умови (1) — (3), а також умова невід'ємності виконуватимуться. При цьому слід враховувати те, що різні засоби вирішення цього завдання характеризуються різною складністю їх практичної реалізації. Також більш складні засоби можуть справляти певний негативний вплив на величину прибутку, що залишатиметься у розпорядженні власників підприємства, а це своєю чергою може опосередкованого впливати і на рівень фінансової стійкості підприємства.

Крім того, необхідно відзначити той факт, що різні види активів та капіталу підприємств характеризуються різним рівнем їх керованості, тобто відрізняються можливістю змінювати їх величину із дотриманням при цьому умови здійснення підприємством своєї господарської діяльності у повному обсязі. Так, зокрема, оборотні активи підприємства, як правило, характеризуються більшою керованістю, ніж необоротні. При цьому різний рівень керованості мають як складники оборотних активів, так і складові сукупного капіталу суб'єкта господарювання (табл. 1).

Стосовно реалізації заходів із підвищення фінансової стійкості підприємств, то ці заходи у порядку зростання складності їх проведення можна розташувати таким чином: продаж зайвого майна підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу; пришивлення обороту обігових коштів підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу; заміщення короткострокових позик

Таблиця 1. Групування активів та пасивів підприємства за їх керованістю та можливі заходи щодо управління ними

Групування активів та пасивів за ступенем їх керованості	Назви активів та пасивів підприємства, що включаються у певну групу	Можливі заходи з управління активами та пасивами з метою підвищення фінансової стійкості підприємства
1. Активи та пасиви підприємства з низьким рівнем керованості	1.1. Основні засоби й інші необоротні активи	Продаж зайвих основних засобів та інших необоротних активів
	1.2. Власний капітал	Збільшення зареєстрованого та інших видів власного капіталу
2. Активи та пасиви підприємства з середнім рівнем керованості	2.1. Виробничі запаси	Скорочення інтервалу між поставками із одночасним зменшенням середніх обсягів запасів
	2.2. Товари, незавершене виробництво	Скорочення тривалості циклу виробництва; зниження собівартості продукції
	2.3. Кредити банків	Пришвидження повернення кредитів
3. Активи та пасиви підприємства з високим рівнем керованості	3.1. Дебіторська заборгованість за товари, роботи й послуги	Забезпечення пришвидшення оплати за реалізовану продукцію (можливо завдяки певним ціновим знижкам)
	3.2. Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом й інші її види	Покращення фінансової роботи на підприємстві
	3.3. Грошові кошти та їх еквіваленти	Доведення грошових коштів до обґрунтованого їх обсягу, за якого забезпечується неперервна робота підприємства
	3.4. Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	Забезпечення пришвидшення оплати підприємством вартості приданих товарів, робіт, послуг (можливо з одночасним набуттям цінових знижок)
	3.5. Поточні зобов'язання за розрахунками	Покращення фінансової роботи на підприємстві

Джерело: розроблено автором.

довгостроковими; заміщення позичкового капіталу підприємства його власним капіталом.

Важливо відмітити той факт, що у тій самій послідовності може відбуватися і процес розроблення заходів з підвищення рівня фінансової стійкості підприємства. При цьому у кінцевому рахунку слід дійти до таких значень величини складників активів та пасивів підприємства, за яких виконуватимуться умови (1) — (3), а також умова невід'ємності.

Розглянемо, для прикладу, випадок, коли фінансова стійкість підприємства не є високою,

воно не має зайвих активів і розглядається можливість пришвидшення обороту обігових коштів підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу. Тоді потрібне зниження величини оборотних активів суб'єкта господарювання задля забезпечення належного рівня його фінансової стійкості буде визначатися за допомогою таких виразів:

$$A_o - \Delta A_o \geq \kappa_1 \cdot (K_n - \Delta A_o) \quad (4);$$

$$K_e \geq \kappa_2 \cdot (K_e + K_d + K_n - \Delta A_o) \quad (5);$$

$$A_o > \Delta A_o \quad (6),$$

Таблиця 2. Якісна градація рівня фінансової стійкості підприємств

Рівень фінансової стійкості підприємств	Засоби, якими у кінцевому рахунку можна забезпечити високе значення рівня фінансової стійкості підприємств
Високий	Реалізація засобів не потрібна
Помірний	Продаж зайвого майна підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу
Недостатній	Пришвидження обороту обігових коштів підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу
Низький	Заміщення короткострокових позик підприємства довгостроковими
Дуже низький	Заміщення позичкового капіталу підприємства його власним капіталом.
Кризовий	Жоден засіб не забезпечує досягнення високого рівня фінансової стійкості підприємства

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 3. Кількість досліджуваних підприємств агропромислового комплексу, розподілена за мінімально припустимими значеннями загального коефіцієнта покриття заборгованості

Групи підприємств	Сільсько-господарські підприємства	Переробні підприємства	Агропромислові підприємства
З мінімально припустимими значеннями загального коефіцієнта покриття до 1,5	2	2	4
З мінімально припустимими значеннями загального коефіцієнта покриття від 1,5 до 2	4	9	5
З мінімально припустимими значеннями загального коефіцієнта покриття більшими 2	8	7	1

Джерело: розраховано автором.

де AA_o — потрібне зниження величини оборотних активів суб'єкта господарювання задля забезпечення належного рівня його фінансової стійкості, грн.

Тоді для того щоб пришвидшення обороту обігових коштів підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу було достатнім засобом для забезпечення високого рівня фінансової стійкості підприємства, повинні виконуватися такі дві умови:

- 1) існуватиме така величина AA_o , для якої нерівності (4) — (6) виконуються;
- 2) підприємство може забезпечити скорочення обсягів своїх оборотних активів на величину AA_o завдяки пришвидшенню їх оборотності.

Таблиця 4. Кількість досліджуваних підприємств агропромислового комплексу, розподілена за мінімально припустимими значеннями коефіцієнта автономії

Групи підприємств	Сільсько-господарські підприємства	Переробні підприємства	Агропромислові підприємства
З мінімально припустимими значеннями коефіцієнта автономії до 0,4	1	3	2
З мінімально припустимими значеннями коефіцієнта автономії від 0,4 до 0,6	3	8	5
З мінімально припустимими значеннями коефіцієнта автономії більшими 0,6	10	7	3

Джерело: розраховано автором.

Якщо ж хоча б одна з цих умов не виконуватиметься, то, зафіксувавши максимально можливе зниження величини оборотних активів підприємства завдяки пришвидшенню їх оборотності, слід перейти до наступного етапу дій, тобто до оцінювання можливостей заміщення короткострокових позик, узятих підприємством, довгостроковими.

Отже, можливо здійснити якісну градацію рівня фінансової стійкості підприємств залежно від того, яким засобом у кінцевому рахунку можна забезпечити високе значення цього рівня (табл. 2).

З метою апробації розроблених методологічних засад діагностування фінансової стійкості суб'єктів господарювання було утворено вибірку з 42 підприємств агропромислового комплексу економіки, що розташовані у західному регіоні України. На засадах аналізування господарської діяльності досліджуваних підприємств для кожного з них були встановлені мінімально припустимі значення коефіцієнтів покриття та автономії, за яких досягається належний рівень фінансової стійкості цих підприємств (табл. 3 та 4).

Як впливає з даних, представлених у таблицях 3 та 4, розподіл досліджуваних підприємств за мінімально припустимими значеннями коефіцієнтів фінансової стійкості відрізняється залежно від виду економічної діяльності. При цьому у сільськогосподарських підприємств рівень цих значень у середньому є більш високим, ніж у інших суб'єктів господарювання, насамперед, у агропромислових підприємств. Це пояснюється тим, що останнім у середньому є притаманним більш низький ступінь фінансового ризику.

На подальшому етапі дослідження було встановлено засоби, якими у кінцевому рахунку можна забезпечити високе значення рівня фінансової стійкості досліджуваних підприємств (табл. 5).

Як впливає з даних, наведених у таблиці 5, найбільша кількість досліджуваних підприємств агропромислового комплексу може забезпечити належний рівень своєї фінансової стійкості за рахунок пришвидшення обороту їх обігових коштів з одночасним скороченням позичкового капіталу. Відповідно, згідно з наведеною у таблиці 2 градацією, наявний рівень фінансової стійкості таких підприємств є недостатнім. При цьому серед досліджуваних сільськогосподарських та переробних підприємств є по два підприємства з кризовим рівнем фінансової стійкості, оскільки жоден

Таблиця 5. Кількість досліджуваних підприємств агропромислового комплексу, розподілена за засобами, якими у кінцевому рахунку можна забезпечити високе значення рівня фінансової стійкості цих підприємств

Засоби, якими у кінцевому рахунку можна забезпечити високе значення рівня фінансової стійкості підприємств	Сільсько-господарські підприємства	Переробні підприємства	Агро-промислові підприємства
Реалізація засобів не потрібна	1	2	2
Продаж зайвого майна підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу	0	1	1
Пришвидшення обороту обігових коштів підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу	5	8	5
Заміщення короткострокових позик підприємства довгостроковими	2	2	0
Заміщення позичкового капіталу підприємства його власним капіталом	4	3	2
Жоден засіб не забезпечує досягнення високого рівня фінансової стійкості підприємства	2	2	0

Джерело: розраховано автором.

розглядуваний засіб не забезпечує досягнення високого значення рівня фінансової стійкості цих суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

1. Діагностування фінансової стійкості підприємства можливо трактувати як процес його віднесення до певного класу підприємств залежно від значень показника (показників), що характеризує рівень цієї стійкості. При цьому таке віднесення повинно одночасно передбачати визначення причин, які обумовлюють наявний рівень фінансової стійкості суб'єкта господарювання, та встановлення напрямів та заходів стосовно покращення цієї стійкості, якщо її рівень не є достатньо високим.

2. Доцільним є таке розташування заходів із підвищення фінансової стійкості підприємств у порядку зростання складності їх проведення: продаж зайвого майна підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу; пришвидшення обороту обігових коштів підприємства з одночасним скороченням його позичкового капіталу; заміщення короткострокових позик довгостроковими; заміщення позичкового капіталу підприємства його власним капіталом. При цьому процес розроблення заходів з підвищення рівня фінансової стійкості підприємства може відбуватися у тій же самій по-

слідовності. Також доцільно здійснити якісну градацію рівня фінансової стійкості підприємств залежно від того, яким засобом у кінцевому рахунку можна забезпечити високе значення цього рівня.

3. Розподіл досліджуваних підприємств агропромислового комплексу України за мінімально припустимими значеннями коефіцієнтів фінансової стійкості відрізняється залежно від виду економічної діяльності. У сільськогосподарських підприємств рівень цих значень у середньому є більш високим, ніж у інших суб'єктів господарювання, насамперед, у агропромислових підприємств. Це пояснюється тим, що останнім у середньому є притаманним більш низький ступінь фінансового ризику. При цьому найбільша кількість досліджуваних підприємств агропромислового комплексу може забезпечити належний рівень своєї фінансової стійкості за рахунок пришвидшення обороту їх обігових коштів з одночасним скороченням позичкового ка-

піталу.

4. Подальші дослідження потребують побудови формалізованих моделей визначення раціональних значень основних складників активів та капіталу підприємств у процесі розроблення програми підвищення рівня їх фінансової стійкості.

Література:

1. Башнянин Г.І., Лінтур І.В. Фінансова стійкість суб'єктів господарювання та шляхи її покращення. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 2. С. 98—101.
2. Бержанір І.А. Діагностика фінансової стійкості підприємств України. Інноваційна економіка. 2013. № 10. С. 34—39.
3. Гапак Н.М., Капштан С.А. Особливості визначення фінансової стійкості підприємств. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2014. Вип. 42. С. 191—196.
4. Гудзь Т.П. Діагностика статичної та динамічної фінансової рівноваги підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень. 2017. № 1 (62). С. 180—186.
5. Жукевич С.М. Діагностика фінансово-економічної стійкості суб'єкта господарювання: концептуальний підхід. Інноваційна економіка. 2016. № 5—6 (63). С. 206—211.

6. Іонін ЄЄ. Індикатори фінансової стійкості підприємства як інструмент ранньої діагностики банкрутства. *Фінанси, облік, банки: збірник наукових праць*. 2016. № 1 (21). С. 11—20.

7. Копчак Ю.С. Проблеми діагностики фінансового стану і стійкості функціонування підприємства. *Вісник СумДУ*. 2004. № 9 (68). С. 23—34.

8. Павленко О.П., Семиліт І.В. Економічна сутність фінансової стійкості підприємств: фактори впливу, оцінка та джерела фінансування. *Молодий вчений*. 2016. № 7 (34). С. 113—116.

9. Проволоцька О.М., Воронкова А.В. Сучасні тенденції фінансової стійкості вітчизняних промислових підприємств. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: економіка, управління та адміністрування*. 2018. № 1 (83). С. 129—133.

10. П'ятницька Г.Т., Найдюк В.С. Фінансова стійкість як базис для визначення стратегічного вектору інноваційного розвитку підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 4. С. 7—16.

11. Чепка В.В., Матяш О.К. Фінансова стійкість підприємства: сутність та фактори впливу. *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 649—655.

12. Янковий О.Г., Кошельок Г.В. Діагностика фінансово-економічної стійкості підприємства на основі грошових потоків. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2017. № 2—3 (63—64). С. 69—78.

13. Emelyanov A., Kurylo O., Vysotskij A. Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential. *Ekontechmod. An international quarterly journal*. 2013. № 4. P. 11—17.

14. Yemelyanov O., Petrushka T., Symak A., Trevoho O., Turylo A., Kurylo O., Danchak L., Symak D., Lesyk L. Microcredits for Sustainable Development of Small Ukrainian Enterprises: Efficiency, Accessibility, and Government Contribution [Online]. *Sustainability*. 2020. Vol. 12 (15). Available at: <https://doi.org/10.3390/su12156184> (Accessed 29 Sept 2020).

References:

1. Bashniayn, H. I. and Lintur, I. V. (2016), "Financial stability of business entities and ways to improve it", *Ekonomichnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 2, pp. 98—101.

2. Berzhanir, I. A. (2013), "Diagnosis of financial stability of Ukrainian enterprises", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 10, pp. 34—39.

3. Hapak, N. M. and Kapshtan, S. A. (2014), "Features of determining the financial stability of

enterprises", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Ekonomika*, vol. 42, pp. 191—196.

4. Hudz', T. P. (2017), "Diagnosis of static and dynamic financial equilibrium of the enterprise", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 1 (62), pp. 180—186.

5. Zhukevych, S. M. (2016), "Diagnosis of financial and economic stability of the business entity: a conceptual approach", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 5—6 (63), pp. 206—211.

6. Ionin, Ye. Ye. (2016), "Indicators of financial stability of the enterprise as a tool for early diagnosis of bankruptcy", *Finansy, oblik, banky: zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 1 (21), pp. 11—20.

7. Kopchak, Yu. S. (2004), "Problems of diagnostics of a financial condition and stability of functioning of the enterprise", *Visnyk SumDU*, vol. 9 (68), pp. 23—34.

8. Pavlenko, O. P. and Semylyt, I. V. (2016), "Economic essence of financial stability of enterprises: factors of influence, estimation and sources of financing", *Molodyj vchenyj*, vol. 7(34), pp. 113—116.

9. Provolots'ka, O. M. and Voronkova, A. V. (2018), "Current trends in the financial stability of domestic industrial enterprises", *Visnyk Zhytomir's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, vol. 1(83), pp. 129—133.

10. P'iatnyts'ka, H. T. and Najdiuk, V. S. (2018), "Financial stability as a basis for determining the strategic vector of innovative development of the enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 7—16.

11. Chepka, V. V. and Matiash, O. K. (2017), "Financial stability of the enterprise: the essence and factors of influence", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 12, pp. 649—655.

12. Yankovyj, O. H. and Koshel'ok, H. V. (2017), "Diagnosis of financial and economic stability of the enterprise on the basis of cash flows", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 2—3 (63—64), pp. 69—78.

13. Emelyanov, A. Kurylo, O. and Vysotskij, A. (2013), "Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential", *Ekontechmod, An international quarterly journal*, vol. 4, pp. 11—17.

14. Yemelyanov, O. Petrushka, T. Symak, A. Trevoho, O. Turylo, A. Kurylo, O. Danchak, L. Symak, D. and Lesyk, L. (2020), "Microcredits for Sustainable Development of Small Ukrainian Enterprises: Efficiency, Accessibility, and Government Contribution", [Online], *Sustainability*, vol. 12 (15), available at: <https://doi.org/10.3390/su12156184> (Accessed 29 Sept 2020).

Стаття надійшла до редакції 28.10.2020 р.

УДК 332.2/021

А. М. Третяк,**д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України,
Інститут агроекології і природокористування НААН України
ORCID ID: 0000-0002-1154-4797****А. С. Поліщук,****аспірант, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
ORCID ID: 0000-0002-8740-1741**

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.10

СУТНІСТЬ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА РИНКОВОГО ОБІГУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ВЛАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ЧАСТОК (ПАЇВ)

A. Tretiak,**Doctor of Economic Sciences, Professor, Director of Scientific Research Institute of Economics and Ecology
of Nature Management, State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management****A. Polishchuk,****Postgraduate student, State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management**

THE ESSENCE OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF THE LAND PROPERTY COMMERCE OF LAND PARCELS OWNERS (LAND SHARES)

У статті авторами висвітлено основні сучасні проблеми ринку земель сільськогосподарського призначення. В результаті дослідження обґрунтовано систему інститутів, що визначають земельні відносини та ринок земельних ділянок власників земельних часток (паїв) в аграрному секторі економіки. Зазначено, що при регулюванні земельного ринку, держава як суб'єкт ринкової економіки, має реалізувати комплексну систему інституційних заходів, що дозволяють: ліквідувати негативні наслідки трансформації власності на землю в аграрному секторі після реформи 90-х років; забезпечити дію механізму землепорядного зонування земель за типами (підтипами) землекористування із врахуванням їх придатності для сільськогосподарських потреб та цінності інших природних ресурсів для природоохоронного, рекреаційного, добування корисних копалин і іншого використання як базової основи формування територіальних обмежень у використанні земель; створити організаційно-економічні умови для повернення в господарський оборот раніше вибувших сільськогосподарських угідь; вирішити проблему економічно обґрунтованого вилучення земельної ренти, а також пов'язаних з нею земельного податку та орендної плати; забезпечити дію механізму контролю за ефективністю використання земельного фонду з досвіду зарубіжних країн.

In the article the authors highlight the main current problems of the agricultural land market. As a result of the study, the system of institutions that determine land relations and the market of land plots of owners of land shares (units) in the agricultural sector of the economy is substantiated. It is noted that in regulating the land market, the state as a subject of market economy, must implement a comprehensive system of institutional measures to: eliminate the negative consequences of the transformation of land ownership in the agricultural sector after the reform of the 90s; ensure the mechanism of zoning of land by types (subtypes) of land use, taking into account their suitability for environmental, recreational, mining and other use as a basic basis for the formation of territorial restrictions on land use; to create organizational and economic conditions for the return to economic turnover of previously retired agricultural land; to solve the problem of economically justified withdrawal of land rent, as well as related land tax and rent; to ensure the operation of the mechanism of control over the efficiency of land use from the experience of foreign countries.

It is substantiated that state regulation of the land market should be a single system of interconnected mechanisms. These mechanisms will coordinate and streamline the interests of all participants of agricultural of the circulation of land property of land parcels owners by national, regional and local authorities. It is necessary to remove an effective institution in the system of institutions in the land market, which will have a decisive influence on the level of use of agricultural land use. To increase the efficiency and targeted use of agricultural lands and other natural resources, it is

advisable to create a separate organization in the country at the national, regional and local levels for the management of agricultural and environmental land use. Currently, the lack of a legally defined land management process and misuse of budget funds lead to inefficient regulation of land relations and land management of agricultural enterprises.

Ключові слова: земельний ринок, інституціональне середовище, земельні відносини, землеустрій та землевпорядкування, державне регулювання.

Key words: land market, institutional environment, land relations, land management, system of land use, state regulation of land relations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З самого початку земельної реформи в Україні інституційні перетворення були одним з ключових компонентів пакету політичних заходів держави. Весь цей пакет заходів був спрямований на перетворення земельних відносин, як складових суспільних, з планово централізованих, які існували при соціалізмі, в ринкові, які функціонують при капіталістичній системі у рамках політичної демократії.

Однак із зрозумілих причин акцент спочатку ставився швидше на нагальну потребу приватизації земель державної власності та реструктуризації сільськогосподарських підприємств. Ця вихідна програма сама по собі вже була колосальною, причому не тільки для України, а й — в ще більшому ступені — для інших країн колишнього СРСР. Відповідно базова перехідна програма вже була пов'язана з проведенням серйозної інституційної реформи в галузі земельних відносин. Крім того, колгоспна система землекористування потребувала серйозної трансформації. Ці міркування допомагають зрозуміти, чому інституційні перетворення не ставилися на перше місце земельної реформи, реорганізація колгоспів в колективні господарства та приватизація шляхом паювання їх земель, спочатку вважалися більш пріоритетними.

По-друге, просте спостереження свідчить про те, що в економічній теорії того часу серйозно недооцінювалися роль і значення інституційної системи, необхідної для забезпечення успішного функціонування економіки ринкового типу. У більшості праць, навіть порівняно недавніх і фундаментальних, приділялося мало уваги таким ключовим інститутам, як приватна власність, комерційні контракти або роль довіри в успішному веденні ділової діяльності у галузі використання та охорони земель. При розгляді ринкової системи як виду економічного механізму в порівнянні з централізованим плануванням імпліцитно допускалося, що "операційні витрати" цієї системи близькі до нуля; більш того, цей постулат нерідко (і помилково) використовувався в обґрунтування твердження про те, що ринкова економіка повинна

бути сама по собі більш ефективною, ніж централізовано планована. У будь-якому випадку, після відходу від планового господарства в цілому по країні, і в сільському господарстві зокрема, вважалося само собою зрозумілим, що відкриття ринків досить швидко і безболісно привнесе з собою необхідні інституційні структури, що забезпечують успішне функціонування нової ринкової системи. Тепер уже стало цілком ясно, що подібні постулати від початку хибні і що активні зусилля по створенню і підтримці нових інститутів життєво необхідні.

По-третє, навіть коли потреба в нових або реформованих інститутах стала очевидною, деякі помилки або невірні оцінки на початковому етапі перехідного періоду вплинули на хід інституційного розвитку. Ми маємо на увазі широко поширені думки про те, що найкращим способом для швидкого створення нового приватного сектора була приватизація, а не формування екологічно збалансованої та економічно ефективної системи сільськогосподарського землекористування, і що проведення землеустрою та землевпорядкування цілком розумно було б відкласти на більш пізній етап. На сьогодні держава самоусунулася від цього процесу [8].

У результаті приватизації сільськогосподарських земель близько 6,9 млн селян набули права на земельні частки (паї) загальною площею майже 28 млн га, що відобразилося на трансформації форм власності на землю в аграрному секторі економіки. Демоніфікація державної власності на землю, проведення безоплатної приватизації та викуп земельних ділянок суб'єктами господарської діяльності суттєво вплинули на перерозподіл несільськогосподарських та сільськогосподарських земель.

Одночасно, як відмічається в проєкті Концепції Державної цільової програми розвитку земельних відносин та національної інфраструктури геопросторових даних в Україні на період до 2030 року [1] надмірна розораність сільськогосподарських угідь призводить до порушення екологічно збалансованого спів-

відношення земель сільськогосподарського, природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісгосподарського призначення, земель водного фонду, збільшення площі деградованих, малопродуктивних, а також техногенно-забруднених земель. Понад 500 тис. га деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель підлягають консервації, 143 тис. га порушених земель потребують рекультивції, 294 тис. га малопродуктивних угідь — поліпшення. Зазначені негативні фактори потребують здійснення заходів з охорони земель і ґрунтів, що сприятиме раціональному використанню земель, захисту від шкідливого антропогенного впливу, відтворенню і підвищенню родючості ґрунтів, забезпеченню особливого режиму використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісгосподарського призначення, а також земель водного фонду.

Складна ситуація, що склалася у сфері земельних відносин та використання і охорони земель спричинена насамперед відсутністю: послідовної державної політики щодо комплексного розвитку земельного законодавства; здійснення землеустрою, охорони земель і ґрунтів, проведення моніторингу земель; ефективною системою фінансово-економічного і землепорядного механізму регулювання земельних відносин та землекористування; зваженої державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель; формування інвестиційної привабливості землекористування; законодавчої бази стосовно регулювання питання обігу земель сільськогосподарського призначення тощо [1]. Все вищевідмічене обумовлює актуальність та необхідність формування інституціонального середовища ринкового обороту земельних ділянок в умовах нових земельних відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розподілу землі, відносини між учасниками ринку землі турбували не одне покоління науковців, починаючи від історичних постатей, теоретиків економічної науки, закінчуючи сучасними дослідниками, як-от: Дж. Андерсон, Ф. Кене, Т. Мальтус, А. Маршалл, К. Маркс, В. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт. Проблеми інституціонального середовища земельних відносин та ринкового обороту земель вивчали і видатні вітчизняні науковці більш пізнього періоду та сучасні дослідники: В.Г. Анд-

рійчук, І.К. Бистряков, П.І. Гайдуцький, Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, І.Г. Кириленко, Л.Я. Новиковський, М.І. Пугачов, П.Т. Саблук, В.М. Трегбчук, А.М. Третяк, М.А. Хвесик, О.В. Ходаківська та багато інших. Попри те, що питаннями земельних відносин та земельного ринку займалося не одне покоління науковців, воно і досі викликає чимало дискусій, а тому потребує подальшого дослідження.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є пошук відповіді на питання: що необхідно змінити в державному регулюванні земельного ринку в аграрному секторі, спираючись на підходи представників інституціональної теорії і з урахуванням сформованої структури власності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У ході земельної реформи в Україні, з одного боку, була сформована нормативно-правова основа розвитку земельного ринку, передані в приватну власність значні площі сільськогосподарських угідь, але, з іншого боку, держава втратила функції регулювання землекористування, включаючи рентний механізм. У результаті з господарського обороту вибуло понад 2 млн га сільськогосподарських угідь, стали розвиватися такі негативні процеси, як насильницьке захоплення кращих у рентному відношенні земель у формі рейдерства, не обґрунтоване переведення цінних земель в інші категорії, відсутність доступу до землі ефективно функціонуючих сільськогосподарських товаровиробників, руйнування системи державного земельного контролю та ін.

Це вказує на те, що ринковий механізм регулювання земельного ринку в аграрному секторі недосконалий, а державний — неефективний. Причому він до цього часу знаходиться в стадії формування, оскільки в основу земельної реформи були покладені теоретичні погляди лібералізму про те, що вільний від державного втручання ринок сам "все розставить по своїх місцях". Тим часом зарубіжний досвід досить переконливо демонструє найважливішу роль участі держави в економіці, включаючи ринок землі, коли обмеження абсолютної влади її власника стало загальносвітовою тенденцією.

Трансформаційні зрушення в структурі власності на землі сільськогосподарського призначення на тлі низької ефективності використання земельних ресурсів у порівнянні, наприклад із Францією чи Німеччиною, показав-

Рис. 1. Структура ринку сільськогосподарських земель в Україні. Дані: Мін'юсту (Офіційні дані за 2016 рік, оскільки за 2017 рік доступні дані лише за 2 квартали)

ли, що державне регулювання ринку землі має спиратися не на теорію лібералізму, а на положення економічної концепції інституціоналізму, що розглядає державу, ринок, власність, ренту і ціннісні установки населення як інститути в їх поєднанні і взаємодії.

Земельний ринок в аграрному секторі як сфера економічних відносин з приводу купівлі-продажу сільськогосподарських угідь та інших форм земельного обороту — це об'єктивна реальність і один з основних елементів системи земельних відносин загалом, в результаті якого відбувається процес перерозподілу прав на земельні ресурси. Тому необхідні на сучасному етапі заходи держави, щодо виправлення недоліків ринкового саморегулювання в розвитку земельного ринку, неможливо визначити без аналізу тих процесів, які супроводжували його становлення. "Залежність від траєкторії попереднього розвитку", відповідно до теорії інституціоналізму, безпосередньо впливає модель земельного устрою (ладу) в Україні, і як наслідок на систему землекористування, що сформувалася в аграрному секторі.

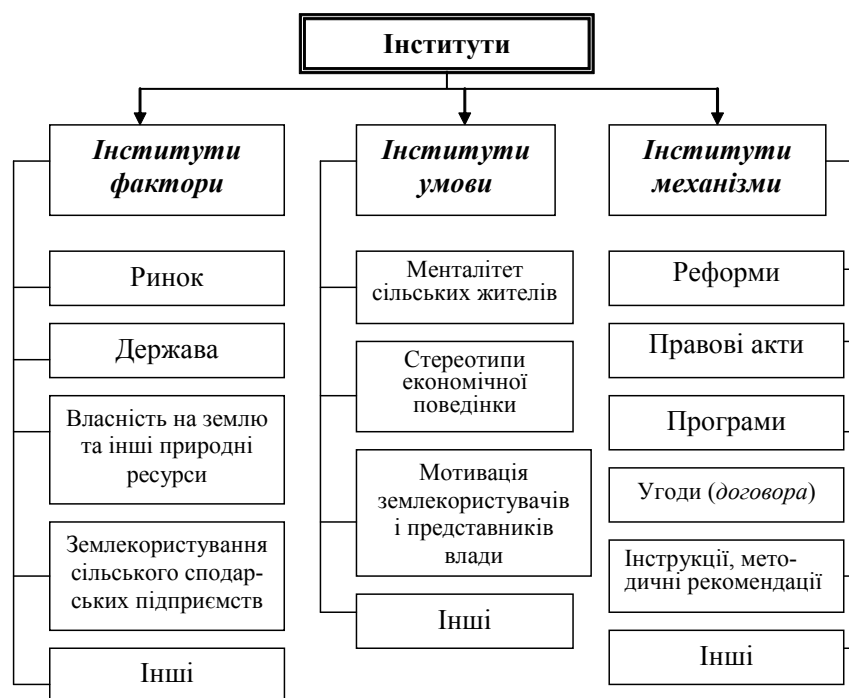
У грудні цього року буде 30 років як був прийнятий перший Земельний кодекс України [2, с. 238] та постанова Верховної Ради України "Про земельну реформу" [3, с. 2747], які поклали початок трансформації базисних наборів земельних відносин в аграрному секторі. Земельний кодекс України скасовував монополію держави на землю і встановлював користування землею — за трьома формами [2, с. 238]: довічне успадковане володіння для громадян; постійне володіння для сільськогосподарських і лісогосподарських підприємств і організацій; користування (постійне і тимчасове, в тому чис-

лі на правах оренди) для несільськогосподарських та інших підприємств, установ, організацій і громадян. В 1992 р. Верховна Рада України ухвалила зміни до Земельного кодексу України від 13 березня 1992 року № 2196-XII [4, с. 354], яким було закріплено три форми власності на землю: приватну, колективну, державну. Всі форми були рівноправними. Того ж 13 березня 1992 року Верховна Рада України приймає Постанову "Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі" № 2200-XII [5].

Однак для України з прийняттям Земельного кодексу в 2001 р. можна вважати ключовим моментом земельної реформи, де було закладено основи реформування земельних відносин і передбачалося [6]:

- остаточне правове оформлення приватної власності на землю та її розвиток;
- обов'язкове гарантування державою прав на землю громадянам та юридичним особам;
- розмежування земель державної та комунальної власності;
- впровадження державного управління земельними ресурсами й землекористуванням на основі економічних методів та інструментаріїв;
- вдосконалення та розвиток ринку несільськогосподарських земель та орендних відносин в аграрному секторі.

Водночас у послідуєчому ідеалізація індивідуалізму, приватної власності, виключення державного втручання в регулювання процесів в аграрному землекористуванні не могли створити передумов для формування "ефективного" власника землі. Більш того, власники зе-

Рис. 2. Система інститутів, що визначають земельні відносини та ринок земельних ділянок власників земельних часток (паїв) в аграрному секторі економіки

мельних часток (паїв) як принципово новий тип суб'єктів земельних відносин стали одним з чинників і результатів структурних перетворень на селі, що в значній мірі визначає особливості і сучасного етапу розвитку ринкового обороту земельних ділянок.

На сьогодні земельні частки (паї) виступили в якості найважливішого структурного елементу інституту власності на землю в сільському господарстві, сприяючи зародженню тих негативних тенденцій в розвитку земельного ринку, які мають суттєві негативні наслідки для земельних відносин і нині. Власники земельних часток (паїв) з об'єктивних причин не проявляли активних дій по підвищенню ефективності використання земельних ресурсів сільських територій.

Наприклад, за два роки (липень 2015 — червень 2017 рр.) в Україні було зареєстровано 3632386 транзакцій щодо земельних ділянок зі зміною власника та/або користувача. Це означає, що 15—20% ділянок змінили власника або користувача. Причому 89,5% (понад 3,2 млн) транзакцій стосується с/г земель [7]. Майже 95% цих транзакцій — здавання в оренду або передавання у спадок (рис. 1) [7].

Таким чином, цілком очевидно, що зміни в структурі власності на землю, тенденції обороту земельних ділянок та прав на них не стали основою формування ефективного землекористування через наявність не тільки "провалів" ринку, а й "провалів" держави. Ринковий ме-

ханізм може справлятися з цим завданням тільки за відповідної поведінки держави, а саме, за наявності дієвих механізмів регулювання, зокрема, землевпорядно-правового.

Попри значну кількість досліджень [8—14], регулювання земельного ринку до сих пір залишається складною проблемою, тому що воно зачіпає його правову, економічну, соціальну та мотиваційну підсистеми, кожна з яких має власний набір інструментів.

Так, у більшості європейських країн є свої вимоги, які індивідуальні для кожної окремої країни. До прикладу, у Литві є обмеження для покупців земельних ділянок, кожен із них має мати досвід роботи у сільськогосподарському виробництві на протязі не менше трьох років. У Німеччині є свої вимоги до потенційних покупців земельних ділянок. У цій країні є кількісні обмеження на володіння у розмірі 450 га для однієї особи, і покупець обов'язково має проживати на території, де розташована земельна ділянка. У сусідній Польщі діють обмеження на фізичну особу — 300 га, юридичну — 500 га [8; 9].

Теоретичні підходи до проблеми регулювання економіки були висвітлені ще А. Смітом — з його відомим висновком про "невидиму руку Провидіння", який в економічній літературі часто стали називати "невидимою рукою ринку". Сучасна теорія інституціоналізму, представники якої вже кілька разів отримували Нобелівські премії з економіки (Р. Коуз у

1991 р., Д. Норт у 1993 р., О. Вільямсон у 2009 р., О. Харт і Б. Хольмстром у 2016 р.), заснована на відстоюванні значної ролі держави в економіці і положеннях, згідно з якими без розвинутої системи інститутів ринок не зможе ефективно функціонувати і розвиватися.

Як відомо, в теорії інституціоналізму під інститутами розуміється певний набір неформальних і формальних правил (норм і правил), структур (організацій), обмежень, що обумовлюють економічну поведінку індивідів і, отже, систему суспільних відносин [15]. На думку Д. Норта, таким чином, виявляється найважливіша функція інститутів щодо зменшення невизначеності суб'єктів економіки, враховуючи, що сам ринок як інститут координує інтереси економічних агентів у ході купівлі-продажу ризиків благ.

Держава, ринок і власність на землю мають всі ознаки інституту, так як вони структурують і організують взаємини між людьми, регулюють правила і їх дії, наділяючи певним статусом, правами і відповідальністю. Саме ці інститути і були передумовами, і визначали наслідки трансформації земельних відносин у сільській місцевості. Причому вони, по-перше, виступають як інститути-фактори, згідно з приведеною класифікацією інститутів (рис. 2) [16].

По-друге, вони знаходяться під впливом інститутів-механізмів, що визначають цілеспрямоване формування інститутів — факторів: структуру власності на землю, рівень державного регулювання, розмір земельної ренти, що залишається сільськогосподарським товаровиробникам і т. д. Дослідження показують, що сучасні проблеми перерозподілу сільськогосподарських угодь нерозривно пов'язані з такими особливостями інститутів, як їх "зниження віддачі", "нецільове використання інституту", "маніпулювання" інститутом [17—19].

Як приклад допущеного "маніпулювання" інститутом власності, коли пріоритетом виступали короткострокові інтереси по руйнуванню структури державної власності, а не довгострокові цілі щодо забезпечення ефективного землекористування, можна розглядати виникнення інституційної "пастки" в формі земельних часток (паїв). За визначенням В.М. Полтеровича, інституційна "пастка" — це "неефективна, але стійка норма (інститут) господарських відносин" [20]. Вона має самопідтримуючий характер і її важко скасувати. Крім того, за певних умов вона може впливати на стимули і поведінку суб'єктів ринкового (як правило, тіньового) обігу сільськогосподарських угодь.

Наслідком даної пастки, є процеси активної тіньової скупки земельних часток (паїв), корупційних форм оформлення договорів оренди землі, що нині веде до надлишкової концентрації землекористування в аграрному секторі через консолідацію земель великими агрохолдингами.

Так, в Україні є вже близько 300 великих (понад 10 тис. га землі) і до 30 дуже великих (понад 50 тис. га землі) агрохолдингів [8]. У розпорядженні великої групи холдингів стало перебувати до третини, а найбільшої — до 10 % орендованої площі усіх сільгоспугідь. Такі масштаби розвитку агрохолдингів викликали гостру дискусію в суспільстві щодо правомірності та безпечності цього процесу.

Виходячи з уявлень інституційної теорії про формування негативних екстерналій (коли дія одного індивіда може завдавати шкоди всьому суспільству), наявності високих транзакційних витрат по захисту власності, недосконалість інформації, контроль держави за якістю інституціонального середовища може сприяти створенню позитивних екстерналій.

Тому інституційний підхід передбачає аналіз не тільки процесів та інститутів, а й економічних інтересів, що складаються, з метою запобігання випадкам "опортуністичного поведінки" і ухилення від виконання контрактних зобов'язань, а саме: виключення сучасних ризиків неправильного відбору претендентів на володіння земельними ділянками, виходячи з довгострокових інтересів суспільства загалом.

Таким чином, можна зробити висновок, що державне регулювання ринку землі має являти собою єдину систему взаємопов'язаних механізмів, що забезпечують з боку органів управління національного, регіонального і місцевого рівня координацію та упорядкування інтересів всіх учасників ринкового обороту сільськогосподарських угодь [8]. Це дозволить не тільки зберегти такі основні "класичні" риси земельного ринку, як наявність попиту і пропозиції, економічна свобода учасників, конкуренція між суб'єктами ринку щодо формування землекористування, а й реалізувати державою цільову установку на ефективне використання землі, її охорону та забезпечення соціальної справедливості.

Отже, в системі інститутів на земельному ринку необхідно виділити той, який надасть визначальний вплив на рівень ефективності використання сільськогосподарських угодь. Практика земельних перетворень свідчить про те, що установка на первинність інституту власності не привела до бажаних результатів. Отже

сучасних умовах функцію більш високого рівня має виконувати державне втручання у виправлення "провалів" ринку і самої держави в земельних відносинах.

Зарубіжний досвід показує, що при дотриманні принципу захисту приватної власності проводиться політика недопущення прояву необмежених прав власника землі, оскільки пріоритетом виступає обов'язок використовувати земельні ресурси в громадських інтересах. Тому в умовах політики антисанкцій під час регулювання земельного ринку держава як суб'єкт ринкової економіки має реалізувати комплексну систему заходів, що дозволяють:

- ліквідувати негативні наслідки трансформації власності на землю в аграрному секторі після реформи 90-х років;

- забезпечити дію механізму землевпорядного зонування земель за типами (підтипами) землекористування із врахуванням їх придатності для сільськогосподарських потреб та цінності інших природних ресурсів для природоохоронного, рекреаційного, добування корисних копалин і іншого використання як базової основи формування територіальних обмежень у використанні земель;

- створити організаційно-економічні умови для повернення в господарський оборот раніше вибувших сільськогосподарських угідь;

- вирішити проблему економічно обгрунтованого вилучення земельної ренти, а також пов'язаних з нею земельного податку та орендної плати;

- забезпечити дію механізму контролю за ефективністю використання земельного фонду з досвіду зарубіжних країн.

Звідси визначаються цілі, завдання, принципи, методи і напрямки регулювання земельного ринку з урахуванням тих інституціональних та структурних змін в аграрному землекористуванні країни, які відбулися в ході його реформування.

Як видається, існуючі проблеми регулювання земельного ринку можна згрупувати за такими блоками:

- можуть бути вирішені тільки на національному рівні (нормативно-правові база, фінансове забезпечення землевпорядкування);

- які потребують вирішення як на національному, так і регіональному рівні (масштаби і рівень проведення інвентаризації земельного фонду за певною системою показників, забезпечення дотримання екологічних вимог при землекористуванні, різні види моніторингу, забезпечення відповідальності за порушення вимог земельного законодавства і т. д.);

- можуть бути вирішені на рівні регіону (наприклад, деталізація основних механізмів і умов обігу земельних ділянок та прав на них, стимулювання ефективного землекористування та ін.);

- можуть бути вирішені на місцевому рівні району і територіальних громад, передусім пов'язані із здійсненням землевпорядного зонування земель за типами (підтипами) землекористування, виявленням і оформленням в комунальну власність земельних ділянок бовшої колективної власності, незатребуваних земельних часток (паїв), державна реєстрація обмежень у використанні земель.

Загалом це дозволить вплинути на ті інститути, які показали свою неефективність у регулюванні земельних відносин та в аграрному секторі. Тому ефективність системи регулювання земельних відносин та обігу земельних ділянок та прав на них на регіональному та місцевому рівні залежить від активності дій центру. Нині через відсутність законодавчо визначеного землевпорядного процесу та не цільового використання бюджетних коштів, що надходять від земельних платежів (земельний податок, орендна плата за ділянки державної власності, продажу земельних ділянок та прав на них) робота із землеустрою та землевпорядкування землеволодінь сільськогосподарських підприємств, консолідації земельних часток (паїв), виявленню незатребуваних земельних часток (паїв) та внесення їх до державного реєстру земельних ділянок, продажу земельних ділянок та прав на них або здачі їх оренду не відповідає необхідним обсягам.

Масштабність проблем в земельних відносинах та обігу земельних ділянок і прав на них робить актуальним також питання про відновлення в країні окремого органу національного, регіонального та місцевого рівня з управління сільськогосподарським та природоохоронним землекористуванням, без чого неможливо домогтися підвищення ефективності та реалізації принципу цільового використання загальнонародного надбання — сільськогосподарських угідь та цінних інших природних ресурсів країни.

ВИСНОВКИ

Застосування положень теорії інституціоналізму до проблем регулювання ринку земельних ділянок власників земельних часток (паїв) дозволяє виявити особливості трансформації сукупності інститутів і необхідних заходів щодо пом'якшення їх наслідків для аграрного сектора. Реалізуючи заходи щодо посилення

ролі інституту держави на земельному ринку в протиставленні пріоритету інституту власності, можна сформувати нові необхідні домінуючі механізми в системі земельних відносин.

Література:

1. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку земельних відносин та національної інфраструктури геопросторових даних в Україні на період до 2030 року: Проект розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 липня 2020 року Офіційний сайт Держгеокадастру України. URL: <https://land.gov.ua/info/proekt-rozporiadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-skhvalennia-kontseptsii-derzhavnoi-tsilovoi-prohramy-rozvytku-zemelnykh-vidnosyn-ta-natsionalnoi-infrastruktury-heoprosorovykh-danykh-v-uk/> (дата звернення 10.09.2020).

2. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 року № 561-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 10. — 05 березня. — С. 238.

3. Про земельну реформу: постанова Верховної Ради УРСР від 18 грудня 1990 року № 563-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 10. — 05 березня. — С. 2747.

4. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР: Закон України від 13 березня 1992 року № 2196-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 25. — 23 червня. — С. 354.

5. Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі: постанова Верховної Ради України від 13 березня 1992 року № 2200-XII // Відомості Верховної ради України. — 1992. № 25. — 23 травня. — С. 355.

6. Земельний кодекс 2001 від 25 жовтня 2001 року № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 11.09.2020).

7. Стан земельних відносин в Україні. Факти. Функціонування ринку сільськогосподарських земель в Україні. Бюлетень щорічника "Моніторинг земельних відносин в Україні 2016—2017". № 1, січень 2019. <http://www.kse.org.ua/uk/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017/>

8. Третяк А.М., Третяк В.М., Третяк Н.А. Земельна реформа в Україні: тенденції та наслідки у контексті якості життя і безпеки населення. Херсон: Грін Д.С., 2017. 522 с.

9. Третяк А.М., Третяк В.М., Ковалишин О.Ф., Третяк Н.А. Економіка земельного ринку: базові засади теорії, методології, практики. Львів: СПОЛОМ, 2019. 488 с.

10. Третяк А.М., Третяк В.М., Третяк Н.А., Поліщук А.С. Міфи та ризики закону України

щодо обігу земель сільськогосподарського призначення. Агросвіт. № 11, 2020. С. 4—12.

11. Краснолуцький О., Федорова Ю. Здійснення землеустрою на сучасному етапі розвитку земельних відносин. Землевпорядний вісник. 2014. № 4. С. 2—6.

12. Ходаківська О.В. Земельні відносини у сільському господарстві: стан, проблеми та перспективи розвитку. Землевпорядний вісник. 2015. № 7. С. 18—22.

13. Петрук О.В. Формування соціальних пріоритетів у сфері реформування земельних відносин. Дис. на здоб. наук. ст. канд. наук з держ. управл. НАУПУ. 2017. 280 с. Електронний ресурс: <http://academy.gov.ua/pages/dop/138/files/6426bab4-5c22-4e9c-ae01-87830dd36ab6.pdf>

14. Титаренко Т. Г. Формування та реалізація державної політики регулювання земельних відносин в Україні. Дис. на здоб. наук. ст. канд. наук з держ. управл. ЧНТУ. 2016. 252 с. Електронний ресурс: https://nung.edu.ua/files/attachments/tytarenko_dis_0.pdf

15. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. — 1997. — № 3. — С. 6—17.

16. Никонова Г.Н., Трафимов А.Г. Институциональные особенности и предпосылки развития оборота в аграрном секторе экономики // Оборот сельскохозяйственных угодий: правовой, социальный, организационный, экономический и экологический аспекты: материалы Международной научно-практической конференции. — М.: ВНИЭТУСХ, 2010. — С. 28—35.

17. Минакир П.А. Шоки и институты: парадоксы российского кризиса // Пространственная экономика. — 2016. — № 1. — С. 7—13. DOI: 10.14530/se.2016.1.007—013

18. Некипелов А. Становление и функционирование экономических институтов: от "робинзонады" до рыночной экономики. М.: Экономист, 2006. — 328 с.

19. Попов Е.С., Сухарев О.С. Институциональные факторы экономических изменений теории Дугласа Норта // Журнал экономической теории. — 2016. — № 3. — С. 117—133.

20. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы // Экономика и математические методы. — 1999. — Т. 35. — № 2. — С. 3—20.

21. Полтерович В.М. Институциональные ловушки: есть ли выход? // Общественные науки и современность. — 2004. — № 3. — С. 5—16.

References:

1. The official site of the state geocadastr of Ukraine (2020), "Draft order of the Cabinet of

Ministers of Ukraine "On approval of the concept of the state target program of development of land relations and national infrastructure of geospatial data in Ukraine for the period till 2030", available at: <https://land.gov.ua/info/proekt-rozporiadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-skhvalennia-kontseptsii-derzhavnoi-tsilovoi-prohramy-rozvytku-zemelnykh-vidnosyn-ta-natsionalnoi-infrastruktury-heoprosorovykh-danykh-v-uk/> (Accessed 15 Oct 2020).

2. The Verkhovna Rada of USSR (1991), "Land Code of Ukraine", Vidomosti Verhovnoi Rady of USSR, vol. 10, pp. 238.

3. The Verkhovna Rada of USSR (1991), "Resolution of the Verkhovna Rada of USSR "On land reform"", Vidomosti Verhovnoi Rady of USSR, vol. 10, pp. 2747.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On amendments and additions to the Land Code of the Ukrainian SSR", Vidomosti Verhovnoi Rady of Ukraine, vol. 25, pp. 354.

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), "Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On accelerating land reform and land privatization", Vidomosti Verhovnoi Rady of Ukraine, vol. 25, pp. 355.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (Accessed 15 Oct 2020).

7. Monitoring of land relations in Ukraine (2019), "State of land relations in Ukraine. Facts. Functioning of the agricultural land market in Ukraine. Bulletin of the yearbook "Monitoring of land relations in Ukraine 2016—2017", available at: <http://www.kse.org.ua/uk/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017/> (Accessed 15 Oct 2020).

8. Tretiak, A.M. Tretiak, V.M. and Tretiak, N.A. (2017), *Zemelna reforma v Ukraini: tendentsii ta naslidky u konteksti yakosti zhyttia i bezpeky naselennia* [Land reform in Ukraine: trends and consequences in the context of quality of life and security of the population], Hrin D.S., Kherson, Ukraine.

9. Tretiak, A.M. Tretiak, V.M. Kovalyshyn, O.F. and Tretiak, N.A. (2019), *Ekonomika zemelnogo rynku: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky* [Land market economics: basic principles of theory, methodology, practice], SPOLOM, Lviv, Ukraine.

10. Tretiak, A.M. Tretiak, Tretiak, N.A. and Polishchuk, A.S. (2020), "Myths and risks of The Law of Ukraine regarding the agricultural land commerce", *Agrosvit*, vol. 11, pp. 4—12.

11. Krasnoluts'kyj, O. Fedorova, U. (2014), "Implementation of land management of land relations", *Zemlevporiadnyj visnyk*, vol. 4, pp. 2—6.

12. Khodakivs'ka, O.V. (2015), "Land relations in agriculture: state, problems and prospects of development", *Zemlevporiadnyj visnyk*, vol. 7, pp. 18—22.

13. Petruk, O.V. (2017), "Forming of social priorities in the sphere of landed relations` reforming in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Governance, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine, available at: <http://academy.gov.ua/pages/dop/138/files/6426bab4-5c22-4e9c-ae01-87830dd36ab6.pdf> (Accessed 15 Oct 2020).

14. Tytarenko, T.G. (2016), "Formulation and implementation of state policy of regulating land relations in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Mechanisms of public administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, Ukraine, available at: https://nung.edu.ua/files/attachments/tytarenko_dis_0.pdf (Accessed 15 Oct 2020).

15. Nort, D. (1997), "Institutional change: a framework for analysis", *Voprosy jekonomiki*, vol. 3, pp. 6—17.

16. Nikonova, G.N. Trafimov, A.G. (2010), "Features and prerequisites for the development of turnover in the agricultural sector of the economy", *Oborot sel'skohozjajstvennykh ugodij: pravovoj, social'nyj, organizacionnyj, jekonomicheskij i jekologicheskij aspekty. Mezhdunarodnaja nauchno-prakticheskaja konferencija* [Agricultural land turnover: legal, social, economic and environmental aspects. International scientific and practical conference], VNIJeTUSH Publ., Moscow, Russia, pp. 28—35.

17. Minakir, P.A. (2016), "Shocks and institutions: paradoxes of the Russian crisis", *Prostranstvennaja jekonomika*, vol. 1 pp. 7—13.

18. Nekipelov, A. (2006), *Stanovlenie i funkcionirovanie jekonomicheskikh institutov: ot "robinzonady" do rynochnoj jekonomiki* [The formation and functioning of economic institutions: from "robinsonade" to market economy], *Jekonomist*, Moscow, Russia.

19. Popov, E.S. Suharev, O.S. (2016), "Institutional factors of economic change the theory of Douglass North", *Zhurnal jekonomicheskij teorii*, vol. 3, pp. 117—133.

20. Polterovich, V.M. (1999), "Institutional traps and economic reforms", *Jekonomika imatematicheskie metody*, vol. 2, pp. 3—20.

21. Polterovich, V. M. (2004), "Institutional traps: is there a way out?", *Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, vol. 3, pp. 5—16.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2020 р.

УДК 005.95:338.2

І. А. Маркіна,

д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0003-2815-4223

О. М. Таран-Лала,

д. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"
ORCID ID: 0000-0002-7045-5129

Ю. О. Касіч,

магістрант кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0001-5713-0912

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.19

УПРАВЛІННЯ КАДРОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕШЕДІНІЗАЦІЇ: МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНА АПРОБАЦІЯ

I. Markina,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management, Poltava State Agrarian Academy

O. Taran-Lala,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management,
University of UkrCoopUnion "The Poltava University of the economy and trade"

Y. Kasich,

Master of Management Department, Poltava State Agrarian Academy

PERSONNEL SECURITY MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE AS A TOOL OF DE-SHADOWING: METHODOICAL BASES AND PRACTICAL APPROBATION

Статтю присвячено визначенню циклічного комплексу дослідницьких етапів та обґрунтування методичних засад оцінки управління кадровою безпекою підприємства як інструменту дешедінізації на основі їх практичної апробації. Розглянуто методичний алгоритм щодо оцінки управління кадровою безпекою підприємства, модифікований з урахуванням вирішення проблем практичного дослідження управління безпекою персоналу на підприємстві як інструменту дешедінізації. Подано загальну процедуру оцінки управління кадровою безпекою підприємства на основі індикаторного підходу. Пояснено з точки зору індикаторного підходу розрахунки визначених індикаторів, які пов'язані з показниками персоналу, їх ваговими значеннями та розрахунком інтегрального показника оцінки стану кадрової безпеки. Показано взаємозв'язок схожості індикаторів кадрової безпеки підприємства з еталонними значеннями індикаторів, які залежать від мети оцінки, фінансових можливостей, факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовища. Практично апробовано методику оцінки управління кадровою безпекою підприємства на основі узагальнення розрахованих індикаторів кадрової безпеки. Виявлено основні загрози кадрової безпеки підприємства, розраховано інтегральний показник та визначено рівень кадрової безпеки підприємства.

The article is devoted to the definition of a cyclical set of research stages and substantiation of methodical bases of assessment of personnel security management of the enterprise as a tool of de-shadowing on the basis of their practical approbation.

The methodical algorithm for the assessment of personnel security management of the enterprise is considered, modified taking into account the solution of problems of practical research of personnel safety management at the enterprise as a tool of de-shadowing. In our opinion, the indicator approach is the most optimal for assessing personnel security management. At the same time, the indicator approach involves not only the choice of the indicators themselves but also the determination of limit values (maximum allowable), exceeding which will lead to a decrease in the level of personnel security of the enterprise.

The general procedure of assessment of personnel security management of the enterprise based on the indicator approach is given.

From the point of view of the indicator approach, the calculations of certain indicators, which are related to personnel indicators, their weight values and the calculation of the integrated indicator of personnel security assessment, are explained. Thus, those indicators are identified that are vulnerable and the adjustment of which will lead to a significant increase in the level of personnel security in general.

The relationship between the similarity of indicators of personnel security of the enterprise with the reference values of indicators, which depend on the purpose of the assessment, financial capabilities, factors influencing the internal and external environment. The positive point in the use of the indicator approach is its simplicity, clarity and versatility, as this method involves the assessment of any elements of personnel security of the enterprise.

The method of assessment of personnel security management of the enterprise based on a generalization of the calculated indicators of personnel security is practically tested. The main threats to the personnel security of the enterprise are identified, the integrated indicator is calculated and the level of personnel security of the enterprise is determined.

Thus, the results of the above research will contribute to the development of a methodological approach to the assessment of personnel security management of the enterprise and maybe a further development of the methodology of modern management theory.

Ключові слова: кадрова безпека, управління кадровою безпекою, оцінка управління кадровою безпекою, індикативний підхід, індикатор, еталонне значення, інтегральний показник, методика, практична апробація.

Key words: personnel security, personnel security management, assessment of personnel security management, indicative approach, indicator, reference value, integrated indicator, methodology, practical approbation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах динамічного ділового середовища більшість підприємств усіх галузей національної економіки стикаються з гострою проблемою створення та застосування системи оцінки та вдосконалення управління безпекою персоналу як інструменту детінізації, що передбачає механізм мобілізації та оптимального управління ресурсами для найбільш ефективного їх використання та забезпечення стійкого функціонування підприємства, протидії всіляким негативним явищам.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У теоретичних представленнях і підходах різних авторів до оцінки управління кадровою безпекою підприємства спостерігаються фрагментарність, незв'язаність, відсутність концептуальної єдності [1; 2; 6—8 та ін.]. Проблема кадркової безпеки, у тому числі оцінці управління нею, сьогодні приділяється дуже мало уваги, незважаючи на те, що вона має особливе значення та є однією з умов життєздатності, конкурентоспроможності та детінізації підприємств. Цей факт переконує в тому, що відсутність теоретично обгрунтованого методологічного апарату до оцінки управління кадровою безпекою підприємства як інструменту детінізації до цього дня залишається надзвичайно актуальною.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Головною метою цієї роботи є визначення циклічного комплексу дослідницьких етапів та обгрунтування методичних засад оцінки управління кадровою безпекою підприємства як інструменту детінізації на основі їх практичної апробації. У цьому комплексі роль системної процедури дослідження повинен виконувати методичний алгоритм оцінки управління кадровою безпекою підприємства, модифікований з урахуванням вирішення проблем практичного дослідження управління безпекою персоналу на підприємстві.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі результатів, які були отримано в авторських роботах [3—5], обгрунтуємо методичні засади оцінки управління кадровою безпекою підприємства, який передбачає комплекс дослідницьких етапів.

Нині поширеними методами оцінки управління кадровою безпекою підприємства є системний, процесний, індикаторний і ресурсно-функціональний підходи. Найбільш оптимальним для оцінки управління кадровою безпекою, на наш погляд, є індикаторний підхід.

Індикаторний підхід до оцінки управління кадровою безпекою підприємства, передусім, заснований на розрахунку індикаторів, які пов'язані з показниками персоналу, їх ваговими

Таблиця 1. Система індикаторів управління кадровою безпекою підприємства

№ з/п	Група показників	Індикатори
1.	Показники складу і руху персоналу	Коефіцієнт плинності кадрів. Освітній склад персоналу
2.	Показники витрат від інвестування в персонал	Частка витрат на навчання в загальному обсязі витрат на персонал
3.	Показники мотивації	Ступінь задоволеності оплатою праці. Питома вага оплати праці в загальних витратах підприємства
4.	Показники умов праці	Наявність профзахворювань. Рівень автоматизації праці
5.	Особистісні показники	Частка персоналу, що не має порушень трудової дисципліни. Імовірність збереження комерційної таємниці

Джерело: [7].

значеннями та розрахунком інтегрального показника оцінки стану кадрової безпеки. Таким чином, виявляються ті показники, які є вразливими та коригування яких призведе до суттєвого підвищення рівня кадрової безпеки загалом.

Індикатор — це властивість або ознака, яку покладено в основу оцінювання досліджуваного об'єкта або явища, що має кількісний вираз. При цьому, індикаторний підхід передбачає не тільки вибір самих індикаторів, але і визначення граничних значень (гранично допустимих), перевищення яких спричинить за собою зниження рівня кадрової безпеки підприємства [8].

Допустиме значення (граничне значення; норматив) — це гранично допустима величина індикатора, виходження за межі якої свідчить про порушення процесу забезпечення кадрової безпеки.

Слід зазначити, що вибір індикаторів кадрової безпеки підприємства необхідно здійснювати на конкретних підприємствах строго індивідуально, бо при цьому необхідно враховувати цілі оцінки, фінансові можливості, фактори впливу внутрішнього і зовнішнього середовища. Проте мінімальний стандартний перелік індикаторів, що підлягають оцінці, можна сформулювати. Надалі він може бути розширений за допомогою додаткових індикаторів. Позитивний момент в використанні індикаторного підходу полягає в його простоті, наочності й універсальності, бо цей метод передбачає оцінку будь-яких елементів кадрової безпеки підприємства.

Для оцінки управління кадровою безпекою підприємства, пропонується сформулювати індикатори з таких груп показників: показники складу і руху персоналу; показники витрат від інвестування в персонал; показники

мотивації; показники умов праці; особистісні показники.

У таблиці 1 подано коротку характеристику груп показників та індикаторів управління кадровою безпекою підприємства [8].

З таблиці 1 видно, що представлені групи показників класифіковані в такий спосіб:

1. За рівнем кадрової безпеки — мікроекономічний рівень (підприємство).

2. За ступенем значущості показників — це приватні показники (виробничі, особистісні).

3. За періодом дії загроз і їх прогнозування — тактичні (поточні і середньострокові) і стратегічні (довгострокові).

4. У напрямку впливу — внутрішні (економічного і інституційного характеру).

5. За сукупністю показників — якісні і кількісні.

Зазначеним групам показників відповідають дев'ять індикаторів, які розглянемо докладніше нижче:

1. Коефіцієнт плинності кадрів. Характеризується рухом робочої сили на підприємстві, демонструє частоту працевлаштування і звільнення співробітників. Як правило, чим вище коефіцієнт плинності кадрів, тим менш стабільна ситуація на підприємстві. Така тенденція може прогнозувати втрату висококваліфікованих співробітників і прихід нових кадрів, що в свою чергу становить загрозу для стану кадрової безпеки підприємства, а також вимагає інвестицій на їх пошук і навчання.

2. Освітній склад персоналу — це відповідність посадовим вимогам і обов'язків персоналу підприємства. В більшості випадків цей індикатор відносять до групи непрямих показників, що надають вплив на стан кадрової безпеки підприємства і мають якісний характер.

Таблиця 2. Методи розрахунку, граничні значення та напрями оптимізації індикаторів кадрової безпеки підприємства

Індикатор	Розрахунок	Напрямок оптимізації	Рекомендований поріг
1. Коефіцієнт плинності кадрів	$\frac{K_z}{q_{cp}}$, де K_z – кількість звільнених за звітний період; q_{cp} – середньооблікова чисельність персоналу за звітний період	min	від 2% до 10%
2. Освітній склад персоналу	експертним методом	max	100%
3. Витрати на навчання в загальному обсязі витрат на персонал	$\frac{\text{Витрати на навчання}}{\text{Загальні витрати на навчання}}$	max	–
4. Ступінь задоволеності оплатою праці	експертним методом	max	100%
5. Питома вага оплати праці в загальному обсязі витрат підприємства	$\frac{\text{ФОП}}{\text{Загальні витрати}}$	max	від 55% до 80%
6. Наявність профзахворювань	$\frac{K_{xv}}{K_{zd}}$, де K_{xv} – кількість хворих співробітників за звітний період; K_{zd} – кількість здорових співробітників за звітний період	min	від 0% до 3% на рік
7. Рівень автоматизації праці	$\frac{K_{ap}}{K_{ap} + K_{rp}}$, де K_{ap} – кількість автоматизованих робіт; K_{rp} – кількість ручних робіт	max	від 70%
8. Частка персоналу, що не має порушень по трудовій дисципліні	$\frac{\text{Кількість персоналу без порушень}}{\text{Загальна кількість персоналу}}$	max	100%
9. Імовірність збереження комерційної таємниці	експертна оцінка	max	100%

Джерело: [8].

Наближення індикатора до 100% говорить про присутність висококваліфікованих працівників, тим самим зменшується ймовірність виникнення ризикованих ситуацій, і, як наслідок, підвищується рівень управління кадровою безпекою підприємства [1].

3. Витрати на навчання в загальному обсязі витрат на персонал. Відображає частину витрат, що припадають на підвищення кваліфікаційного рівня співробітників. Як правило, чим більше коштів витрачає підприємство на персонал, тим вище його прихильність до підприємства, що відбивається і на рівні кадрової безпеки підприємства.

4. Ступінь задоволеності оплатою праці. Відноситься до показників якості мотиваційної системи підприємства. Як правило, чим вище задоволеність співробітників оплатою праці, тим менша ймовірність виникнення загроз кадрової безпеки підприємства.

5. Питома вага оплати праці в загальному обсязі витрат підприємства. Цей індикатор дорівнює відношенню фонду оплати праці до загальних витрат підприємства. Для оптимального рівня кадрової безпеки підприємства даний індикатор повинен займати більшу частину всього обсягу витрат на персонал.

6. Наявність професійних захворювань. Показує наявність тих або інших професійних захворювань у працівників, пов'язаних з виконуваними ними обов'язками на робочому місці. Даний індикатор відноситься до групи показників умов праці, отже, чим краще умови праці, тим більш співробітник прихильний до підприємства. Зростання значення цього індикатора може говорити про недотримання підприємством необхідних норм щодо забезпечення працівників належними умовами праці [2].

7. Рівень автоматизації праці. Характеризується часткою співробітників, зайнятих руч-

Таблиця 3. Шкала рівня стану кадрової безпеки підприємства

Інтервал	Характеристика стану кадрової безпеки	Необхідні заходи
0,00-0,20	Критичне	Введення антикризового управління та розробка антикризової кадрової стратегії
0,21-0,40	Кризовий	Заходи по локалізації кризи, мінімізації негативних наслідків і відновлення безпеки
0,41-0,60	Задовільний	Заходи щодо запобігання і протидії кризі
0,61-0,80	Нормальне	Підтримка на досягнутому рівні, заходи по профілактиці кризових явищ
0,81-1,00	Стабільне	Підтримка на досягнутому рівні

Джерело: [8].

ними роботами. З точки зору управління кадровою безпекою підприємства, чим вище рівень ручної праці на підприємстві, тим більше ризик отримання збитку, обумовленого людським фактором.

8. Частка персоналу, що не має порушень трудової дисципліни. Цей індикатор є найбільш показовим, оскільки є відображенням не тільки трудової поведінки працівників, а й їх особистісних характеристик і ставлення до підприємства. Чим менше співробітників, які порушують правила, норми і традиції підприємства, тим вище рівень кадрової безпеки підприємства.

9. Імовірність збереження комерційної таємниці. Свідчить про наявність стратегії кадрової безпеки підприємства, корпоративної етики підприємства, прихильності і відданості співробітника до підприємства [6].

Методи розрахунку індикаторів і їх відповідність з граничними значеннями представлено в таблиці 2.

У таблиці 2 представлені індикатори кадрової безпеки підприємства виражаються відносними одиницями (відсотками). При цьому перший і шостий індикатори є стимуляторами, так як їх мінімізація покращує інтегральний показник кадрової безпеки підприємства. Решта індикаторів є стимуляторами, тобто їх збільшення підвищує рівень інтегрального показника кадрової безпеки підприємства.

При цьому еталонні значення індикаторів і їх вагові коефіцієнти залежать від стану кадрової безпеки підприємства, кон'юнктури ринку, фінансового стану підприємства, мети дослідження тощо. Водночас вагові коефіцієнти визначають експертним методом за будь-якою бальною шкалою, потім їх доцільно нормувати

на одиницю за формулою 1 [7]:

$$W_i = \frac{w_i}{\sum_{n=1}^N w_n} \quad (1),$$

де $i = 1, \dots, N$, n — загальна кількість індикаторів.

У чисельнику формули використовуються ненормовані значення вагових коефіцієнтів, після нормування сума вагових коефіцієнтів індикаторів буде дорівнює одиниці.

Еталонні значення індикаторів не повинні мати максимального значення, наведеного в таблиці 2. Це показує на те, що досягнення найвищих значень індикаторів кадрової безпеки підприємства пов'язане з досить високими витратами, які далеко не завжди виправдані.

Оцінити рівень кадрової безпеки підприємства можна шляхом порівняння всієї сукупності індикаторів кадрової безпеки підприємства з еталонними значеннями. Водночас порівняння може виконуватися, як по мірі відмінності, так і в міру подібності. Алгоритм оцінки рівня кадрової безпеки підприємства складається з наступних етапів:

— задати еталонні значення індикаторів кадрової безпеки підприємства, які використовуються в оцінці, в відносних одиницях;

— визначити значення індикаторів кадрової безпеки підприємства для досліджуваного об'єкта в відносних одиницях;

— задати значення вагових коефіцієнтів індикаторів;

— нормувати значення вагових коефіцієнтів на одиницю, якщо вони задані в балах;

— обчислити інтегральний показник кадрової безпеки підприємства, як міру подібності індикаторів підприємства з індикаторами ета-

Таблиця 4. Індикатори управління кадровою безпекою ПАТ "Молочник" за 2015–2019 рр.

№ з/п	Індикатори	Звітні роки					Середнє значення	Еталон	Вага індикатору
		2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.			
1.	Коефіцієнт плинності кадрів, %	0,22	0,04	0,30	0,24	0,15	0,19	2,0	0,01
2.	Освітній склад кадрового потенціалу, %	34,9	33,89	35,07	46,49	56,48	41,37	100,0	0,20
3.	Частка витрат на навчання в загальному обсязі витрат на персонал, %	20,18	21,81	10,10	16,51	17,33	17,19	30,0	0,01
4.	Ступінь задоволеності оплатою праці персоналу, %	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	100,0	0,11
5.	Питома вага оплати праці в загальному обсязі витрат підприємства, %	9,69	12,37	16,90	16,66	16,66	14,46	70,0	0,15
6.	Наявність профзахворювань, %	5,71	5,88	5,69	5,56	4,26	5,42	5,0	0,01
7.	Рівень автоматизації праці персоналу, %	87,61	89,07	90,28	92,63	94,14	90,75	90,0	0,14
8.	Частка персоналу, що не має порушень трудової дисципліни, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,20
9.	Ймовірність збереження комерційної таємниці, %	85,0	85,0	85,0	85,0	85,0	85,0	100,0	0,17

лону за формулою 2 [6]:

$$m = \sum_{n=1}^N W_n X_n^{\Pi} X_n^E \quad (2).$$

де n — номер індикатора;

N — кількість використовуваних індикаторів;

W_n — ваговий коефіцієнт n -го індикатора;

X_n^{Π} — значення n -го індикатора організації;

X_n^E — значення n -го індикатора еталону.

— надати змістовну інтерпретацію отриманого значення міри подібності по лінгвістичній шкалі, що представлена у таблиці 3.

Для того щоб можна було дати змістовну інтерпретацію отриманого значення інтегрального показника управління кадровою безпекою підприємства, відповідно до шкали (табл. 3), необхідно отримане число розділити на число, яке вийде, якщо у формулі 2 замість X_n^{Π} підставити X_n^E , тобто обчислити міру подібності еталону з самим собою. Відношення цих чисел завжди буде належати відрізка (0;1).

Отже, проведемо практичну апробацію розглянутої вище методики оцінки управління кадровою безпекою персоналу на прикладі конкретного підприємства, а саме: ПАТ "Молочник". Після проведення оцінки управління кадровою безпекою на ПАТ "Молочник" узагальнено розраховані індикатори кадрової безпеки підприємства в таблиці 4.

Таким чином, з представлених даних у таблиці 4 видно, що в ПАТ "Молочник" п'ять індикаторів управління кадровою безпекою не відповідають стандарту (граничному значенню):

середнє значення освітнього складу кадрового потенціалу склало 41,37 %, що нижче еталону майже у 2,5 рази та характеризує наявність кадрових проблем у кваліфікації персоналу на підприємстві;

середня частка витрат на навчання в загальному обсязі витрат на персонал має дуже низьке значення 17,19 %, що майже в 2 рази нижче значення еталона. Отже, керівництво підприємства не приділяє належної уваги розвитку персоналу, що знижує рівень його кваліфікації та є значною загрозою кадрової безпеки;

середнє значення ступеня задоволеності оплатою праці на ПАТ "Молочник" склало 52,0% та нижче значення еталона в 2 рази. Отже, керівництво підприємства не приділяє належної уваги стимулюванню праці працівників, тобто мотивація, як матеріальна, так і моральна в ПАТ "Молочник" практично відсутня;

питома вага оплати праці в загальному обсязі витрат підприємства має середнє значення 14,46 %, що у 5 разів нижча за еталон. Це ще раз підтверджує той факт, що керівництво підприємства не приділяє належної уваги стимулюванню праці працівників;

середнє значення ймовірності збереження комерційної таємниці складає 85,0 %, що нижче за еталон на 15 %. Тобто на підприємстві відсутній контроль за додержанням правил зберігання конфіденційної інформації та існує певна загроза кадрової безпеки підприємства.

Виходячи зі значень індикаторів, еталонів, ваги індикаторів і кількості найбільш небезпечних загроз управління кадровою безпекою

підприємства, розрахуємо інтегральний коефіцієнт управління кадровою безпекою ПАТ "Молочник" за формулою 2, що була наведена вище:

$$m = \sum_{n=1}^N W_n X_n^P X_n^E = \frac{3,01}{5} = 0,60.$$

Таким чином, величина інтегрального коефіцієнта кадрової безпеки ПАТ "Молочник" становить 0,60 і потрапляє в інтервал 0,41—0,60, який характеризує задовільну ступінь кадрової безпеки, однак, необхідні заходи щодо запобігання та протидії кадровим загрозам, що походить від власного персоналу.

ВИСНОВКИ

З наведеного вище можна зробити такі висновки, що застосування індикативного підходу до оцінки управління кадровою безпекою підприємства як інструменту детінізації є точним і простим у розрахунках. Оцінка рівня кадрової безпеки підприємства може бути виконана на основі застосування розрахунку міри схожості індикаторів кадрової безпеки підприємства з еталонними значеннями індикаторів, які залежать від мети оцінки, фінансових можливостей, факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовища тощо.

На закінчення відзначимо, що практична апробація методики оцінки управління кадровою безпекою ПАТ "Молочник" на основі індикаторного підходу дозволила отримати результати, на основі яких було виявлено основні загрози кадрової безпеки підприємства, розраховано інтегральний показник та визначено рівень кадрової безпеки.

Таким чином, результати вищезазначених наукових досліджень сприятимуть розробці методичного підходу до оцінки управління кадровою безпекою підприємства як інструменту детінізації та можуть бути подальшим розвитком методології сучасної теорії управління.

Література:

1. Живко З.Б. Кадрова безпека в системі економічної безпеки підприємства. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. Науки: економіка, політологія, історія. 2013. № 20 (199). С. 127—135.
2. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. Київ: Лібра, 2003. 280 с.
3. Лала О.М. Оцінка якості системи управління підприємством: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 165 с.

4. Маркіна І.А. Методологія сучасного управління: монографія. Київ: Вища школа, 2001. 311 с.

5. Таран-Лала О.М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 332 с.

6. Томаневич Л.М. Кадрова безпека підприємства як об'єкт теоретичного дослідження. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. 2009. № 1. С. 185—192.

7. Цветкова І.І. Формування концепції оцінки кадрової безпеки організації. Культура народів Причорномор'я. 2014. № 278. С. 81—84.

8. Цветкова І.І. Алгоритм оцінки кадрової безпеки на основі індикаторного підходу. Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. 2016. № 3. С. 159—163.

References:

1. Zhyvko, Z.B. (2013), "Personnel security in the system of economic security of the enterprise", *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu. Nauky: ekonomika, politolohiya, istoriya*, vol. 20 (199), pp. 127—135.

2. Kozachenko, G.V. (2003), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: sutnist' ta mexanizm zabezpechennya: monografiya* [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of maintenance: monograph], Libra, Kyiv, Ukraine

3. Lala, O.M. (2008), *Otsinka yakosti systemy upravlinnya pidpryyemstvom: monohrafiya* [Quality assessment of enterprise management system: monograph], PUSKU, Poltava, Ukraine

4. Markina, I. A. (2001), *Metodolohiya suchasnoho upravlinnya: monohrafiya* [Methodology of modern management: monograph], Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine

5. Taran-Lala, O. M. (2016), *Funktsionuvannya sotsial'no-ekonomichnykh system: teoriya ta praktyka: monohrafiya* [Functioning of socio-economic systems: theory and practice: monograph], PUET, Poltava, Ukraine

6. Tomanevych, L.M. (2009), "Personnel security of the enterprise as an object of theoretical research", *Naukovy'y visnyk L'viv's'kogo derzhavnogo universy'tetu vnutrishnix sprav. Seriya ekonomichna*, vol. 1, pp. 185—192.

7. Tsvyetskova, I.I. (2014), "Formation of the concept of personnel security assessment of the organization", *Kul'tura narodiv Prychornomor'ya*, vol. 278, pp. 81—84.

8. Tsvyetskova, I.I. (2016), "Algorithm for assessing personnel security based on the indicator approach", *Naukovyy visnyk: Finansy, banky, investytsiyi*, vol. 3, pp. 159—163.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2020 р.

УДК 657.6:657.44

Т. О. Меліхова,

д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,

Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0002-9934-8722

А. І. Філатова,

магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,

Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0002-3353-3546

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.26

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ МАТЕРІАЛІВ ТА ПАЛИВА НА ПІДПРИЄМСТВІ

T. Melikhova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing,

Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhya National University

A. Filatova,

Master student, Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhya National University

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND AUDITING OF MATERIALS AND FUEL AT THE ENTERPRISE

Для промислових підприємств важливим аспектом є правильна організація обліку та проведення аудиту матеріалів та палива. Важливою умовою для забезпечення їх збереження та правильності організації обліку є своєчасне та правильне документальне оформлення надходження, вибуття та зберігання на підприємстві матеріалів та палива. Тому актуальною проблемою на сьогодні стає перевірка правильності, своєчасності та законності ведення обліку матеріалів та палива.

Метою роботи є розробка методологічних аспектів організації обліку та аудиту матеріалів та палива на підприємстві.

У статті для удосконалення організації обліку запропоновано форму оперограми та схему заповнення документообігу картки складського обліку матеріалів. Авторами статті обґрунтовано мета та завдання проведення аудиту матеріалів та палива, розроблена програма аудиту матеріалів та палива для прийняття ефективних управлінських рішень.

Метою аудиту матеріалів та палива є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснених операцій з матеріалів та палива підприємства і правильності їх відображення в обліку.

Завдання проведення аудиту матеріалів та палива: провести інвентаризацію матеріалів та палива; перевірити первинні документи з обліку матеріалів та палива; перевірити відповідність аналітичного обліку матеріалів та палива синтетичному обліку; перевірити правильність кореспонденції рахунків матеріалів та палива; перевірити правильності відображення в фінансової звітності матеріалів та палива.

Запропонована методика аудиту матеріалів та палива включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Робочі документи аудитора побудовані на підставі аудиторських процедур, які включають у себе правильність: проведення інвентаризації матеріалів та палива, первинних документів з обліку матеріалів та палива, аналітичного обліку матеріалів та палива синтетичному обліку, кореспонденції рахунків матеріалів та палива, відображення в фінансовій звітності матеріалів та палива.

Запропонована методика проведення аудиту надасть змогу аудитору охопити всі аспекти організації обліку матеріалів та палива на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку матеріалів та палива, вчасно виявити порушення, провести якісну перевірку та прийняти ефективні управлінські рішення.

In the article for improvement of the organization of the account the form of the operogram and the scheme of filling of document circulation of a card of the warehouse account of materials is offered. An important condition for ensuring their safety and correct organization of accounting is the timely and correct documentation of receipt, disposal and storage of materials and fuel at the enterprise. Therefore, an urgent problem today is to verify the correctness, timeliness and legality of accounting for materials and fuel.

The purpose of the work is to develop methodological aspects of the organization of accounting and auditing of materials and fuels at the enterprise.

The article improves the form of the operogram and the schedule of document circulation of materials and fuel. The authors of the article substantiate the goal and objectives of the audit of materials and fuel, a programme of audit of materials and fuel for effective management decisions.

The purpose of the audit of materials and fuel is to establish the legality, reliability and appropriateness of the operations of materials and fuel of the enterprise and the correctness of their reflection in the account.

Tasks of conducting an audit of materials and fuel: to conduct an inventory of materials and fuel; check the primary documents for the accounting of materials and fuel; check the compliance of analytical accounting of materials and fuels with synthetic accounting; check the correctness of correspondence of material and fuel bills; check the correctness of the reflection in the financial statements of materials and fuels.

The proposed method of auditing materials and fuels includes: questionnaire, general audit plan, audit program, auditor's working papers. The auditor's working documents are based on audit procedures, which include correctness: inventory of materials and fuels, primary documents on accounting of materials and fuels, analytical accounting of materials and fuels and synthetic accounting, correspondence of accounts of materials and fuels, reflection in the financial statements of materials and fuels.

The proposed audit methodology will allow the auditor to cover all aspects of the organization of accounting of materials and fuels in the enterprise, to investigate the correctness, timeliness, legality of reflection in the accounting of materials and fuels, timely identify violations, conduct quality inspections and make effective management decisions.

Ключові слова: матеріали, паливо, аудит, анкета, загальний план, програма перевірки, робочий документ аудитора, організація обліку.

Key words: materials, fuel audit, questionnaire, the General plan, the inspection programme, auditor's working document, organization of accounting.

ВСТУП

Для промислових підприємств важливим аспектом є правильна організація обліку та проведення аудиту матеріалів та палива. Важливою умовою для забезпечення їх збереження та правильності організації обліку є своєчасне та правильне документальне оформлення надходження, вибуття та зберігання на підприємстві матеріалів та палива. Тому, актуальною проблемою на сьогодні стає перевірка правильності, своєчасності та законності ведення обліку матеріалів та палива.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями організації обліку та аудиту запасів займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бутинець Ф.Ф., Давидов Г.М., Дерій В.А., Іванова Н.А., Кулаковська А.П., Макаренко А.П., Піча Ю.В., Сахарцева І.І., Сопко В.В., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають дане питання зі своєї точки зору та акцентують увагу на різних аспектах ведення обліку, організації обліку та проведення аудиту виробничих запасів. Проте саме питан-

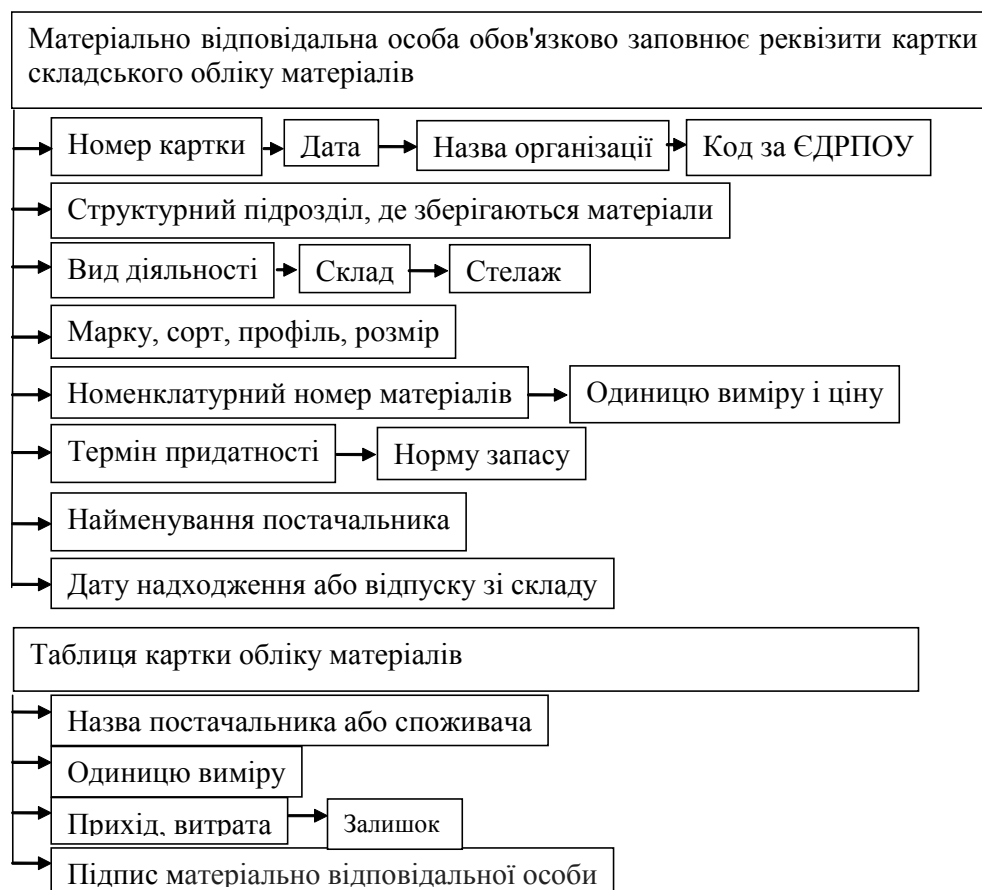

Рис. 1. Схема заповнення Картки складського обліку матеріалів М-12

ня розробки програми аудиту матеріалів та палива підприємства розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є розробка методологічних аспектів організації обліку та аудиту матеріалів та палива на підприємстві.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Картка складського обліку матеріалів (форма № М-12) застосовується для обліку руху матеріалів на складі за кожним його видом та ведеться матеріально відповідальною особою (комірником, завідувачем складом).

Схема послідовності заповнення матеріально відповідальної особи наведена на рисунку показана на рисунку 1.

Оперограму картки складського обліку матеріалів М-12 наведено у таблиці 1.

Метою аудиту матеріалів та палива є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснених операцій з матеріалів та палива підприємства і правильності їх відображення в обліку.

Завдання проведення аудиту матеріалів та палива: провести інвентаризацію матеріалів та палива; перевірити первинні документи з обліку матеріалів та палива; перевірити відповідність аналітичного обліку матеріалів та палива син-

Таблиця 1. Оперограма картки складського обліку матеріалів М-12

Посада	Комірник	Завідувач склада
Показники		
Заповнює картку складського обліку матеріалів М-12	○	
Здійснює контроль правильності заповнення картки складського обліку матеріалів М-12		○

Таблиця 2. Анкета перевірки матеріалів та палива

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Які укладено з матеріально-відповідальними особами договори про матеріальну відповідальність: - про повну матеріальну відповідальність; - про колективну матеріальну відповідальність; - не укладено				
2	Як часто проводиться інвентаризація матеріалів та палива: - два рази на рік; - один раз на рік у будь-який час; - перед річною фінансовою звітністю				
3	Чи виявляються особи, які винні в нестачі матеріалів та палива?				
4	Чи перевіряються повнота та своєчасність оприбуткування матеріалів та палива?				
5	Чи відповідають зберігання матеріалів та палива умовам належного зберігання?				
6	Чи ведеться аналітичний облік матеріалів та палива у розрізі шляхів надходження?				
7	Як часто звіряються дані аналітичного та синтетичного обліку матеріалів та палива: - щомісячно; - щоквартально; - щорічно?				
8	Чи виявлені нестачі та надлишки при інвентаризації матеріалів та палива?				
9	Який метод вибуття матеріалів та палива використовується на підприємстві: - Fifo; - середньозваженої собівартості; - інші?				
10	На якому рахунку обліковуються матеріали та паливо на підприємстві: - 201 та 203 - Інші				

тетичному обліку; перевірити правильність кореспонденції рахунків матеріалів та палива; перевірити правильності відображення в звітності

матеріалів та палива. Удосконалена анкета перевірки матеріалів та палива наведено в таблиці 2.

Таблиця 3. Загальний план проведення аудиту матеріалів та палива

Етап аудиторської перевірки	Аудиторські процедури	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Знайомство з бізнесом клієнта, визначення аудиторського ризику, планування аудиту матеріалів та палива		
Фактичний	Провести інвентаризацію матеріалів та палива		
Основний	Перевірити первинні документи з обліку матеріалів та палива		
	Перевірити відповідність аналітичного обліку матеріалів та палива синтетичному обліку		
	Перевірити правильність кореспонденції рахунків матеріалів та палива		
	Перевірити правильності відображення в звітності матеріалів та палива		
Завершальний	Складання аудиторського звіту і висновку про результати перевірки матеріалів та палива.		

Таблиця 4. Програма аудиту матеріалів та палива

№	Мета перевірки	Задачі перевірки	Перелік аудиторських процедур	Критерії якості	Метод перевірки	Аудиторські докази	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у правильності проведення інвентаризації матеріалів та палива	Перерахувати фактичну наявність матеріалів та палива на підприємства за місцями зберігання	Провести інвентаризацію матеріалів та палива	А, Б, В, Г, Д, Е	Фактичний, вибіркового	Інвентаризаційна опис, порівняльна відомість	АМП-1			
2	Впевнитись у правильності оформлення первинних документів	Перевірити правильність заповнення реквізитів у формах первинних документів. Перевірити правильність застосування форми первинних документів при здійсненні господарських операцій	Перевірити первинні документи з обліку матеріалів та палива	А, Б, В, Г, Д	Документальний, формальний, по суті, вибіркового	Накладна, товарно-транспортна накладна, прибутковий ордер, акт про приймання матеріалів, лімітно-забірна картка, накладна-вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів, матеріальний звіт, картка складського обліку матеріалів, доручення	АМП-2			
3	Впевнитись у відповідності аналітичного обліку матеріалів та палива синтетичному обліку	Порівняти відповідність даних загальної аналітичного обліку матеріалів та палива даним синтетичному обліку	Перевірити відповідність аналітичного обліку матеріалів та палива синтетичному обліку	А, Б, В, Г, Д	Документальний по суті, арифметичний, вибіркового	Відомість обліку залишків матеріалів на складі	АМП-3			
4	Впевнитись у правильності кореспонденції рахунків з матеріалів та палива	Перевірити правильність проставлення кореспонденції рахунків матеріалів та палива у первинних документах, облікових регістрах	Перевірити правильність кореспонденції рахунків матеріалів та палива	А, Б, В, Г, Д	Документальний по суті, арифметичний, вибіркового	Журнал, Головна книга	АМП-4			
5	Впевнитись у правильності відображення в звітності матеріалів та палива	Порівняти відповідність рядка фінансової звітності з обліку матеріалів та палива даним Журналу та Головної книги	Перевірити правильності відображення в звітності матеріалів та палива	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	Журнал, Головна книга, Баланс	АМП-5			
Критерії якості аудиторської перевірки: наявність – А; правдивість – Б; права та зобов'язання – В; повнота – Г; вимірювання – Д; оцінку вартості – Е; подання і розкриття – Є.										

Таблиця 5. Робочий документ аудитора АМП-1 — проведення інвентаризації матеріалів та палива

Вид запасів	За даними підприємства	За даними аудиту						Відхилення
		На складі	У цеху № 1	У цеху № 2	У адміністративного персоналу	У менеджерів збуту	Разом	
201								
203								

Таблиця 6. Робочий документ аудитора АМП-2 — перевірка первинних документів з обліку матеріалів та палива

Первинний документ обліку матеріалів та палива										Помилки
вид	№	дата	платник	назва запасу	од. вим	сума	у т.ч. ПДВ	підпис	печатка	

Таблиця 7. Робочий документ аудитора АМП-3 — перевірка відповідності аналітичного обліку матеріалів та палива синтетичному обліку

Субрахунки	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення
201 «Сировина й матеріали»			
2011			
2012			
2013			
2014			
203 «Паливо»			
2031			
2032			
2033			
2034			

Таблиця 8. Робочий документ аудитора АМП-4 — перевірка правильності кореспонденції рахунків матеріалів та палива

Зміст операції	За даними підприємства			За даними аудиту			Відхилення та запропоноване виправлення		
	Дт	Кт	Сума, грн	Дт	Кт	Сума, грн	Дт	Кт	Сума, грн

Таблиця 9. Робочий документ аудитора АМП-5 — перевірка правильності відображення в звітності матеріалів та палива

Рахунок	Баланс	Головна книга	Журнал	Відхилення	
				Балансу від головної книги	Головної книги від журналу
201					
203					

Удосконалений загальний план проведення аудиту матеріалів та палива наведено у таблиці 3.

Удосконалена програма аудиту матеріалів та палива, яка включає аудиторські процедури, наведена у таблиці 4.

Запропоновані робочі документи аудитора, які розроблені на підставі форми програми аудиту матеріалів та палива, наведено у таблиці 5—9.

ВИСНОВКИ

У роботі розроблені методологічні аспекти організації обліку та аудиту матеріалів та

палива, які на відміну від існуючих включають: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Для удосконалення організації обліку запропоновано форму оперограми та схему заповнення документообігу картки складського обліку матеріалів. Запропонована методика проведення аудиту надасть змогу аудитору охопити всі аспекти організації обліку матеріалів та палива на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку матеріалів та палива, вчасно виявити порушення, провести якісну перевірку та прийняти ефективні управлінські рішення.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
2. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.
3. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.
4. Меліхова Т.О., Ніколаєнко Н.С. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава, 2017. № 1. С. 51—55.
5. Меліхова Т.О., Манойло Т.В. Проблемні аспекти відображення в обліку ТМЦ та обладнання при віднесенні до капітальних інвестицій відповідно до П(С)БО та МСФЗ. Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія "Економіка". Дніпропетровськ: 2014, Вип. 3. № 10/1. Т. 22. С. 158—164.
6. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства. Матеріали тез доповідей Міжнар. наук.-прак. конф. "Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів". 11 листопада 2015 р. Запоріжжя: КПУ, 2015. С. 118—120.
7. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Теоретико-методичні основи та практичні підходи до вдосконалення аудиту лізингових операцій. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії, 2016. № 6. С. 164—171.
8. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.
9. Меліхова Т.О., Федоров І.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства. Агросвіт. 2018. № 2. С. 63—70.
10. Макаренко А.П. Державний фінансовий контроль / А.П. Макаренко, І.Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О.П. Зоря навч. посібник для ВНЗ: [гриф ЗДІА]. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 280 с.
11. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2017, P. 268—275.
12. Меліхова Т.О., Верьовкіна А.С. Удосконалення методики перевірки грошових коштів у національній валюті. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24
13. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Середенко Т.С. Удосконалення методичних засад аудиту операцій з готівкою та на рахунках у банку для підвищення ефективності управління підприємством. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32
14. Меліхова Т.О., Височина В.В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 69—75.
15. Меліхова Т.О., Лукашова М.А. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з підзвітними особами для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826>
16. Меліхова Т.О., Журавель К.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічною безпекою підприємства. Інвестиції: практика та досвід, 2019. № 2. С. 56—63.
17. Меліхова Т.О., Алексютіна Т.В. Розробка системи знаків виявлених помилок для удосконалення аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками. Економічний форум. Луцьк: АНТУ, 2013. С. 391—396.
18. Maksymenko I., Melikhova T., Zorya O., Fatiukha N., Chumak O. Fiscal audit development in the system of budget process management. Academy of Accounting and Financial Studies journal, 2018. vol. 22, is. 6, 7 p.
19. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подמשальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.
20. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Інформаційна база заповнення спрощеної звітності — інструмент управління та фінансової безпеки. Часопис економічних реформ. 2014. № 1. С. 26—32.
21. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 22 (1). С. 85—95.
22. Макаренко А.П., Зоря О.П., Меліхова Т.О., Максименко І.Я. Соціальне страхування: сутність, значення та обліковий аспект: навч.

посібник: гриф ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 200 с.

23. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Гамова О.В. Оподаткування в системі обліку: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 147 с.

24. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 260 с.

25. Подмешальська Ю.В., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 400 с.

26. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек". 2013. № 3. С. 254—258.

27. Салига С.Я., Меліхова Т.О. Аудит податків суб'єктів господарювання: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 224 с.

28. Меліхова Т.О., Балашова Ю.О. Удосконалення внутрішнього аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7503> (дата звернення: 29.10.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.10.

29. Меліхова Т.О., Левтєрова Л.В. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів на сільгосппідприємстві. Агросвіт. 2020. № 2. С. 10—17. (дата звернення: 29.10.2020). DOI: 10.32702/2306-6792.2020.2.10.

30. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання, Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audyt [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

2. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

3. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

4. Melikhova, T.O. and Nikolayenko, N.S. (2017), "Development of an inventory audit program to increase financial security of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.

5. Melikhova, T.O. and Manoylo, T. V. (2014), "Problematic aspects of the registration of the TMC and the equipment when attributed to capital investments in accordance with P (C) BO and IFRS", *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriya 'Ekonomika'*, vol. 10/1, pp. 158—164.

6. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2015), "Methodological approaches to internal audit of the financial results report in the system of management of economic safety of the enterprise", *Materialy tez dopovidey Mizhnar. nauk. — prak. konf. "Suchasni problemy modernizatsiyi ta strukturnykh transformatsiy ekonomiky Ukrayiny i rehioniv"* [Materials of Abstracts International sciences — prak conf. "Modern problems of modernization and structural transformations of the economy of Ukraine and regions"], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine, 11 nov, pp. 118—120.

7. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2016), "Theoretical and methodological foundations and practical approaches to improving the audit of leasing operations", *Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, vol. 6, pp. 164 — 171.

8. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formyrovanye, kontrol', efektyvnist'* [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency], Kherson, Ukraine.

9. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.

10. Makarenko, A.P. Maksymenko, I. Ya. Melikhova, T. O. and Zorya, O.P. (2017), *Derzhavnyy finansovyy kontrol'*, [State financial control], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

11. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 3, No. 5, pp. 268—275.

12. Melikhova, T. and Verovkina, A. (2019), "Improvement of checking method of cash assets in national currency", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24

13. Melikhova, T. Chakalova, N. and Serechenko, T. (2019), "Improvement of methodological principles of audit of operations with cash and cash within the bank for improvement of efficiency of business management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32

14. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.

15. Melikhova, T. and Lukashova, M. A. (2019), "Improvement of the methodology of accounts internal audit with accountable persons for improving the economic security of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826> (Accessed 16 Oct 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.30

16. Melikhova, T.O. and Zhuravel', K.O. (2019), "Methodical approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats in the system of management of economic security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 56—63.

17. Melikhova, T.O. and Aleksytina, T.V. (2013), "Development of a system of signs of detected errors to improve the audit of payments with suppliers and contractors", *Ekonomichnyy forum*, pp. 391—396.

18. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, vol. 22, pp. 6, 7.

19. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhhaltersky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

20. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Information base for filling in simplified reporting — a tool for management and financial security", *Chasopys ekonomichnykh reform*, vol. 1, pp. 26—32.

21. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N.S. (2014), "Improving accounting records in order to manage the enterprise in a timely manner and monitor its financial security", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. 22 (1), pp. 85—95.

22. Makarenko, A.P. Zorya, O.P. Melikhova, T.O. and Maksymenko, I.Ya. (2017), *Sotsial'ne strakhuvannya: sutnist', znachennya ta oblikovyy aspekt* [Social insurance: essence, value and accounting aspect], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

23. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Hamova, O.V. (2015), *Opodatkuvannya v systemi obliku: navch.-metod. posibnyk* [Taxation in the accounting system: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

24. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya*

ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

25. Podmeshal's'ka, YU., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhhalters'ky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

26. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

27. Salyha, S.Ya. and Melikhova, T.O. (2011), *Audyt podatkiv sub'ektiv hospodariuvannya* [Audit of Taxes of Business Entities], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.

28. Melikhova, T. O. and Balashova, Yu. O. (2019), "Improvement of the internal audit of inventory for improving financial security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7503> (Accessed 29 Oct 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.10

29. Melikhova, T. and Lievtierova, L. (2020), "Methodical approaches for realization the internal audit of the production inventory at the agricultural enterprise", *Agrosvit*, vol. 2, pp. 10—17. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.2.10

30. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Chakalova, N.S. (2020), *Teoriya i metodyka dokumentuvannya v obliku ta audyti* [Theory and methods of documentation in accounting and auditing], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 332.12.048.74:631.115.8

Л. С. Іванова,

к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0001-8405-3529

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.35

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ ТА ОРГАНІВ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

L. Ivanova,

PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

INTERACTION PROBLEMS OF AGRICULTURAL COOPERATIVES AND BODIES OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER

Статтю присвячено проблемам взаємодії сільськогосподарських кооперативів та органів об'єднаної територіальної громади в умовах децентралізації влади.

Вважаємо, що органи об'єднаних територіальних громад повинні виконувати такі функції: розміщення інформації про можливі закупівлі та постачання сільськогосподарської продукції і продовольства на сайті ОТГ; у межах встановлених повноважень сприяти суб'єктам сільськогосподарської кооперації в укладанні угод про співробітництво з суб'єктами господарювання, які фінансуються за рахунок коштів ОТГ; забезпечення фінансової підтримки в межах програм розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації тощо.

Вирішення цієї проблеми має бути в площині трьох зацікавлених суб'єктів правових відносин: власників особистих селянських господарств, органів сільської об'єднаної територіальної громади та держави. По-перше, в Законі України "Про особисте селянське господарство" необхідно чітко ідентифікувати особисте селянське господарство з урахуванням відповідних нормативів площ землекористування, утримання сільськогосподарських тварин та цілей використання отриманої сільськогосподарської продукції (виключно на власне самозабезпечення). Крім того, необхідно залучити особисті селянські господарства у формальні економічні відносини з метою легалізації доходів, отриманих від ведення ОСГ.

The article is devoted to the interaction problems of agricultural cooperatives and bodies of the united territorial community (UTC) in the conditions of decentralization of power.

According to the results of the research, the development of agricultural cooperation is not possible without the significant support of the governing bodies of the united territorial community.

We believe that the bodies of the united territorial communities should perform the following functions: posting information on possible purchases and supplies of agricultural products and food on the UTC website; within the established powers to assist the subjects of agricultural cooperation in concluding agreements on cooperation with economic entities, which are financed at the expense of UTC; providing financial support within the programs of development of farms and agricultural cooperation, etc.

At the same time, the subjects of agricultural cooperation, territorially located within the UTC, must ensure: the creation of conditions for the purchase of agricultural products and raw materials from the rural population; organization of training for cooperatives; promoting the development of all types of cooperative relations; to participate in the organization and holding of weekend fairs, seasonal fairs for the sale of agricultural products in rural areas of the united territorial community.

We consider that the bodies of the united territorial communities should perform the following functions: posting information on possible purchases and supplies of agricultural products and food on the UTC website; within the established powers to assist the subjects of agricultural cooperation in concluding agreements on cooperation with economic entities, which are financed at the expense of UTC; providing financial support within the programs of farms development and agricultural cooperation, etc.

We set out that an important stimulus for the development of agricultural cooperatives should be financial support through grants under the regional program of farms development and agricultural cooperatives, where the financial donor is a united rural community.

According to the results of calculations, the greatest tax burden per unit area of agricultural land have entrepreneurs — individuals, the least — personal farms.

The solution to this problem should be in the plane of three interested subjects of legal relations: the owners of personal peasant economy, the bodies of the rural united territorial community and the state. First, the Law of Ukraine "On Personal Peasant Economy" must clearly identify personal farming, taking into account the relevant standards of land use, livestock and purposes of use of agricultural products (solely for self-sufficiency). In addition, it is necessary to involve private farms in formal economic relations in order to legalize the income received from the maintenance of PPE.

We believe that the bodies of local territorial communities should stimulate, using economic and administrative methods for the transformation of personal farms into business entities, various organizational and legal forms of management in the field of agrarian business.

Ключові слова: особисте селянське господарство, сільськогосподарська кооперація, сільська громада, грантова підтримка.

Key words: personal peasant economy, agricultural cooperation, rural community, taxation, grant support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Створення передумов до трансформації ОСГ у підприємницької структури вимагає посилення кооперативних зв'язків між селянськими господарствами, а також розвитку кооперативних відносин із сільськогосподарськими підприємствами, переробними, заготівельними й іншими організаціями. У зв'язку з цим постає необхідність вирішення економічних проблем розвитку кооперативних відносин в умовах багатуукладної економіки, що є актуальною науковою проблемою, яка має важливе соціально-економічне значення для зростання аграрної економіки, розвитку сільських територій та підвищення продовольчої безпеки країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багатьма науковими колективами, недержавними організаціями, проектами міжнародної технічної допомоги зроблено вагомий внесок у вирішення проблем розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема їх інформаційного забезпечення. Теоретичні, методичні та прикладні аспекти вирішення таких проблем отримали розвиток у працях М.В. Алімана, Я.З. Гаєцької-Колотило, В.В. Гончаренка, М.П. Гриценка, В.В. Зіновчука, І.М. Криворучка, М.Ф. Кропивка, М.І. Лобанова, Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка, В.М. Масіна, В.Я. Месель-Веселяка, В.М. Метелиці, А.В. Молдаван, А.О. Пантелеймоненка, І.О. Рижик, П.Т. Саблука, І.В. Свиноуса, В.М. Тереса, В.О. Цимбала, М.Б. Чижевської, О.Г. Шпику-

ляка, А.О. Яркового та інших. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки науково обгрунтованих напрямів розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на основі інформації та знань в умовах економічної кризи на основі аналізу впливу інституційних чинників на їх діяльність, на виробників сільськогосподарської продукції, особливо особистих селянських господарств.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо розвитку сільськогосподарської кооперації при підтримці органів місцевого самоврядування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як свідчать результати проведених дослідження, що розвиток сільськогосподарської кооперації без суттєвої підтримки органів управління об'єднаної територіальної громади не можливий.

Вважаємо, що органи об'єднаних територіальних громад повинні виконувати такі функції: розміщення інформації про можливі закупівлі та постачання сільськогосподарської продукції і продовольства на сайті ОТГ; у межах встановлених повноважень сприяти суб'єктам сільськогосподарської кооперації в укладанні угод про співробітництво з суб'єктами господарювання, які фінансуються за рахунок коштів ОТГ; забезпечення фінансової підтримки в межах програм розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації тощо.

Водночас суб'єкти сільськогосподарської кооперації, територіально розташовані в межах ОТГ, повинні забезпечувати: створення умов для закупівлі сільськогосподарської продукції та сировини у сільського населення; організацію підготовки фахівців для кооперативних об'єднань; сприяння розвитку всіх видів кооперативних відносин; брати участь в організації і проведенні ярмарків вихідного дня, сезонних ярмарків з продажу сільськогосподарської продукції в сільських населених пунктах об'єднаної територіальної громади [1].

Важливим стимулом розвитку суб'єктів сільськогосподарської кооперації повинна стати фінансова підтримка шляхом надання грантів у межах регіональної програми розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації, де фінансовим донором виступає об'єднана сільська територіальна громада [2].

Основними напрямками використання коштів гранту мають бути: будівництво, реконструкція або модернізація виробничих об'єктів по заготівлі, зберіганню, доробці, переробці, сортуванню, забою, первинної переробки та підготовці до реалізації сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки; придбання і монтаж устаткування і техніки для виробничих об'єктів, призначених для заготівлі, зберігання, переробки, сортування, забою, первинної переробки, охолодження, підготовки до реалізації, навантаження, розвантаження сільськогосподарської продукції, дикорослих плодів, грибів та ягід, а також продуктів переробки зазначеної продукції, оснащення лабораторій виробничого контролю якості та безпеки продукції і проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи (придбання обладнання для лабораторного аналізу якості сільськогосподарської продукції); придбання спеціалізованого транспорту, фургонів, причепів, напівпричепів, вагонів, контейнерів для транспортування, забезпечення безпеки під час перевезення та реалізації сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки; сплата частини внесків (не більше 8 % від загальної вартості предметів лізингу) за договорами лізингу обладнання та технічних засобів для зберігання, переробки, сортування, забою, первинної переробки, підготовки до реалізації, навантаження, розвантаження і транспортування сільськогосподарської продукції, дикорослих плодів, грибів та ягід, а також продуктів переробки зазначеної продукції.

Вважаємо, що основними критеріями для отримання гранту повинні бути: термін діяль-

ності кооперативу на дату подачі заявки на конкурс має перевищувати 12 місяців з дати реєстрації; реєстрація його здійснена на території тієї ж ОТГ, де подається заявка на участь у конкурсі; кооператив передбачає придбавати у своїх членів не менше 50 % від загального обсягу сільськогосподарської продукції для заготівлі, сортування, первинної переробки, й охолодження; зобов'язується здійснювати діяльність не менше 5-ти років після отримання гранту; можливість повторної участі його в реалізації заходів щодо грантової підтримки сільськогосподарських споживчих кооперативів для розвитку матеріально-технічної бази після закінчення не менше одного року з моменту повного освоєння раніше наданого гранту; кооператив є асоціацією сільськогосподарських кооперативів; має бізнес-план з розвитку матеріально-технічної бази за напрямком діяльності (галузі), визначеної регіональною програмою, збільшення обсягу виробленої і реалізованої сільськогосподарської продукції, обґрунтування статей витрат з терміном окупності не більше 5 років; кооператив має кошторис витрат із зазначенням найменувань придбаного майна, виконуваних робіт, послуг, що надаються, їх кількості, ціни, джерел фінансування; зобов'язується оплачувати не менше 40 % вартості придбань, зазначених у кошторисі витрат, у тому числі безпосередньо за рахунок власних коштів не менше 10 %; кооператив планує створення не менше одного нового постійного робочого місця.

Конкурс на відбір сільськогосподарських споживчих кооперативів оголошується публічно. Оголошення містить терміни прийому заявок від бажаючих взяти в ньому участь.

У більшості регіонів конкурс доцільно провадити у два етапи. На першому етапі (заочному) конкурсна комісія ознайомлюється із документами заявників, на другому — провадиться очне заслуховування й обговорення планів кооперативів щодо розвитку діяльності.

На мікрорівні також формуються специфічні відносини сільськогосподарського кооперативу із своїми членами та сільським населенням.

На нашу думку, розвиток кооперативних відносин, головних чином на неформальній основі, сприяв збільшенню площ землекористування особистих селянських господарств. Необхідно зазначити, що згідно з положеннями Земельного кодексу України працівники культури, освіти, охорони здоров'я мають право безкоштовно отримати земельні ділянки для різного цільового призначення, в тому числі

для ведення особистого селянського господарства. У 2000 р. було здійснено заходи щодо виділення представникам сільської інтелігенції сільськогосподарських угідь площею 2 га [3]. Більшість з них через неможливість надання їх в оренду не скористалися цим конституційним правом [4].

При досить великих ділянках у польових наділах, вирощуванні сільськогосподарських культур із високим рівнем механізації технологічного процесу, за відсутності необхідної техніки у кожного господаря доцільно щоб ОСГ кооперувалися для обробітки і використання землі [5].

Спільна діяльність ОСГ вимагає координації. Координатором може бути голова особистого селянського господарства, обраний учасниками договору про порядок використання польових земельних наділів ОСГ [6]. Для вибору представника необхідно сформувати ініціативну групу; скласти списки учасників договору та провести їхні збори.

Ініціативна група формується добровільно із власників ОСГ і таких груп може бути декілька. Можливе їх формування по населених пунктах або за принципом концентрації сільськогосподарських угідь. Якщо для ОСГ виділені віддалено один від одного земельні масиви, то ініціативні групи можуть бути створені для кожної групи особистих селянських господарств, що отримала конкретний масив.

Ініціативна група може формуватися в період подачі заяв на виділення земельної ділянки для ОСГ або в період підготовки договору про порядок використання польових земельних наділів. Така група проводить роз'яснювальну роботу; складає попередній список власників ОСГ, які мають бажання брати участь у договорі; готує і проводить збори для вибору представника. Він обирається більшістю голосів присутніх на зборах і на нього відповідно до договору покладається відповідальність за ведення спільних справ. Відсутні за певних причин на зборах особи, що вирішили приєднатися до договору, повинні підписати його. Тим самим вони доручають ведення спільних справ представникові.

Якщо земельна ділянка для ведення особистого селянського господарства виділяється всім його власникам, то на роль представника може претендувати неформальний лідер сільської громади населеного пункту [7]. Представник організовує розробку програми використання сільськогосподарських угідь і з цією метою діє наступним чином: збирає письмові заявки власників земельних ділянок; визначає

структуру посівів і їх розміщення по полях; розробляє технологічні карти по кожній культурі; розраховує потребу в ресурсах (насіння, добрива, гербіциди, пестициди, паливо і т. ін.); розраховує витрати і доходи.

Збір заявок має на меті максимально врахувати думку власників ОСГ щодо структури посівів сільськогосподарських культур. Представник, виходячи з вимог сівозміни, розміщує культури на земельній ділянці, виділеній для ведення особистих селянських господарств. Потім із залученням компетентних фахівців на платній чи безоплатній основі він розробляє технологічну карту, що включає в себе всі операції — від оранки і до реалізації продукції рослинництва. Технологічні карти складаються в розрахунку на середню врожайність за останні три роки на полях, виділених для ведення особистих селянських господарств. У технологічній карті виділяються роботи, що виконуються кожним ОСГ самостійно, і роботи, виконання яких організовує представник.

На основі очікуваних валових зборів сільськогосподарських культур, цін на них, вартості ресурсів і послуг провадиться розрахунок вартості отриманої продукції, витрат на виробництво (за винятком робіт, що виконуються членами ОСГ) і ресурсів, які надають особистим селянським господарствам.

Представник готує пропозицію з розподілу отриманого прибутку чи нереалізованої продукції рослинництва між власниками ОСГ, залежно від площі ділянки, вкладеної праці й отриманого врожаю.

Рішення з цих питань приймаються більшістю голосів. На основі прийнятих рішень складається остаточний текст договору, який підписують усі, хто бажає в ньому брати участь.

Особисте селянське господарство може користуватися послугами одного або декількох суб'єктів господарювання. Обслуговування можуть забезпечувати: сільськогосподарське підприємство, в яке члени ОСГ внесли до статутного капіталу власні майнові паї чи здали в оренду земельні; сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, створений власниками ОСГ; комунальне підприємство об'єднаної територіальної громади, індивідуальний підприємець — фізична особа. Для укладення договору обслуговування представник повинен підготувати перелік робіт і послуг, визначити їхній обсяг, терміни виконання і вартість; опрацювати порядок оплати послуг; скласти проект договору обслуговування й узгодити його з виконавцями. Перелік, обсяги, терміни виконан-

ня і вартість робіт доцільно визначати на основі технологічних карт.

Найбільш імовірними джерелами фінансування виконання операцій технологічного процесу вирощування сільськогосподарських культур можна вважати: вартість наданих послуг сільськогосподарським підприємством у рахунок орендної плати за земельні паї та дивідендів за внесені майнові паї; погашення платежів за надані послуги в рахунок заборгованості по заробітній платі; оплата послуг за рахунок власних фінансових ресурсів власників ОСГ; кредитування суб'єктом підприємницької діяльності під заставу майбутнього врожаю; залучення позикових коштів в якості споживчих кредитів [8].

Крім того, ще на стадії укладання договору про порядок використання землі необхідно вибрати варіант організації праці по вирощуванню кожної культури. Найбільш вірогідними слід розглянути два варіанти.

1. Сівба і догляд за культурою без виділення ділянок кожного ОСГ. Такий варіант можливий при виробництві зернових, соняшнику та інших культур, де всі процеси їх вирощування механізовані й потребують застосування відповідної техніки, якої немає в особистому селянському господарстві. Представник організовує виробництво, а власник кожного ОСГ оплачує виконані роботи. Урожай оприбутковує представник і потім перерозподіляє його згідно з договором.

2. Оранку ділянки та проведення інших механізованих робіт організовує для всіх ОСГ представник, а немеханізовані роботи виконують члени кожного ОСГ на виділеній ділянці. Такий варіант найбільш прийнятний для вирощування картоплі, овочів та деяких кормових культур. Кожне особисте селянське господарство оплачує самостійно виконання механізованих робіт.

Урожай, зібраний на своїй ділянці, власник ОСГ, розподіляє відповідно до договору. Виконання ручних робіт на своїй ділянці кожне ОСГ планує самостійно, а виконання механізованих робіт організовує представник. Відповідно до технологічної карти він щотижня планує види й обсяги робіт, визначає способи їх виконання.

При визначенні фінансових результатів в першу чергу необхідно розрахувати витрати, які попередньо не були компенсовані суб'єктам господарювання, що надавали послуги, постачали матеріально-технічні ресурси, кредитним організаціям. Для відшкодування цих витрат необхідно виділити частину продукції, яка за

своєю вартістю відповідає сумі наявної кредиторської заборгованості. За погодженням із кредиторами їм може бути передана продукція за договірною ціною або виручка від реалізації цієї продукції. Залишок продукції розподіляється між учасниками відповідно до договору про порядок використання польових земельних наділів особистих селянських господарств.

По кожному виду продукції визначаються обсяги продукції, які будуть розподілятися пропорційно площі землі, трудовому внеску та як оплата послуг представника.

Відповідно складається список власників земельних ділянок. По кожному ОСГ вказуються площа під певною культурою і кількість продукції, що виділяється для конкретного особистого селянського господарства.

Кількість продукції, що виділяється кожному ОСГ у рахунок трудової участі, визначається по механізованих роботах пропорційно відпрацьованим дням, а по роботах, виконаних членами ОСГ, — за фіксованим відсотком від урожаю.

Після розподілу всієї продукції, необхідно скласти зведену відомість із зазначенням обсягу продукції (за видами), яке виділяється для кожного ОСГ. У зведену відомість включаються всі власники ОСГ і вся продукція, що розподіляється між ними по землі, по праці, а також продукція представників і його помічників.

Реалізація продукції може здійснюватися одним із таких шляхів: кожне ОСГ самостійно реалізує свою продукцію і компенсує всі витрати на виконання робіт на власній ділянці; частина продукції розподіляється між ОСГ, а частина централізовано реалізується представником; частина продукції передається для зберігання і реалізації суб'єкту господарювання на основі раніше укладеного договору.

У першому випадку при реалізації продукції власник ОСГ повинен мати довідку від органів об'єднаної сільської територіальної громади, яка підтверджує, що продукція вирощена на земельних ділянках, призначених для ведення особистого селянського господарства.

У другому випадку кожне ОСГ видає представникові доручення на реалізацію продукції рослинництва, а органи ОТГ видають представникові довідку, яка підтверджує, що реалізована продукція вирощена на земельних ділянках, призначених для ведення особистих селянських господарств.

У третьому випадку кожне ОСГ видає суб'єктові господарювання доручення на реалізацію своєї продукції. Він приймає продук-

цію на відповідальне зберігання. Після її реалізації суб'єкт господарювання складає відомість, в якій проставляються номер і дата доручення кожного особистого селянського господарства, сума виданих власникам ОСГ грошових коштів, сума утриманих грошей за послуги з реалізації а також номери актів за купівлі. До відомості додаються копії актів за купівель у населення.

ВИСНОВКИ

Отже, формальні кооперативні зв'язки ґрунтуються на товарно-грошових відносинах, що передбачає отримання максимального прибутку, а відносини в межах сільської громади — переважно на морально-етичних нормах функціонування суспільства, що характеризується зниженням рівня ризику продовольчого забезпечення в межах чітко визначеної групи сільських домогосподарств та на отриманні мінімальної величини фіксованого доходу від реалізації сільськогосподарської продукції і продовольства.

Вважаємо, що соціальною базою нинішнього етапу розвитку сільськогосподарської кооперації є малі фермерські господарствами, а також ОСГ товарного спрямування. Пошуки найбільш раціональних шляхів формування кооперативного сектору аграрної економіки приведуть у перспективі до створення порівняно великих багатопрофільних кооперативних об'єднань, які охоплюватимуть значну кількість ОТГ. Їх успішне функціонування дасть можливість вирішувати на кооперативній основі не тільки виробничі, а й соціальні проблеми, пов'язані із забезпеченням зайнятості населення, мотивацією праці, відтворенням виробничої і соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад.

Література:

1. Даниленко А.С. Сільськогосподарська кооперація: зарубіжний досвід та перспективи впровадження у вітчизняну практику: монографія. Біла Церква: Білоцерк. нац. аграр. ун-т, 2011. 259 с.
2. Рибак Я.Я. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як засіб розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2014. № 9. С. 103—107.
3. Самойлик Ю.В. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як організаційно-економічний засіб підвищення рівня технічного забезпечення АПК. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2014. Вип. 8. С. 109—113.

4. Корінець Р.Я. Інформаційне забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні. Економіка АПК. 2016. № 8. С. 61—70.

5. Свиноус І.В. Розвиток кооперативних зв'язків при виробництві і збуту продукції особистими селянськими господарствами. Інноваційна економіка. 2015. № 3. С. 180—184.

6. Биба В.А. Організаційно-економічні засади кооперації фермерських господарств України. Інноваційна економіка. 2017. № 11—12. С. 62—66.

7. Аптекар С.С. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: проблеми і перспективи. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 7. С. 134—139.

8. Калачевська Л.І. Сільськогосподарська кооперація у контексті інноваційного розвитку сільських територій в Україні / Л. І. Калачевська // Інтелект XXI. — 2018. — № 6. — С. 61—65.

References:

1. Danylenko, A.S. (2011), *Sil's'kohospodars'ka kooperatsiia: zarubizhnyj dosvid ta perspektyvy vprovadzhennia u vitchyznianu praktyku [Agricultural cooperation: foreign experience and prospects for implementation in domestic practice]*, Bilotserk. nats. ahrar. un-t, Bila Tserkva, Ukraine.
2. Rybak, Ya.Ya. (2014), "Agricultural service cooperation as a means of developing personal farms", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 103—107.
3. Samojlyk, Yu.V. (2014), "Agricultural service cooperation as an organizational and economic means of increasing the level of technical support of agriculture", *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriia : Ekonomika i menedzhment*, vol. 8, pp. 109—113.
4. Korinets', R.Ya. (2016), "Information support of agricultural service cooperation in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 61—70.
5. Svynous, I.V. (2015), "Development of cooperative relations in the production and sale of products by private farms", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 180—184.
6. Byba, V.A. (2017), "Organizational and economic principles of cooperation of farms of Ukraine", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 11—12, pp. 62—66.
7. Aptekar, S.S. (2014), "Agricultural service cooperatives: problems and prospects", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 7, pp. 134—139.
8. Kalachevs'ka, L.I. (2018), "Agricultural cooperation in the context of innovative development of rural areas in Ukraine", *Intelekt XXI*, vol. 6, pp. 61—65.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2020 р.

УДК 338:43:633.85 (477.72)

О. О. Петрова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та фінансів,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-8639-3615

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.41

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ОЛІЙНОГО БІЗНЕСУ ТА РОЗВИТОК ВИРОБНИЦТВА НЕТРАДИЦІЙНИХ ОЛІЙ НА ХЕРСОНЩИНІ

O. Petrova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics and Finance, Kherson State Agrarian and Economic University

DIVERSIFICATION OF OIL BUSINESS AND DEVELOPMENT OF PRODUCTION OF NON-TRADITIONAL OILS IN KHERSON REGION

Рослинні олії мають забезпечувати населення цінними продуктами харчування із високим вмістом біологічно активних речовин, мінералів та мікроелементів. На сьогодні олійні культури є найбільш привабливими для аграрного бізнесу, оскільки вони можуть давати найбільшу прибутковість та максимальну ефективність аграрного виробництва. Олійних культур налічується більше 350 видів. До олійних належать культури, в насінні або плодах яких міститься не менш як 15 % олії. Серед олійних розрізняють культури, які вирощують виключно для виробництва олії (соняшник, ріпак, кунжут, ріцина, гірчиця, ріжій, льон олійний, мак тощо) і рослини комплексного використання, з яких олію отримують як побічний продукт у процесі переробки (бавовник, соя, льон-довгунець, коноплі, арахіс та ін.). Основними олійними культурами в Україні є соняшник, ріпак та соя. На сьогодні виникає необхідність створення дієвого механізму управління ефективністю діяльності бізнесу з вирощування олійних культур. Одним з таких механізмів може бути перехід на виробництво нетрадиційних олійних культур. Нетрадиційним олійним культурам, як-от: гірчиця біла та сиза, сафлор, чорний кмин, амарант, виноград, кісточкові плоди, приділяється незначна увага, хоча вони можуть слугувати джерелами біологічно активних речовин, у тому числі й жирів, тому що багато з них відрізняються високим їх вмістом. До нетрадиційних видів олійних культур також відносять насіння томатів, гарбузів, огірків, кавунів тощо. Олію з них застосовують для харчових і технічних цілей. В Україні можна успішно розвивати виробництво олій з нетрадиційної сировини, як-от: волоський горіх, гарбузове та томатне насіння, гірчиця, кісточки плодів дерев, зародки пшениці, рису та кукурудзи. Диверсифікація олійного бізнесу шляхом введення нетрадиційних, нішевих олійних культур у сівозміну, відмова від моновиробництва дає можливість забезпечувати високу конкурентоспроможність виробника продукції.

Vegetable oils should provide the population with valuable food products with a high content of biologically active substances, minerals and trace elements. There are more than 350 species of oilseeds. Oilseeds include crops whose seeds or fruits contain at least 15% oil. Among oilseeds there are crops grown exclusively for oil production (sunflower, rapeseed, sesame, castor, mustard, red, flaxseed oil, poppy, etc.) and plants of complex use, from which the oil is obtained as a by-product in the processing process (cotton, soybeans, long flax, hemp, peanuts, etc.). The main oilseeds in Ukraine are sunflower, rapeseed and soybeans. These crops have the largest sown area in Ukraine. However, in recent years, some niche high-margin oilseeds are gaining popularity — mustard, flax, raccoon. Today in Ukraine there is an increase in oil production. Along with the increase in production, competition between producers is growing, and its strengthening is observed both in domestic and foreign markets. Today there is a need to create an effective mechanism for managing the efficiency of the business of growing oilseeds. One such mechanism may be the transition to the production of non-traditional oilseeds. Unconventional oilseeds such as white and blue mustard, safflower, black cumin, amaranth, grapes, stone fruits are given little attention, although they can serve as sources of biologically active substances, including fats, because many of them are high. content. Non-traditional types of oilseeds also include seeds of tomatoes, pumpkins, cucumbers, watermelons and more. Oil from them is used for food and technical purposes. In Ukraine, it is possible to successfully develop the production of oils from non-traditional raw materials, such as walnuts, pumpkin and tomato seeds, mustard, fruit tree seeds, wheat germ, rice and corn. Diversification of the oil business by introducing non-traditional, niche oilseeds in crop rotation, abandonment of monoproduction makes it possible to ensure high competitiveness of the producer. In addition, the changing situation in the oil market, the formation of new tastes in consumers, the need for a healthy diet and the general trend of transition to organic production stimulate the expansion

of the oil business. The production of non-traditional oilseeds is highly marginal, as there is a growing demand for oil from niche crops, their relatively high cost and low cost of primary raw materials. Therefore, Ukrainian companies can take a strong position in this niche.

Ключові слова: олійний бізнес, нішеві культури, диверсифікація олійного бізнесу, органічне виробництво.

Key words: oil business, niche cultures, diversification of the oil business, organic production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні олійні культури є найбільш привабливими для аграрного бізнесу, оскільки вони можуть давати найбільшу прибутковість та максимальну ефективність аграрного виробництва. Серед олійних розрізняють культури, які вирощують виключно для виробництва олії (соняшник, ріпак, кунжут, рицина) і рослини комплексного використання, з яких олію отримують як побічний продукт у процесі переробки (бавовник, соя, льон-довгунець, коноплі, арахіс та ін.).

Олійна продукція користується великим попитом, оскільки використовується не тільки у харчовій промисловості, а й у металообробній, хімічній, шкіряній, текстильній та інших галузях промисловості, для виготовлення лаків, фарб, оліфи. Ефірну олію використовують у фармацевтичній, парфумерній, кондитерській промисловості.

Рослинні олії мають забезпечувати населення цінними продуктами харчування із високим вмістом біологічно активних речовин, мінералів та мікроелементів. Їх використовують як харчовий продукт у натуральному та переробленому вигляді. Здорове харчування є найважливішою фізіологічною потребою людини. Здорове харчування має на увазі збалансоване споживання корисних речовин — білків, жирів, вуглеводів, вітамінів та мікроелементів а також різних біологічно активних речовин. Цьому допомагають сучасні технології створення нових харчових продуктів з високою біологічною і фізіологічною активністю. Для цього якнайкраще підходять натуральні екологічно чисті масла, що містять збалансований комплекс жирних кислот, білків і біологічно активних ліпідів, у тому числі, каротиноїдів і токоферолів, а також мінеральних елементів.

На сьогодні виникає необхідність створення дієвого механізму управління ефективністю діяльності бізнесу з вирощування олійних культур. Одним з таких механізмів може бути перехід на виробництво нетрадиційних олійних культур. Нетрадиційним олійним культурам, як-от: гірчиця біла та сиза, сафлор, чорний кмин, амарант, виноград, кісточкові плоди приділяється незначна увага, хоча вони можуть

служити джерелами біологічно активних речовин, в тому числі й жирів, тому що багато з них відрізняються високим їх вмістом. До нетрадиційних видів олійних культур також відносять насіння томатів, гарбузів, огірків, кавунів тощо. Олію з них застосовують для харчових і технічних цілей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналізу стану та перспектив розвитку вітчизняних і світових олійних ринків присвятили наукові праці В.П. Галушко [1], В.П. Гмиря [2], М.М. Ільчук [3], О.М. Карамушка [4], А.М. Лихочвор [5], О.О. Митченко [6], Н.М. Рудік [7], О.П. Славкова [8], І.В. Чехова [9], О.Г. Чирва [10] та інші.

Водночас, слід зазначити, що питання ефективного розвитку олійно-жирової галузі в сучасних умовах господарювання потребують подальшого дослідження. Особливо це стосується нетрадиційних видів олійних культур. Так, стан виробництва нетрадиційних олійних культур досліджували такі вчені: Н.О. Валентюк [11], В. Журавель, Г. Буділко [12], Н.О. Могилянська [13], І.С. Москва [14], С.В. Солоненко [15].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення можливостей диверсифікації аграрного бізнесу з вирощування олійних культур шляхом виробництва нетрадиційних олійних культур та розглянути особливості застосування деяких з нетрадиційних джерел рослинних олій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогодні олійні культури є найбільш привабливими для аграрного бізнесу, оскільки вони можуть давати найбільшу прибутковість та максимальну ефективність аграрного виробництва. Олійних культур налічується більше 350 видів. До олійних належать культури, в насінні або плодах яких міститься не менш як 15 % олії. Серед олійних розрізняють культури, які вирощують виключно для виробництва олії (соняшник, ріпак, кунжут, рицина, гірчи-

ця, рижій, льон олійний, мак тощо) і рослини комплексного використання, з яких олію отримують як побічний продукт у процесі переробки (бавовник, соя, льон-довгунець, коноплі, арахіс та ін.). Основними олійними культурами в Україні є соняшник, ріпак та соя. Ці культури мають найбільшу посівну площу в Україні. Втім, протягом останніх років набувають популярності й деякі нішеві високомаржинальні олійні культури — гірчиця, льон, рицина. Україна за обсягом виробництва олії займає одне з провідних місць у Європі. Посівні площі олійних культур у нашій державі сягають 1,8 млн га. Слід зазначити, що у 2019 році посівні площі під соняшником зменшилися на 4,4%, під соєю — на 8%, а під ріпаком, навпаки, зросли на 123,4%. Загалом під основними олійними культурами було зайнято 8,7 млн га. Під іншими олійними культурами зайнято близько 17,7 тис. га, що є незначним у порівнянні із площею основних олійних культур.

Валове виробництво соняшнику у 2019 році сягнуло рекордної позначки в 13,5 млн т, що на 2,3 млн т більше ніж попереднього маркетингового року. Збільшення посівних площ майже до рекордної позначки в 6 млн га та ріст урожайності призвели до даного валового збору. У 2020 році посівна площа соняшнику становила 6,4 млн га, однак через несприятливі погодні умови врожайність знизилась на 20% — 15,4 ц/га проти 19,1 ц/га у 2019 році.

Виробництво ріпаку в Україні коливається з року в рік, що пов'язано з тим, що вирощування цієї культури супроводжується великими аграрними ризиками, які пов'язані із дефіцитом вологи. Наразі вирощування ріпаку в Україні орієнтоване на ринок Євросоюзу та експортується в перші місяці після збирання. Протягом поточного маркетингового року в Україні було вироблено 2,1 млн т ріпаку, що на 1 млн т вище попереднього маркетингового року. У 2019 році площі посіву ріпаку становили 1,3 млн га, що на 62 % більше, ніж у 2017 році. У 2020 році середня врожайність ріпаку становила 2,28 т/га проти 3,38 т/га у 2019 році.

Хоча альтернативні нішеві олійні культури не так цікавлять аграрних виробників, як традиційні, останнім часом, особливо в зоні ризикованого землеробства, спостерігається підвищення інтересу до малопоширених олійних культур — гірчиці, льону, сафлору, рижію та інших.

Найперспективнішою культурою вважається гірчиця. За площею посіву гірчиці Україна входить до десятки світових лідерів. Щороку в Україні засівають близько 58 тис. га гірчиці та збирають із цієї площі врожай її зерна на рівні

40—50 тис. т. Найбільші обсяги цієї культури (54%) у Степу — в Херсонській, Запорізькій та Одеській областях. Врожайність гірчиці в Україні вища, ніж в інших країнах. Так, врожайність білої гірчиці становить від 1,0 т/га до 1,2 т/га, а врожайність сірої гірчиці — від 1,5 т/га до 2,5 т/га.

Гірчиця — експорторієнтована культура: щороку 85—90% виробленого гірчичного насіння вивозять у 26 країн світу. Лідери із закупівлі цього товару — Німеччина, США, Франція, Непал і Польща [12, с.88].

Олійні культури займають стратегічно важливу роль у розвитку експорту вітчизняної аграрної продукції. Так, за січень-серпень 2019 р. Україна експортувала близько 595 тис. т бобів сої на суму \$592,4 млн, 621,4 тис. т насіння свиріпи або ріпаку на суму \$586,5 млн, 27,8 тис. т насіння соняшнику на суму \$68,1 млн і 18,1 тис. т насіння плодів інших олійних культур на суму \$17,4 млн. Середня ціна експорту 1 тонни соєвих бобів склала \$326,77, ріпаку — \$403,72, насіння соняшнику — \$407,47, насіння плодів інших олійних культур — \$1037,78. Однак сьогодні реальний експортний потенціал збільшення валютних надходжень знаходиться в площині переорієнтації олійної галузі із сировинного напрямку на продукцію із різним ступенем переробки та доданою вартості. Так, загалом у середньому 1 тонна експорту олії соєвої коштує \$632,17, соняшnikової — \$684,77, ріпакової — \$779,36 [16].

На сьогодні в Україні спостерігається збільшення виробництва олійних культур. Водночас зі збільшенням виробництва, зростає і конкуренція між виробниками, при чому її посилення спостерігається як і внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Саме тому, для підвищення ефективності діяльності необхідна диверсифікація виробництва, пошук нових ринків збуту та впровадження сучасних технологій. У зв'язку з тим, що найбільшою конкурентною силою є якість товару, основні стратегічні зусилля підприємств олійно-жирового підкомплексу повинні спрямовуватись на задоволення потреб споживачів через нововведення, високу якість продукції та продуктивність. Для того щоб бути успішною, будь-яка стратегія бізнесу повинна опиратися на досягнуту підприємством олійно-жирового підкомплексу конкурентну перевагу [17, с. 179].

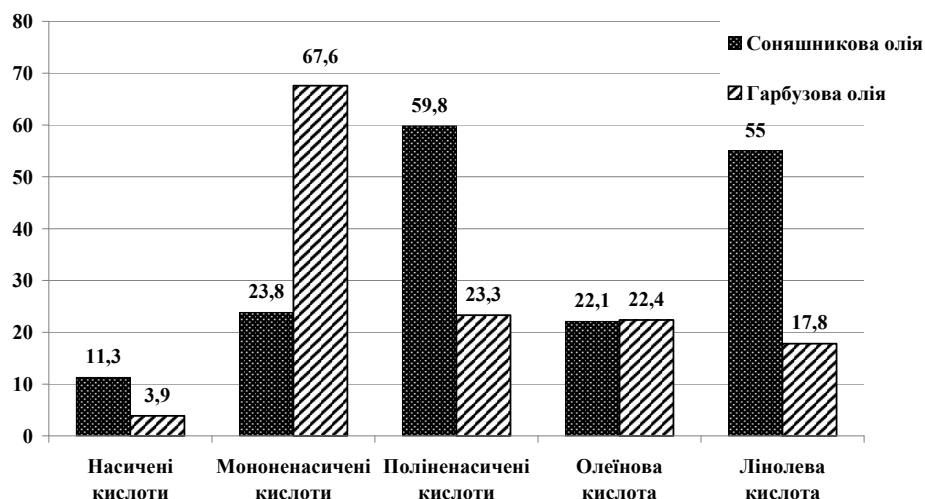
Як вважає Орленко О.М. "в умовах необхідності подолання негативних явищ та забезпечення можливостей для збільшення рівня продуктивності праці вітчизняним олійно-жировим підприємствам необхідно застосовувати стратегію диверсифікації для можливості роз-

витку своєї діяльності в майбутньому. Однак важливим аспектом використання стратегії диверсифікації є вибір підприємством напрямів для свого подальшого розвитку [18, с. 119]. Для підвищення прибутковості олійного бізнесу доцільно переходити від концентрації на 1—2 культурах та моно виробництва до введення в сівозміну альтернативних олійних культур, які можуть бути повноцінними заміниками традиційної соняшникової олії.

В усьому світі стрімко поширюється тенденція переходу на органічне виробництво — це така система господарювання, яка допомагає зберігати довкілля, рівень біологічного розмаїття, природних ресурсів, а також застосовує високі стандарти до методів вирощування та виробництва аграрної продукції які відповідають певним вимогам. Органічне виробництво спрямоване на покращення здоров'я населення шляхом виробництва високоякісного продовольства, сировини та інших продуктів, збереження родючості ґрунтів та навколишнього середовища, розвитку сільської місцевості та стимулювання місцевого й регіонального виробництва. Здорове харчування є найважливішою фізіологічною потребою людини. Здорове харчування має на увазі збалансоване споживання корисних речовин — білків, жирів, вуглеводів, вітамінів та мікроелементів а також різних біологічно активних речовин. Цьому допомагають сучасні технології створення нових харчових продуктів з високою біологічною і фізіологічною активністю. Для цього якнайкраще підходять натуральні екологічно чисті масла, що містять збалансований комплекс жирних кислот, білків і біологічно активних ліпідів, у тому числі, каротиноїдів і токоферолів, а також мінеральних елементів.

Розглянемо особливості застосування деяких з нетрадиційних, навіть екзотичних, джерел рослинних олій.

Гарбуз — дуже поширена харчова та кормова культура в Україні. В насінні гарбуза міститься багато біологічно активних елементів: ліноленова та ліолева кислоти, пальмітинова кислота, стеаринова кислота, фітостероли, фосфоліпіди, флавоноїди, токоферолі та каротиноїди. Олія з гарбузового насіння також

Рис. 1. Порівняльний склад жирних кислот у гарбузовій та соняшковій олії, %

містить близько 61% жирів, 32% білків та 7% вуглеводів. Крім того, в насінні гарбуза містяться багато мікроелементів: магній, марганець, фосфор, калій, мідь та ін. У насінні також містяться 12 незамінних амінокислот та 8 замінних, що відповідає добовій потребі людини. В останні роки гарбузову олію використовують з лікувально-профілактичною метою, оскільки виявлено її антионкологічний вплив. Крім того, така олія стимулює обмін речовин, підвищує імунітет, захищає клітинні мембрани. На рисунку 1 наведено порівняльний склад жирних кислот у гарбузові та соняшковій олії.

Олію гарбузового насіння отримують шляхом холодного віджиму із насіння гарбуза. Продукт має темно-рудий, практично коричневий чи темно-зелений, іноді, майже чорний відтінок. У неї особливий аромат і приємний смак. В основному гарбузову олію використовують як добавку до їжі з метою оздоровити і зміцнити організм.

Волоський горіх — це одне з самих цінних порід дерев, лікувальні властивості якого відомі ще тисячоріччя тому. Так, волоський горіх вирощували за 2000 років до н.е. у Вавілоні. Волоський горіх є дуже висококалорійним та поживним продуктом з багатою кількістю біологічно активних речовин, причому всі частини горіха мають певні корисні властивості. Наприклад, кора має алкалоїди, дубильні речовини, листя — ефірну олію, антоціани, вітамін С, навколоплідник — теж дубильні речовини, каротин та вітамін С.

Масло волоського горіха — це цінний та корисний висококалорійний поживний продукт, в якому міститься до 75% кислот омега-3 і омега-6, які життєво необхідні людині. Крім того, ця олія містить вітаміни групи В, вітамін С, А, Е, РР, F та багато мікроелементів: залізо, кальцій, магній, фосфор, кобальт та ін. Харчо-

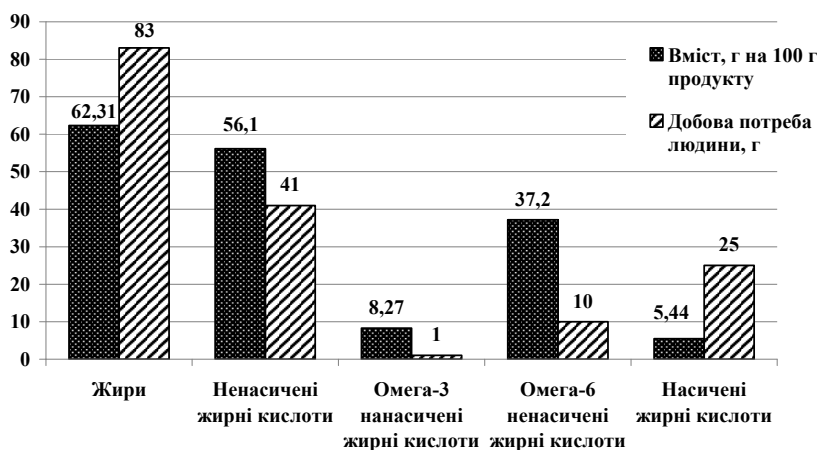

Рис. 2. Склад жирів та жирних кислот у волоському горіху

ва цінність волоського горіху: у 100 г ядра міститься 60 г жирів, 16, 2 г білків, 11 г вуглеводів, зола та вода відповідно по 2 та 4 г. Калорійність складає приблизно 655 кКал, що робить його дуже висококалорійним продуктом, але, попри це, олія волоського горіха здатна знижувати рівень холестерину в крові, широко використовується у лікувальних та косметичних цілях. На рисунку 2 зображено склад жирних кислот у ядрі волоського горіху.

На сьогодні горіховий бізнес має дуже великі перспективи для України та Херсонщини, оскільки вони входять в ті 7% земель у світі за кліматичними та ґрунтовими умовами, які підходять для вирощування горіхових садів. Слід зазначити, що в Україні таких земель 424 ти га. Україна займає друге місце у світі як експортер волоського горіха та п'яте місце за обсягом валового збору після Китаю, Ірану, США та Туреччини.

Наступна дуже цікава для Херсонщини нетрадиційна олія — це масло з насіння томатів. Всім відомо, що Херсонські помідори одні з найкращих в Україні. Їх вживають у свіжому, в'яленому (до речі, це новий бренд Херсонщини), консервованому вигляді. З томатів виготовляють пюре, сік, соуси та кетчупи. При переробці томатів виділяють насіння. У самих томатах їх міститься від 0,5 до 8,0% від загальної маси. Олія

насіння томатів має перчений смак та приємний запах. Колір олії коливається від світло-жовтого до легкого красного відтінку. Олія з насіння томатів виробляється методом холодного віджиму, це дає можливість зберегти всі корисні вітаміни та мінерали. Олію використовують для харчових та косметичних цілей. На рисунку 3 представлений жирно кислотний склад олії томатного насіння.

Олія з насіння томатів має високу антиоксидантну дію завдяки високому вмісту лікопіну та висо-

кого вмісту вітаміну Е. Регулярне вживання олії з насіння томатів допомагає у профілактиці атеросклерозу та зміцнює імунну систему. Олію можна використовувати в кулінарії, крім того, її дуже широко використовують у косметології.

Дуже цікавим та перспективним для Херсонщини є також вироблення олії з кісточок плодових дерев. На Херсонщині вирощується багато видів як зерняткових, так і кісточкових плодових дерев: яблука, груші, сливи, персики, вишні, черешні, абрикоси. Їх кісточки (плід кістянка) можна з успіхом використовувати як сировину для виробництва нетрадиційної рослинної олії. Плодові кісточки можна отримати як відходи на плодоконсервних виробництвах. В ядрі кісточкових плодів міститься особлива речовина — ціановий глікозид амігдалін, тому ядра завжди мають присмак та запах гіркого мигдалю. Розглянемо можливості розвитку бізнесу по виробництву рослинних нетрадиційних олій з кісточок деяких плодів.

Вишня звичайна — плодова кісточкова порода. Плоди містять багато глюкози, вітамін С, дубильні та пектинові речовини та мінеральні солі. Кісточки складають приблизно 40 % маси плоду, ядро — 28 % маси кісточки. Масова частка олії у кісточках 21,4 %, в ядрі 30—50%. Свіжа вишнева олія — золотисто-жовта, з миг-

дальним запахом і смаком. Олія виробляється шляхом холодного пресування, що зберігає всі його унікальні властивості. У вишневій олії знаходиться елеостеарінова кислота, яка стимулює вироблення простагландинів, ліноленова та олеїнова кислоти. Також вона містить антиоксиданти, токоферолі, вітаміни А та Е. Олія сприяє знижен-

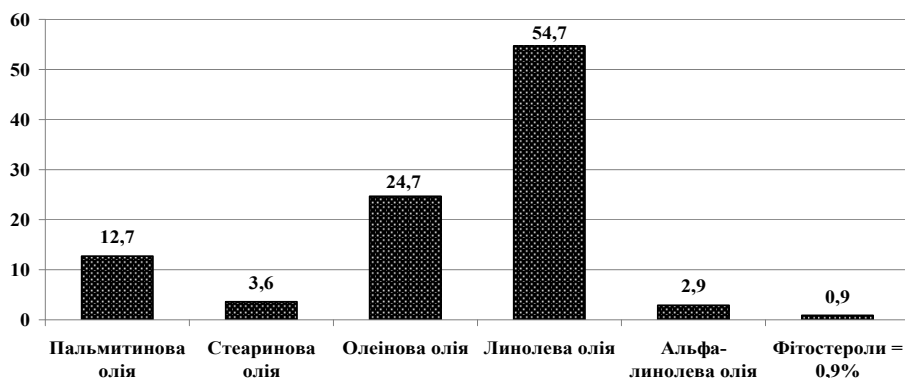

Рис. 3. Жирнокислотний склад олії насіння томатів

ню рівня холестерину, нормалізує обмін речовин, має антиканцерогенні властивості. Олія з вишневих кісточок використовується у косметичній промисловості та застосовується для харчових потреб.

Абрикос — це кісточкова плодова порода із соковитою м'якоттю. Масова частка олії в кісточках 24—30 %, в ядрі — 40—58 %. В олії містяться пальмітинова та стеаринова кислота, моно- та поліненасичені жирні кислоти, вітаміни А, Е, С та вітаміни групи В. Олія характеризується високою біологічною активністю, сприяє регенерації клітинних мембран, має ранозагоювальний ефект, покращує метаболізм та зміцнює серцево-судинну систему. Рафінована олія активно застосовується в косметичній та харчовій промисловості.

Персик — цінна плодова кісточкова порода. Масова частка олії в ядрі кісточок 32—35 %. Олія з персикових кісточок вміщує тригліцериди стеаринової, лінолевої, ліноленової та олеїнової кислот, вітаміни А, С, Е, В15, мікроелементи (селен, йод, фосфор, калій). Олія має регенеруючі та протизапальні властивості, відноситься до гіпоалергенних речовин. Крім того, олія з персикових кісточок покращує кровообіг, сприяє підвищенню заліза в крові. Персикова олія широко використовується в косметіці, парфумерії і в харчуванні.

Слива — має широке розповсюдження на півдні України. В ядрах міститься до 52 % жирів. У складі олії до 92 % поліненасичені і моновенасичені кислоти, токоферол, вітаміни А, Е, С, багато мікроелементів, біофлавоноїди, фосфоліпіди. Використовується сливова олія в лікувальних цілях, парфумерії, косметіці, харчуванні. Олія зі сливових кісточок здатна прискорювати виведення токсинів, сприяє прискоренню обміну речовин, захищає від УФ-випромінювання.

Виноградні кісточкі містяться у вижимках, які є відходами виробництва, що переробляють ягоди винограду. Олія з виноградних кісточок виробляється методом холодного віджиму при температурі не вище 40 градусів, що дозволяє зберігати корисні речовини та вітаміни. Виноградній олії містяться ретинол і токоферол, до 72 % лінолевої кислоти, близько 16 % олеїнової кислоти, вітаміни групи В, вітаміни А, Е, С, та мінеральні речовини. Крім того, у складі виноградної олії міститься фолієва кислота. Широко використовується у лікувальних цілях. Олія має протипухлинний, регенеруючий ефект, має бактерицидну та протизапальну дію. У косметології використовується як антивіковий засіб, сприяє відновленню шкіри та волосся. Споживання виноградної олії в їжу зміцнює імунітет.

Кукурудза — одна з найважливіших зернових культур, яка вирощується майже 10000 років. Із зерна кукурудзи виробляють борошно, крупи, крохмаль, спирт. В кукурудзяних зародках міститься приблизно 35 % олії. В олії міститься до 85 % ненасичених жирних кислот — лінолевої та олеїнової, багато вітамінів А, Е, К, D, мікроелементів (натрій, калій, магній, цинк, залізо). Олія з зародків кукурудзи зміцнює імунітет, має протипухлинну дію, нормалізує роботу нервової системи, зміцнює серцево-судинну систему сповільнює процес старіння завдяки біологічно активним компонентам.

Олія із зародків пшениці має високу біологічну цінність. Вона є джерелом вітамінів Е (до 400 мг на 100 г продукту), D, вітамінів групи В. До складу олії входять незамінні амінокислоти (лецитин, триптофан, метіонін), поліненасичені жирні кислоти, фітостероли, мікро- та мікроелементи, мінерали. Крім того, до складу олії входять сквален та октакозанол, що характеризуються високою антиоксидантною активністю та протизапальною речовиною алантоїн. Олія використовується в косметології та медицині: стимулює ліпідний та вуглеводний обміни, покращує проникність судин та роботу імунної системи, стимулює утворення еритроцитів, поліпшує стан шкіри та волосся, рекомендується для профілактики атеросклерозу та уповільнення процесів старіння.

Рисові зародки — містять багато цінних речовин. Основні площі під посівами рису зосереджені на півдні Херсонської області. Масова частка олії в зернінках становить 3—4 %, у висівках із зародком — 8—16, у зародках — 9—22 % [19]. Олія з зародків рису містить олеїнову (до 46 %), лінолеву (до 36 %), ліноленову (до 1 %) та пальмітинову (до 25 %) кислоти, вітаміни групи В, РР, А, Е. Унікальним є наявність в олії оріназолу, який бореться з вільними радикалами та сприяє зниженню рівня холестерину. До складу олії також входять мікроелементи — цинк, калій, залізо, фосфор та фітостерини. Олія має проти канцерогенний, антиоксидантний та протизапальний ефекти, нормалізує водний баланс людини. Має широке застосування в косметіці та харчовій промисловості завдяки приємному смаку та аромату.

Всі вищеперелічені види нетрадиційних олій здатні бути гарними повноцінними заміниками традиційних олійних культур, забезпечити високий експортний потенціал та високу рентабельність виробництва.

Головна значимість альтернативних (малопоширених) олійних культур полягає в тому, що вони здатні бути гарними заміниками тра-

диційних олійних культур у сівоzmіні на тлі перенасичення соняшником, розширити і збагатити внутрішній ринок, а також забезпечити високий рівень рентабельності суб'єктам господарювання

ВИСНОВКИ

Олійний бізнес в Україні є досить прибутковим для сільгосптоваровиробників. В Україні досить розвинене виробництво рослинних олій. Основними видами олії є соняшникова, соєва та рапсова. Ці культури мають найбільшу посівну площу в Україні. Втім, протягом останніх років набувають популярності й деякі нішеві високомаржинальні олійні культури — гірчиця, льон, рицина. Водночас, в Україні можна успішно розвивати виробництво олій з нетрадиційної сировини, такої, як волоський горіх, гарбузове та томатне насіння, гірчиця, кісточки плодів дерев, зародки пшениці, рису та кукурудзи. Диверсифікація олійного бізнесу шляхом введення нетрадиційних, нішевих олійних культур у сівоzmіну, відмова від моновиробництва дає можливість забезпечувати високу конкурентоспроможність виробника продукції. Крім того, зміна кон'юнктури на олійному ринку, формування нових смаків у споживачів продукції, потреба у здоровому харчуванні та загальна тенденція переходу на органічне виробництво стимулюють розширювати олійний бізнес. Специфіка виробництва нетрадиційних олій методом холодного віджиму дозволяє зберегти всі корисні речовини. Виробництво нетрадиційної олійних культур є високомаржинальним, оскільки спостерігається зростаючий попит на олію з нішевих культур, їх достатньо висока вартість та низька собівартість первинної сировини. Тому українські підприємства можуть зайняти міцні позиції в зазначеній ніші.

Література:

1. Галушко В.П., Марцишевська Ю.А. Методологічні підходи до визначення пріоритетності вирощування конкуруючих культур. Економіка АПК. 2010. № 2. С. 21—25.
2. Гмиря В.Р. Розвиток ринку аграрної продукції в Україні. Науковий вісник Полісся, 2015. № 2. С. 17—22.
3. Ільчук М.М. Тенденції виробництва насіння соняшнику в Україні: проблеми та перспективи. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес". 2013. № 181 (4). С. 187—193.
4. Карамушка О.М., Мороз С.І. Аналіз виробництва зернових та олійних культур в Україні. Ефективна економіка. 2018. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6592> (дата звернення: 20.10.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.10.41
5. Лихочвор А.М. Урожайність ярих олійних культур, якість їх олії, економічна ефективність вирощування в умовах західного Лісостепу. Научный взгляд в будущее. Одесса: институт морехозяйства и предпринимательства. 2016. № 4. С. 31—37. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=28123310>
6. Митченко О.О., Чехова І.В., Чехов С.А. Основні напрями використання олійних культур у біоенергетичній галузі Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки. 2014. № 26. С. 88—97.
7. Рудік Н.М. Особливості формування та перспективи розвитку ринку олійно-жирової продукції. Агросвіт. 2019. № 24. С. 59—65. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.24.59
8. Славкова О.П. Тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні. Інфраструктура ринку. 2018. Вип. 26. С. 44—49.
9. Чехова І.В., Чехов, С.А. Теоретичні основи функціонування вітчизняного ринку олійних культур. Економічний простір. 2018. № 134. С. 70—78. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/245>
10. Чирва О.Г., Побережець Н.Б. Розвиток ринку олійних культур України: проблеми та перспективи: монографія. Умань: Візаві, 2019. 198 с.
11. Валентюк Н.О. Удосконалення технології післязбиральної обробки та зберігання зерна амаранту: дис.... канд. тех. наук: 05.18.02 — технологія зернових, бобових, круп'яних продуктів і комбікормів, олійних і луб'яних культур. Одеса, 2019. 200 с.
12. Журавель В., Буділка Г. Гірчиця — альтернативна олійна культура. Пропозиція, 2018. № 3. С. 88—90. URL: <https://propozitsiya.com/ua/gorchica-alternativnaya-maslichnaya-kultura>
13. Могилянська Н.О. Сучасний стан і перспективи переробки олійних культур. Зернові продукти і комбікорми. 2014. № 1 (53). С. 22—25.
14. Москва І.С. Стан та перспективи вирощування ріжюю ярого на півдні Степу України. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2016. Вип. 1. С. 99—108.
15. Солоненко С.В. Оптимізація елементів технології вирощування сафлору красивого в умовах Лісостепу західного: автореф. дис.... канд. с.-г. наук 06.01.09 — рослинництво. Кам'янець-Подільський, 2019. 24 с.
16. Кернасюк Ю. Олійні культури: тенденція на ринку. URL: <http://agro-business.com.ua/>

agro/ekonomichnyi-hektar/item/15275-oliini-kultury-tendentsii-na-rynku.html

17. Луцяк В.В., Пронько Л.М., Мазур К.В., Колесник Т.В. Маркетинговий потенціал інновацій у олійно-жировому підкомплексі: стан ринку, створення вартості, конкурентоспроможність. Вінниця: ВНАУ, 2020. 221 с.

18. Орленко О.М. Диверсифікація діяльності підприємства як умова зростання продуктивності праці на олійно-жирових підприємствах. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 23. Ч. 1. С. 116—120.

19. Нетрадиційні олійні культури. URL: <http://ukrekspo.com.ua/ru/netraditsiyni-oliyni-kulturi.html>

References:

1. Halushko, V.P. and Martsyshevs'ka, Yu.L. (2010), "Methodological approaches to determining the priority of growing competing crops", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 21—25.

2. Hmyria, V.R. (2015), "Development of the market of agricultural products in Ukraine", *Naukovyj visnyk Polissia*, vol. 2, pp. 17—22.

3. Il'chuk, M.M. (2013), "Trends in sunflower seed production in Ukraine: problems and prospects", *Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya "Ekonomika, ahraryny menedzhment, biznes"*, vol. 181 (4), pp. 187—193.

4. Karamushka, O.M. and Moroz, S.I. (2018), *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6592> (Accessed 20 Oct 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.10.41

5. Lykhochvor, A.M. (2016), "Yield of spring oilseeds, quality of their oil, economic efficiency of cultivation in the conditions of the western Forest-steppe", *Nauchnyy vzgylad v budushee*. Odessa: ynstytut morekhozijstva y predprynimatel'stva, vol. 4, pp. 31-37, available at: <https://elibrary.ru/item.asp?id=28123310> (Accessed 20 Oct 2020).

6. Mytchenok, O.O. Chekhova, I.V. and Chekhov, S.A. (2014), "The main directions of use of oilseeds in the bioenergy industry Productivity of agro-industrial production", *Produktyvnist' ahropromyslovoho vyrobnytstva. ekonomichni nauky*, vol. 26, pp. 88—97.

7. Rudik, N. (2019), "Peculiarities of the formation and prospects of the development of the market of oil and fat products", *Agrosvit*, vol. 24, pp. 59—65. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.24.59

8. Slavkova, O.P. (2018), "Trends in the development of the oilseeds market in Ukraine", *Infrastruktura rynku*, vol. 26, pp. 44—49.

9. Chekhova, I.V. and Chekhov, S.A. (2018), "Theoretical foundations of the domestic market of oilseeds", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 134, pp. 70—78, available at: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/245> (Accessed 20 Oct 2020).

10. Chyrva, O.H. Poberezhets', N.B. (2019), *Rozvytok rynku oliynykh kul'tur Ukrainy: problemy ta perspektyvy* [Development of the market of oilseeds of Ukraine: problems and prospects], Vizavi, Uman', Ukraine.

11. Valentiuk, N.O. (2019), "Improving the technology of post-harvest processing and storage of amaranth grain", Ph.D. Thesis, Odesa, Ukraine.

12. Zhuravel', V. and Budilka, H. (2018), "Mustard — an alternative oil crop", *Propozytsiia*, vol. 3, pp. 88—90, available at: <https://propozytsiia.com/ua/gorchica-alternativnaya-maslichnaya-kultura> (Accessed 20 Oct 2020).

13. Mohylians'ka, N.O. (2014), "Current state and prospects of oilseeds processing", *Zernovi produkty i kombikormy*, vol. 1 (53), pp. 22—25.

14. Moskva, I.S. (2016), "Status and prospects of spring ryegrass cultivation in the south of the Steppe of Ukraine", *Visnyk ahrarynoi nauky Prychornomor'ia*, vol. 1, pp. 99—108.

15. Solonenko, S.V. (2019), "Optimization of elements of technology of cultivation of safflower dyeing in the conditions of the Western forest-steppe", Abstract of Ph.D. dissertation, Kam'ianets'-Podil's'kyj, Ukraine.

16. Kernasiuk, Yu. (2019), "Oilseeds: market trend", available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/15275-oliini-kultury-tendentsii-na-rynku.html> (Accessed 20 Oct 2020).

17. Lutsiak, V.V. Pron'ko, L.M. Mazur, K.V. and Kolesnyk, T.V. (2020), *Marketing potential of innovations in the oil and fat subcomplex: market condition, value creation, competitiveness*, VNAU, Vinnytsia, Ukraine.

18. Orlenko, O.M. (2017), "Diversification of enterprise activity as a condition for growth of labor productivity at oil and fat enterprises", *Naukovyj visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats'*. Seriya: *Ekonomika i menedzhment*, vol. 23, no. 1, pp. 116—120.

19. Ukrexpo-Process (2020), "Non-traditional oilseeds", available at: <http://ukrekspo.com.ua/ru/netraditsiyni-oliyni-kulturi.html> (Accessed 20 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 27.10.2020 р.

УДК 339.544

А. І. Капліна,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
ДВНЗ "Херсонський державний аграрно-економічний університет"
ORCID ID: 0000-0001-6714-797X

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.49

КРОС-КУЛЬТУРНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЇ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

A. Kaplina,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
and Information Technologies, Kherson State Agrarian and Economic University

CROSS-CULTURAL MANAGEMENT, A TOOL FOR ORGANIZING THE CROSS-CULTURAL INTERACTION

У статті наведено предметні галузі міжнародного, порівняльного та крос-культурного менеджменту та визначен інструментарій моделювання крос-культурної взаємодії на основі інструментарію мультиагентних систем. Проаналізовано основні принципи крос-культурного управління, які можуть бути використані під час написання підручників або в роботі менеджерів. Для реалізації управлінських технологій сьогодні співробітник компанії повинен мати крос-культурні навички, тобто здатність у чужому та змішаному культурному середовищі демонструвати послідовну поведінку, яка призводить до досягнення поставлених цілей. До крос-культурних навичок належать: розуміння природи культури та того, що культура впливає на поведінку людини на його робочому місці; розуміння відмінностей між культурами; розуміння того, як культурні фактори впливають на організацію структур, систем та пріоритетів; уміння запроваджувати елементи однієї культури в іншу; розуміння того, як глибоко елементи однієї культури можуть бути запроваджені в іншу, та навпаки. Протипоказанням у роботі інтернаціонального менеджера є етноцентризм, тобто бажання "вписати" представників однієї культури в рамки своєї та очікувати від них відповідної цим нормам поведінки.

Актуальність мультиагентної системи обумовлене наступними основними причинами: складність сучасних систем та організацій, яка досягає такого рівня, що централізоване управління в них є неефективним через наявність великих потоків інформації.

The article provides subject areas of international, comparative and cross-cultural management and defined tools for modeling cross-cultural interaction on the basis of tools of multi-agent systems. The basic principles of cross-cultural management, which can be used when writing textbooks or in the work of managers, are analyzed. To implement management technologies today, the employee of the company must have cross-cultural achievements, that is, the ability in someone else's and mixed cultural environment to demonstrate consistent behavior that leads to achieving the goals. Cross-cultural skills include: understanding the nature of culture and the fact that culture affects human behavior in its workplace; understanding the differences between cultures; understanding how cultural factors influence the organization of structures, systems and priorities; the ability to introduce elements of one culture to another; understanding how deeply elements of one culture can be introduced into another, and vice versa. Contraindications in the work of the international manager is ethnocentrism, that is, the desire to "fit" representatives of one culture into the framework of their own and expect them to be subject to these norms of behavior.

The relevance of the multi-agent system is due to the following main reasons: the complexity of modern systems and organizations, which reaches such a level that centralized management in them is ineffective due to the presence of large flows of information.

Cross-cultural aspects of recruitment, selection and adaptation of personnel distinguish the following varieties of international policy in multinational companies: ethnocentric policy: filling key positions in their representative offices

of the world only by personnel from the country of the parent company; polycentric policy: the use of local residents to manage foreign representative offices and managers from the parent company's countries as top managers of the company's headquarters; geocentric policy: to recruit the best and develop personnel, independence from nationality, to key positions in any multinational system.

Ключові слова: крос-культурна взаємодія, системи менеджменту, мультиагентні системи, моделювання соціально-економічних систем.

Key words: cross-cultural interactions, management systems, multi-agent systems, modeling the socio-economic systems.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Крос-культурна взаємодія — важлива проблема сьогодення: розширюються ділові зв'язки, формуються багатонаціональні колективи управлінців, розвиваються транснаціональні компанії, створюються міжнародні суспільні об'єднання, зростають міжкультурні зв'язки. Зазначена проблема отримала наукову постановку у дев'яностих роках, була розроблена концепція міжкультурної взаємодії, визначена предметна галузь порівняльного та крос-культурного менеджменту, розроблені основні моделі крос-культурної взаємодії. Проте відсутні чіткі визначення та галузі наукового дослідження крос-культурної взаємодії та загальний підхід до моделювання крос-культурної взаємодії [1]. У цій статті наведено предметні галузі міжнародного, порівняльного та крос-культурного менеджменту та визначен інструментарій моделювання крос-культурної взаємодії на основі інструментарію мультиагентних систем.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основний культурний інтерес до проблематики крос-культурного менеджменту виник в Європі і США наприкінці 80-х — початку 90-х років, коли опублікувались основні дослідження голландців Г. Гофстеде і Ф. Тромпенаарса [2] та американця Найджела Холдена [3], які сьогодні стали класиками та авторитетами крос-культурного менеджменту. Нині праці деяких російських та українських вчених, зокрема Л. Борисової [4], С. Мясоедова, Ю. Петрущенко [5], О. Романуки [6], присвячені аналізу національних бізнес-культур за класифікаційними параметрами вищезгаданих моделей.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизація галузей знань крос-культурних спрямувань сучасного менеджменту, визначення їх предметних галузей та сфер застосування. Розробка застосування теорії мультиагентних систем для моделювання поведінки мультикультурних систем

менеджменту. На основі логічного аналізу визначено предметні галузі нових напрямів менеджменту, формалізована задача міжкультурної взаємодії та можливості моделювання складних організаційних систем [2, с. 53].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поява у 90-х роках міжнародного менеджменту визначено появою нових проблем управління великими міжнародними компаніями, які мають багатонаціональний персонал. Організація корпоративної роботи персоналу з різними культурними параметрами потребує визначення закономірностей взаємодії у мультинаціональному середовищі. Крос-культурні взаємодії торкаються проблем групової динаміки, обліку національних традицій та відмінностей культури. Виокремилися у різні розділи порівняльний та крос-культурний менеджмент — ці курси стали вивчатися у навчальних програмах менеджерів [3]. Ці нові розділи менеджменту мають прикладний характер та різні предмети і галузі застосування знань (табл.1).

У різних суспільних системах різні пріоритети життя, діяльності, різний менталітет, різна культура особистостей та організацій. Тому контакти представників різних культур та систем можуть мати різні результати. Так, наприклад, індивід I1 з культурою K1 може у наслідок соціокультурних розбіжностей неправильно сприймати дії та інформацію (I21) від другого індивіду I2. Може виникнути бар'єр непорозуміння або крос-культурний шок. Якщо менталітети M1 та M2 мають мало спільних рис, то труднощі взаємодії зростуть порівняно з підготовленими до взаємодії індивідами.

Порівняльний менеджмент вивчає особливості систем менеджменту різних країн та розробляє методи підвищення ефективності взаємодії представників різних культур та формування систем менеджменту, адекватних менталітету нації. Предметна галузь порівняльного менеджменту складається з: аналізу особливостей менеджменту та менеджменту націй; діаг-

Таблиця 1. Предметні галузі нових розділів менеджменту

Розділ менеджменту	Предмет вивчення	Галузь застосування
Міжнародний менеджмент	Процеси управління діяльністю міжнародних компаній	Вивчення управлінських та організаційних відносин у міжнародних компаніях, облік культурних особливостей персоналу
Порівняльний менеджмент	Національні моделі менеджменту, культурно-інституційні особливості країн, схожість систем менеджменту, виокремлення найкращих технік та технологій менеджменту	Адаптація методів менеджменту до культурних особливостей країн, розробка ефективних систем менеджменту, виокремлення найкращих практик та технологій
Крос-культурний менеджмент	Визначення та ідентифікація соціокультурних особливостей у практиці управління багатонаціональними колективами підприємств та організацій	Формування та управління багатонаціональними колективами на основі обліку культурних особливостей та менталітету робітників

ностики оргкультури; особливостей філософії фірми та діяльності; ділове спілкування представників різних культур; відповідність менеджменту менталітету; адаптація до іншої оргкультури; методи гармонізації оргкультури; управління оргкультурою.

Концепція порівняльного менеджменту стверджує, що успіх вирішення проблем ділового співробітництва можливий на основі розуміння культури та менталітету партнерів з бізнесу та адаптації до їх особливостей [7].

Формально вивчення крос-культурної взаємодії можна будувати на положеннях теорії мультиагентних систем. Мультиагентні системи, утворені з взаємодіючих інтелектуальних агентів, досягають власних цілей з урахуванням соціокультурних тверджень, можуть бути використані для вирішення проблем крос-культурної взаємодії. Кожен агент розглядається як член групи чи організації. Розподіл завдань передбачає визначення ролі кожного з членів групи, визначення міри його відповідальності та вимог до поведінки у групі. На цій основі можна побудувати експертну систему, працюючу на основі правил вигляду: якщо (ситуація С1 та партнер виконують дії виду Д11), то виконувати дії (Д22 з шансами Ш1 чи дії Д23 з шансами на успіх Ш2), інакше якщо партнер виконує дію Д22, то виконувати дію Д23 з Ш3 інакше якщо (ситуація Ск, то виконувати Ду) і т.д.

Концепція порівняльного менеджменту — це орієнтація на культуру та менталітет партнерів, яка підкріплена знаннями та методами взаємодії з іншими культурами. При цьому реалізується принцип суверенітету партнера, тобто необхідно у максимальній ступені орієнтуватися на його особливості. Порівняльний менеджмент будується на основі соціально-етичного менеджменту.

Формально процес взаємодії агентів може бути описаний наступними компонентами:

$$MA = (S, K, R, A, I, T, U),$$

де S — набір агентів процесу управління; K — підрозділ системи управління, в якому відбувається цей процес; R — відносини, створені для агентів (горизонтальні та вертикальні); A — набір дій, які виконують агенти; I — набір встановлених видів спілкування та взаємодій між агентами; T — нормативна технологія роботи; U — стан досягнення поставлених цілей.

Процес як об'єкт моделювання є динамічним. На основі формального визначення системи менеджменту можна створити середовище (віртуальну організацію K), в якій реалізуються необхідні для досягнення цілей організації (U...) відносини (R) та враховуються обмеження у вигляді соціокультурних відмінностей агентів (L) та (P). Таке середовище може бути побудоване тільки на основі агентно-орієнтованого підходу, який використовує принципи розміщення штучного інтелекту.

Кооперативна діяльність лежить в основі сучасного менеджменту, проблеми групової роботи в компаніях тісно пов'язані з проблемами їх внутрішньої організації. Чим більше напрямків діяльності компанії, тим складніше виробити які вона виготовляє, тим більша роль групової роботи та тим більше високоорганізованою має бути компанія. Водночас чим більше організована компанія, тим більш самостійними мають бути її внутрішні підрозділи, тим в більшій мірі жорсткіше директивне управління у її внутрішньому функціонуванні замінюється на кооперацію [7].

Для роботи в умовах сучасного ринку компанії повинні бути гнучкими, інтелектуальними, мобільними, що у свою чергу має забезпечити, з одного боку, можливість постійної еволюційної адаптації компаній до умов ринку а, з

іншого, можливість робити революційні та несподівані для конкурентів кроки у своєму розвитку, які стрімко підвищують конкурентоздатність компанії. Останнє можливе лише на основі процесу постійного внутрішнього розвитку (саморозвитку) компанії.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наочне вираження приналежності до компанії є верхнім шаром організаційної культури, який будується на поведінкових нормах, які є базисом цінностей організації. Вплив організаційної культури на результати є дуже суттєвим — у випадку не відповідності організаційних цілей чи її структури цінностям та поведінковим нормам співробітників виникає внутрішній конфлікт, який може перерости у глибоку кризу. Організаційна культура еволюціонує природним шляхом під впливом змін зовнішнього середовища та може бути змінена керівництвом чи іншою впливовою групою співробітників. На основі соціологічних досліджень мотивів поведінки люди різні школи дійшли до одного висновку — людина у більшості випадків, схильна поводитися, виходячи перш за все зі своїх власних інтересів та цілей, а також з власного бачення світогляду та свого місця у ньому. Особисті цілі та інтереси людини можуть співпадати з цілями організації або навпаки бути не дотичними.

Література:

1. Black J., Mendenhall M. Cross-culture training effectiveness: a revive and theoretical framework for future research. Academy of Management Review. 1990. № 15. pp. 1131—1136.
2. Evans S. Conflict can be positive. HR Magazine. 1992. № 37 (5). pp. 49—51.
3. Laurent A. The Cross-cultural Puzzle of International Human Resources Management. Human Resources Management. 1986. № 25 (1). pp. 91—102.
4. Бунина В. Кросс-культурный менеджмент и межкультурная коммуникация. Москва: ГУУ, 2008.
5. Петрушенко Ю. Кросс-культурні аспекти підвищення ефективності міжнародного бізнесу. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 5. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_5_1/pdf/146-148.pdf
6. Романуха О. Роль кросс-культурних комунікацій у менеджменті організацій. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 9. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/103.pdf

7. Капліна А. та Кириченко Н. Кросс-культурні аспекти управління персоналом. Ефективна економіка. 2020. Вип. 10.

References:

1. Black, J. and Mendenhall, M. (1990), "Cross-culture training effectiveness: a revive and theoretical framework for future research", Academy of Management Review, vol. 15. pp. 1131—1136.
2. Evans, S. (1992), "Conflict can be positive", HR Magazine, vol. 37 (5). pp. 49—51.
3. Laurent, A. (1986), "The Cross-cultural Puzzle of International Human Resources Management", Human Resources Management, vol. 25 (1). pp. 91—102.
4. Bunina, V. (2008), "Cross-cultural management and intercultural kommunikation", GUU.
5. Petrusenko, Yu. (2009), "Cross-cultural aspects of improving the efficiency of international business", Bulletin of Khmelnytsky National University, vol. 5. available at: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_5_1/pdf/146-148.pdf (Accessed 22.09.2020).
6. Romanukha, O. (2017), "The role of cross-cultural communications in the management of organizations", Economics and society. Vol. 9. available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/103.pdf (Accessed 22.09.2020).
7. Kaplina, A. and Kyrychenko, N. (2020), "Cross-cultural aspects of human resources management", Efektyvna ekonomika, vol. 10. *Стаття надійшла до редакції 28.10.2020 р.*

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

**включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)**

**Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643**

Спеціальність 281

**e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73**

УДК 658.012.32:330.33.01:338.124.4

К. С. Головач,

к. е. н., викладач спеціальних дисциплін, Житомирський агротехнічний коледж

ORCID ID: 0000-0002-8087-866X

О. П. Головач,

викладач вищої категорії, викладач-методист, Житомирський агротехнічний коледж

ORCID ID: 0000-0003-2128-368X

О. А. Трофімчук,

викладач вищої категорії, Житомирський агротехнічний коледж

ORCID ID: 0000-0002-4369-9136

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.53

АНТИКРИЗОВІ ЗАХОДИ ТА МЕХАНІЗМ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

K. Golovach,

PhD in Economics, teacher of special disciplines, Zhytomyr Agrotechnical College

O. Golovach,

teacher of the highest category, teacher-methodologist, Zhytomyr Agrotechnical College

O. Trofimchuk,

teacher of the highest category, Zhytomyr Agrotechnical College

CRISIS MEASURES AND THE MECHANISM OF THEIR IMPLEMENTATION IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті проведено оцінку та аналіз антикризових заходів та механізмів їх реалізації в сільськогосподарських підприємствах. Пріоритетом є вивчення практики здійснення антикризового управління у сільськогосподарських підприємствах за допомогою аналізу результатів соціологічного опитування керівників і спеціалістів дослідженої вибірки суб'єктів господарювання Житомирської області. Здійснено оцінку та визначено основні важелі, напрями, стратегії та заходи антикризового управління, які здійснюватимуться на сільськогосподарських підприємствах в стресових умовах виникнення кризових ситуацій. Визначено стратегію маркетингу в умовах фінансової неспроможності. Обґрунтовано в залежності від характеру і гостроти кризових ситуацій на підприємствах групи інструментів антикризового управління. Розкрито сутність таких важелів антикризового управління підприємством як процедури реструктуризації, реорганізації та реінжинірингу. Запропоновано використовувати як перспективний антикризовий захід виважену та ефективну інноваційно-інвестиційну політику.

The article is based on the evaluation and analysis of crisis measures and mechanisms for their implementation in agricultural enterprises. Much attention is paid to the study of the practical approaches to the crisis management in agricultural enterprises by analyzing the results of a managers and specialists survey of the studied sample of economic entities in Zhytomyr region. The main levers, directions, strategies and measures of crisis management which will be carried out at the agricultural enterprises in stressful conditions of emergence of crisis situations are estimated and defined. The study reveals the strategy of marketing in the conditions of financial insolvency. It is spoken in detail about the group of crisis management tools that are depending on the nature and severity of the crisis situation at the enterprises. Attention is paid to the essence of such levers of crisis management on the enterprise as procedures of restructuring, reorganization and reengineering. It is proposed to use a balanced and effective innovation and investment policy as a promising crisis management measure. The article gives a detailed analysis of crisis management tools depending on the nature and severity of the crisis situation at the surveyed enterprises: warning tool — strategic management decisions that are preventive in nature and warn of possible insolvency in the future; emergency tool — operational measures taken in the current crisis at the enterprise and aimed at the rapid restoration of financial stability; strategic and tactical crisis measures, including radical changes in the structure of enterprises and organizational and managerial activities — in the event of an insurmountable crisis. Creating an adapted model of crisis management of agricultural enterprises, taking into account world experience — all these factors are dictating the need to form a balanced system of management

decisions formulation, differentiated depending on the stage of the crisis: prevention — leveling — exit. Counter, adaptive and offensive levers and tools that can not only prevent and overcome the crisis, but also turn it into additional opportunities and post-crisis results must be used for each of these stages.

Ключові слова: антикризове управління, криза, антикризові заходи, економіко-математичні розрахунки, сільськогосподарські підприємства.

Key words: crisis management, crisis, crisis measures, economic and mathematical calculations, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наявність численних факторів кризових явищ, частота та руйнівний характер їх прояву у діяльності сільськогосподарських товаровиробників обумовлюють необхідність формування і використання на підприємствах системи антикризового управління. У сучасних умовах динамічності та невизначеності спостерігається тенденція до неефективного використання традиційних методів менеджменту. Вони не дають реального ефекту, оскільки орієнтовані на підприємства, які нормально функціонують на ринку. У сучасних умовах, яким притаманні не тільки тимчасові труднощі в діяльності більшості сільськогосподарських підприємств, але й стан глибокої непоборної кризи, звичайні інструменти менеджменту вже не допомагають. Тому наразі актуальною проблемою є пошук і впровадження у широку практику таких форм і методів управління, використання яких дозволило б не доводити справу до кризового стану, а сприяло б підготовці та реалізації програми оздоровлення підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основними аспектами організації ефективного антикризового управління займається низка вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: Г.Х. Альтман, Д.М. Брайсон, В.О. Василенка [3], Н.В. Даций, С.М. Еш [7], А.О. Лігоненко, Є.І. Ляшенко, Н.В. Нестеренка, Ф.Х. Найт [8], А.С. Планкетт [9], З.Є. Шершньова [12]. Обґрунтуванню основних теоретичних понять і методичних підходів з антикризового управління присвячуються праці певної низки наведених вище вчених, в той час як частина з них приділяє увагу деталізації заходам, стратегіям, напрямкам, програмам з запобігання наслідкам виникнення кризових явищ. Зважаючи на багатогранність підходів та викладення думок щодо цієї проблематики слід зазначити, що є низка неточностей, які потребують подальшого вивчення та аналізу щодо визначення ефективних

та інноваційних антикризових заходів, які б мали безпосередньо вплив на сільськогосподарські підприємства.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є оцінка та аналіз антикризових заходів та механізмів їх реалізації в сільськогосподарських підприємствах.

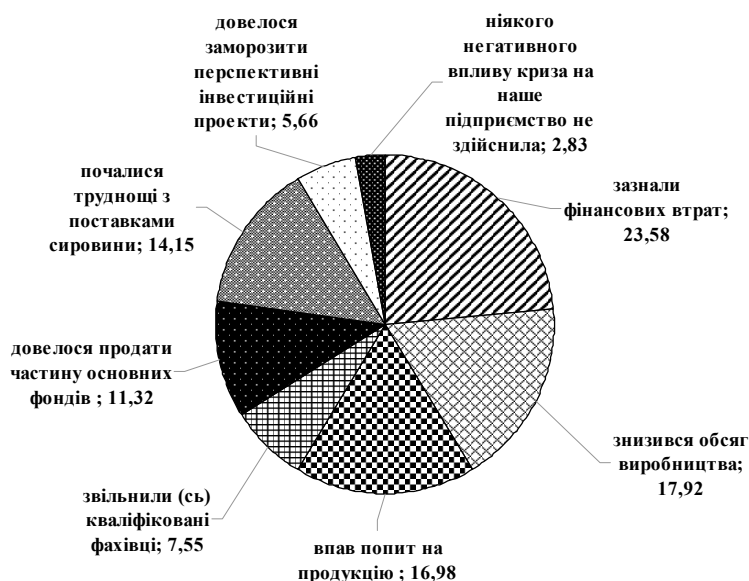
Для досягнення поставленої мети передбачається виконання таких завдань:

— вивчення практики здійснення антикризового управління у сільськогосподарських підприємствах за допомогою аналізу результатів соціологічного опитування керівників і спеціалістів дослідженої вибірки суб'єктів господарювання Житомирської області;

— оцінка та визначення основних важелів, напрямків, стратегій та заходів антикризового управління, які здійснюватимуться на сільськогосподарських підприємствах у стресових умовах виникнення кризових ситуацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наявність численних факторів кризових явищ, частота та руйнівний характер їх прояву у діяльності сільськогосподарських товаровиробників обумовлюють необхідність формування і використання на підприємствах системи антикризового управління. У сучасних умовах динамічності та невизначеності спостерігається тенденція до неефективного використання традиційних методів менеджменту. Вони не дають реального ефекту, оскільки орієнтовані на підприємства, які нормально функціонують на ринку. У сучасних умовах, яким притаманні не тільки тимчасові труднощі в діяльності більшості сільськогосподарських підприємств, але й стан глибокої непоборної кризи, звичайні інструменти менеджменту вже не допомагають. Тому наразі актуальною проблемою є пошук і впровадження у широку практику таких форм і методів управління, використання яких дозволило б не доводити

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів щодо наслідків світової кризи у діяльності сільськогосподарських підприємств

Джерело: власні дослідження.

справу до кризового стану, а сприяло б підготовці та реалізації програми оздоровлення підприємства.

Антикризове управління досягається проведенням єдиної політики, системою заходів правового, організаційного і технічного характеру щодо усунення загроз життєво важливим інтересам підприємства і підтримання їх стійкого функціонування та розвитку. Цей специфічний вид управління підприємств наразі перебуває у стадії формування і представлений на практиці окремими розрізненими заходами з подолання наслідків прояву різного роду кризових явищ.

Вивчення практики здійснення антикризового управління у сільськогосподарських підприємствах здійснено у процесі соціологічного опитування керівників і спеціалістів дослідженої вибірки суб'єктів господарювання Житомирської області. Отримані результати анкетування узагальнено з таких основних питань: вказати прояви негативного впливу світової економічної кризи у діяльності підприємства; чи з'явилися в умовах кризи нові позитивні можливості для підприємства; які антикризові заходи проводило підприємство?

Серед основних проявів кризи респондентами відзначено: зниження обсягів виробництва

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів щодо появи нових можливостей у діяльності сільськогосподарських підприємств

Джерело: власні дослідження.

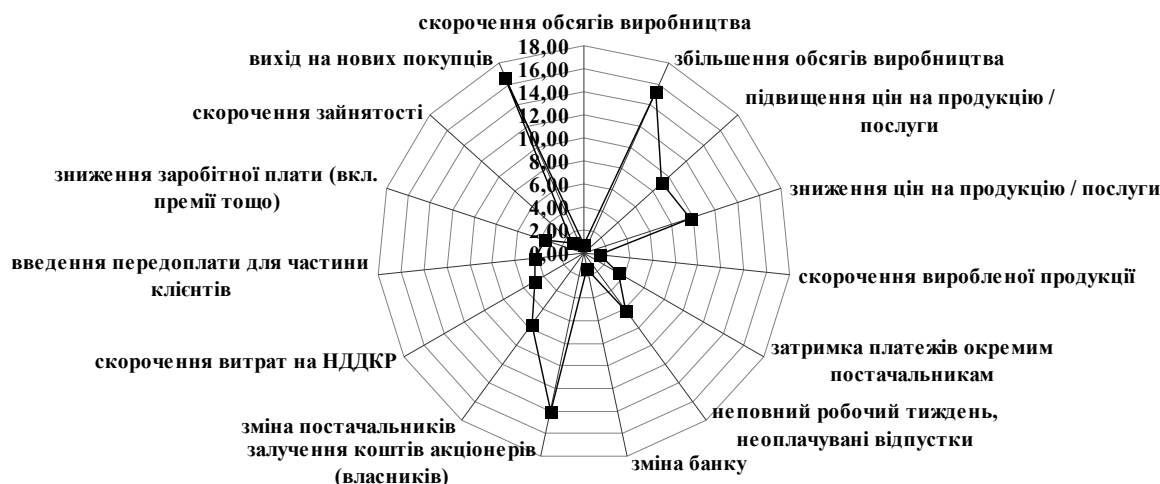

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів щодо використовуваних антикризових заходів

Джерело: власні дослідження.

тва, фінансові втрати, зниження попиту на продукцію, скорочення кадрів, ускладнення умов постачання, згортання перспективних інвестиційних проєктів тощо. Розподіл відповідей респондентів на це питання ілюструє рисунок 1.

Наочно показано, що у 23,6% досліджуваних підприємств найбільш відчутним негативним проявом кризи виявились фінансові втрати. Для близько 18% підприємств вибірки наслідки кризи позначились на згортанні виробництва, а 17% — зниженні попиту на вироблену продукцію, що є цілком природним явищем в умовах фінансових втрат їх контрагентів. Лише близько 3% респондентів вказали, що їх підприємств криза не торкнулася. І дійсно, криза не завжди лише ускладнює діяльність суб'єктів господарювання, під її впливом можуть з'явитись нові можливості, вміння помітити і використати які залежить як від їх наявності, так і від досвіду, професіоналізму та інтуїції менеджерів.

На запитання анкети "У чому виразився позитивний вплив кризи на Ваше підприємство?" респонденти у своїх відповідях відмітили: нагоду освоїти новий перспективний напрям діяльності (18,2% опитаних); залучити на роботу кваліфікованих спеціалістів; здійснити реструктуризацію підприємства та його боргових зобов'язань тощо (рис. 2). Водночас 19,5% опитаних керівників і менеджерів підприємств дос-

ліджуваної вибірки нових можливостей в умовах кризи не виявили (або не помітили їх). Цього можна досягти, якщо кризові явища не сприймати пасивно, а протидіяти їх відповідними управлінськими засобами.

В анкеті було передбачено питання "Які антикризові заходи реалізувало/планує реалізувати Ваше підприємство?". Відповіді респондентів на це запитання розподілились так (рис. 3).

Слід зробити висновок про те, що у відповідях респондентів стосовно антикризових заходів чітко простежуються три види управлінських заходів: орієнтація на пошук і залучення нових покупців (16,5% опитаних), розширення обсягів виробництва продукції з метою збільшення ринкової частки (близько 16%) та залучення коштів акціонерів (власників) для нормального протікання відтворювальних процесів у підприємствах (майже 14%). Тобто в антикризовій політиці у понад 46% опитаних керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств переважають антикризові заходи наступального характеру. Позитивним є те, що антикризові заходи, які погіршують соціальні умови працівників підприємств, практикують незначна частина суб'єктів господарювання. Так, скорочення зайнятості практикували близько 2% опитаних респондентів, зниження розміру заробітної плати (включаючи додат-

Таблиця 1. Шкала визначення відповідності балів та впливу показника на ступінь розгортання кризових явищ на підприємстві

Бали	1-2	3-5	6-8	9-10
Характеристика впливу	Не впливає на появу кризи	Опосередковано впливає на появу кризи	Впливає на появу кризи	Дуже сильно впливає на появу кризи

Джерело: адаптовано на основі [10].

Таблиця 2. Групи показників, що впливають на стан кризових явищ у сільськогосподарських підприємствах

Група показників	Експертна оцінка	Характеристика впливу
Ліквідність і платоспроможність	7,66	Впливає на появу кризи
Фінансова стійкість	8,22	Дуже сильно впливає на появу кризи
Ділова активність	3,22	Опосередковано впливає на появу кризи
Якість управління	7,69	Впливає на появу кризи

Джерело: власні дослідження.

кові виплати) — 3,7%, неповний робочий тиждень, неоплачувані відпустки — близько 6%.

У числі засобів впливу на кризові прояви і явища респондентами відмічались такі: скорочення витрат на дослідження, інновації та інвестиції, створення антикризових груп менеджерів тощо. Серед них недостатньо прозвучали заходи з фінансового оздоровлення підприємств. Адже саме фінансова підсистема суб'єктів господарювання першою сигналізує про кризові явища, а її стабілізація і оздоровлення стають початком процесу виходу з кризи.

У процесі соціологічного опитування виявлено, що антикризові заходи у сільськогосподарських підприємствах здійснюються епізодично і несистемно, переважно, як реакція на подолання криз, що вже виникли. Це свідчить про несформованість цілісного механізму управління кризовими явищами, починаючи від їх попередження до послаблення і подолання. У зв'язку з цим актуальною є розроблення комплексного механізму антикризового управління. В умовах конфіденційності фінансової звітності підприємств дати оцінку ступеню сформованості механізму антикризового управління на підставі даних офіційної статистичної звітності досить проблематично. Для вирішення цього дослідницького завдання здійснено обробку і узагальнення інформації, отриманої з допомогою анкетування керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств Житомирської області. Отримані бальні оцінки щодо впливу сукупності фінансових і нефінансових показників на ступінь розгортання кризи у підприємствах "зважено" з допомогою розрахунку коефіцієнта конкордації Кендела. Оцінки респондентів стосувалися таких груп показників: "Ліквідність і платоспроможність", "Фінансова стійкість", "Ділова активність", "Якість управління" і зіставлялися з допомогою шкали відповідності (табл. 1).

Сила впливу факторів на розгортання кризи у досліджуваних підприємствах вибірки оцінювалась за шкалою (табл. 1). Для визначення ступеня узгодженості думок експертів щодо

оцінки стану використання механізму антикризового управління у діяльності підприємств розраховано коефіцієнт конкордації за формулою:

$$W = \frac{12S}{m^2(n^3 - n)} \quad (1),$$

де W — коефіцієнт конкордації Кендела;
 S — сума квадратів відхилень рангів (від середнього значення);

m — кількість експертів у групі;

n — кількість факторів (групи показників).

Якщо $W < 0,2 - 0,4$, значить слабка узгодженість експертів.

Якщо $W > 0,6 - 0,8$, то узгодженість думок експертів — сильна.

У таблиці 2 наведено отримані бальні оцінки опитаних експертів і характеристики ступеня впливу груп фінансових та управлінських показників на виникнення кризових явищ:

Розрахований коефіцієнт конкордації свідчить про сильну узгодженість думок експертів:

$$W = \frac{47529}{32^2(4^3 - 4)} = 0,77 \quad (2).$$

Тобто отримане значення дисперсійного коефіцієнта конкордації 0,77 свідчить про однастайність думок експертів щодо оцінки передумов і стану сформованості механізму антикризового управління у сільськогосподарських підприємствах. У результаті діагностики кризових явищ досліджуваних сільськогосподарських підприємств та оцінки думок експертів щодо сформованості антикризового механізму виявлено так звані "проблемні зони" В антикризовому управлінні сільськогосподарських підприємств.

Слід акцентувати увагу на тому, що антикризові управлінські рішення приймаються у стресових умовах, коли менеджери відчувають труднощі щодо аналізу ситуації, недостатньо чітко уявляють наслідки своїх дій. Тому такі рішення потребують виваженості та ефективності.

На великих підприємствах створюється група антикризового управління, функціонування якої має забезпечувати діагностику й аналіз проявів кризи, її попередження та усунення її наслідків; вироблення концепції відновлення нормального функціонування підприємства та його оновлення. Одним із інструментів, що може застосовуватись на стадії моніторингу та діагностики кризи може бути проведення стрес-тестування, яке має на меті дати оцінку спроможності суб'єкта господарювання подолати кризову ситуацію. Його результати можуть використовуватись при ситуаційному моделюванні й оцінці наслідків можливих подій, які виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищах. Єдиного підходу до проведення стрес-тестування немає, хоча відомі основні підходи, які використовують при його проведенні:

- тести чутливості — використовуються для оцінки показників діяльності, їх порівняння з минулими періодами, без з'ясування причин їх відхилення;

- тести сценаріїв — застосовуючи методи стратегічного аналізу, з'ясовують причини і фактори виникнення кризової ситуації, аналізують її особливості та розробляють прогнозовані сценарії і перевіряють на стійкість.

- тести екстремальних величин (сценаріїв максимальних втрат) мають на меті виявити і провести аналіз найгіршої ситуації або сценарію, за яких підприємства зазнають найбільших втрат.

Стрес-тестування є корисною можливістю для підприємств оцінити ситуацію на перспективу та приступити до моделювання антикризової програми, за допомогою якої вихід із кризового стану буде мати найбільший ефект та мінімізовані збитки. Поряд із підготовкою управлінського персоналу до прийняття антикризових рішень на підготовчих етапах активізують і стратегічні рішення, зокрема маркетингові стратегії, які б відповідали цілям та можливостям підприємств в умовах появи кризових ознак. Їх реалізація забезпечує перспективні можливості для якнайшвидшого виходу підприємств із кризи. Для сільськогосподарських підприємств, які знаходяться у передкризовому стані, така стратегія передбачає приведення в дію профілактичних і превентивних заходів щодо появи кризи — налагодження інформаційної бази, розроблення нових стратегічних пріоритетів функціонування підприємства на ринку. Важливе значення при цьому мають дослідження внутрішніх та зовнішніх його факторів, формування страте-

гічних бізнес-планів, мотивація кінцевих результатів та здійснення контролю за факторами ризику.

Стратегія маркетингу в умовах фінансової неспроможності передбачає, насамперед, організацію якісної і оперативної збутової політики, використання активних каналів збуту, пошук вигідніших клієнтів, максимальне задоволення потреб споживачів. Ціноутворення в умовах нестабільності та появи ознак кризової ситуації повинно базуватись на таких особливостях: встановлення таких цін на продукцію, які є оптимальними для покриття її собівартості та, по можливості, для отримання мінімального прибутку, враховуючи коливання попиту та здійснюючи моніторинг цін конкурентів.

Попереджувальним заходом при перших ознаках кризи може бути диверсифікація як реагування на зовнішні ризики. Стратегія диверсифікації спрямовується як на виробництво нових видів продукції з використанням новітніх технологій у сільському господарстві, на підвищення якості продукції, так і на розвиток нових напрямів діяльності.

Як важіль антикризового управління підприємством можна виважено застосовувати процедури реструктуризації, реорганізації та реінжинірингу. Реструктуризація використовується у випадках, коли існуюча організаційна структура підприємства є неефективною і не може забезпечити комплексного його розвитку. Реструктуризаційна схема включає такі етапи:

- вибір оптимальної стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства (структура виробничої програми, структура ринків збуту);

- розроблення фінансового плану (структури доходів та витрат);

- проведення внутрішніх управлінських змін (організаційної структури, структури персоналу, виробничої та інформаційної структури);

- зміна структури капіталу (структури залученого капіталу і власного капіталу та їх співвідношення).

Реструктуризація проводиться найчастіше з використанням "дерева рішень", на основі якого проводиться оцінка вибору підходу та успішності здійсненої реструктуризації. Загалом, реформування розпочинають змінами у системі управління підприємством, а саме: у структурі, системі управління, управлінської культури. Реорганізація підприємства є комплексом заходів, які передбачають повну чи ча-

сткову заміну власників або керівника підприємства, зміну організаційно-правової форми, ліквідацію збиткових підрозділів або відокремлення з одного підприємства декількох, результатом чого є передача або прийняття правонаступником його майна, коштів, прав та обов'язків.

Реінжиніринг використовується тоді, коли підприємство перебуває у досить скрутному становищі і не має достатніх можливостей для виходу з кризи. Його здійснення передбачає фундаментальне переосмислення та радикальне перетворення бізнес-процесів. Реінжиніринг забезпечує серйозний прорив і рішучу відмову від усього старого — фінансово-господарського, виробничого та інших видів управління та замінює їх на нові, перспективні напрями ефективного ведення діяльності.

У зв'язку з тим, що в кризових ситуаціях виникає недостатність грошових коштів у підприємств, одним із перспективних антикризових заходів є виважена та ефективна інноваційно-інвестиційна політика. Підприємства можуть використовувати інноваційну політику, яка має на меті забезпечення конкурентоспроможності та оптимізацію виробничого потенціалу за допомогою інноваційної діяльності. Формування інвестиційно-інноваційної стратегії для можливостей виходу сільськогосподарських підприємств із кризи базується на таких управлінських рішеннях:

- оптимізація виробничого процесу, основою якого є раціональне використання виробничих ресурсів;

- достатність фінансування для подальшого їх розвитку або функціонування, яке повинне базуватись на раціональному використанні наявних власних, залучених та запозичених джерел;

- забезпечення та пошуки інвестиційних резервів.

Оптимізація виробничого процесу ґрунтується на детальному аналізі ринкової ситуації і цін щодо реалізації сільськогосподарської продукції, а також собівартості. Визначення достатності фінансування ґрунтується на аналізі структури власних джерел формування активів і дивідендів від залученого капіталу, запозиченого капіталу, вартості довгострокової заборгованості та прибутку від виробничої діяльності, можливості створення резервного фонду на випадок кризових ситуацій. Забезпечення та пошуки інвестиційних резервів базується на проведенні аналізу нових інвестиційних перспектив і можливостях їх отримання.

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано в залежності від характеру і гостроти кризових ситуації на підприємствах вибірки групи інструментів антикризового управління: попереджувальних — стратегічні управлінські рішення, які мають превентивний характер та застерігають від можливої неплатоспроможності в майбутньому; екстрених — оперативних заходів, які здійснюються в умовах наявної кризи на підприємстві та мають на меті швидке відновлення фінансової стійкості; стратегічних і тактичних антикризових заходів, що включають докорінні зміни у структурі підприємств та організаційно-управлінській діяльності — при непоборній кризі. Створення адаптованої моделі антикризового менеджменту сільськогосподарських підприємств з урахуванням світового досвіду диктує необхідність формування виваженої системи формулювання управлінських рішень, диференційованих у залежності від стадії кризи: попередження — нівелювання — виходу. До кожної з зазначених стадій необхідно застосовувати протидіючі, адаптуючі і наступальні важелі та інструменти, здатні не тільки запобігати і долати кризу, але і перетворювати її у додаткові можливості та посткризовий результат.

Література:

1. Брайсон Дж. Стратегічне планування для державних та неприбуткових організацій. Пер. з англ. А. Кам'янець. Львів: Літопис, 2004. 352 с.
2. Бурий С.А., Мацеха Д.С. Антикризове управління та управлінські рішення — проблеми підприємств малого бізнесу: монографія. Хмельницький: Тріада-М, 2006. 93 с.
3. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ: ЦУА, 2003. 504 с.
4. Горбаль Н.І., Колодій М.В. Антикризовий маркетинг як складова антикризового управління підприємства. Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". 2014. № 790. С. 3—7.
5. Головач К.С. Основні аспекти антикризового менеджменту в сільськогосподарських підприємствах. Агросвіт. 2016. № 22. С. 62—66.
6. Жадько А.О. Поняття "кризи" на підприємстві та необхідність ідентифікації її причин як визначальний фактор успішності підприємницької діяльності. Вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. 2009. № 1. С. 58—63.
7. Еш С.М. Система антикризового управління та методологічні підходи до її формування. Вісник Житомирського державного техно-

логічного університету. Економічні науки. 2012. № 1. Ч. 2. С. 103—107.

8. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. Пер. с англ. Москва: Дело, 2003. 360 с.

9. Планкетт Л., Хейл Г. Выработка и принятие управленческих решений: сокр. пер. с англ. Москва: Экономика, 1984. 356 с.

10. Погребняк А.Ю. Механізм антикризового управління на підприємствах машинобудування: дис.... канд. екон. наук: 08.00.04 — економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / А.Ю. Погребняк. К., 2016. 234 с.

11. Собкевич О. Напрями антикризової політики для інноваційної модернізації промисловості і забезпечення економічної безпеки України. Економічний часопис-XXI. 2015. № 5/6. С. 28—32.

12. Терлецька Ю.О. Антикризова діагностика підприємства: методи, способи та умови застосування. Вісн. Донецького ун-ту. Серія В. Економіка і право. 2006. № 1. Т. 2. С. 504—509.

13. Шершньова З.Є. Антикризове управління підприємством. Київ: КНЕУ, 2007. 680 с.

References:

1. Bryson, J. (2004), Stratehichne planuvannia dlia derzhavnykh ta neprybutkovykh orhanizatsij [Strategic planning for government and nonprofit organizations], Litopys, L'viv, Ukraine.

2. Buryj, S. A. and Matsekha, D. S. (2006), Antykryzove upravlinnia ta upravlins'ki rishennia — problemy pidpryiemstv maloho biznesu: monohrafiia [Crisis management and management decisions — problems of small business enterprises: monograph.], Triada-M, Khmel'nyts'kyj, Ukraine.

3. Vasylenko, V. O. (2003), Antykryzove upravlinnia pidpryiemstvom [Crisis management of the enterprise], TsUL, Kyiv, Ukraine.

4. Horbal', N. I. and Kolodij, M. V. (2014), "Crisis marketing as a component of crisis management of the enterprise", Visn. Nats. un-tu "L'viv. politekhnika", vol. 790, pp. 3—7.

5. Golovach, K. S. (2016), "The main aspects of crisis management in agricultural enterprises", Ahrosvit, vol. 22, pp. 62—66.

6. Zhad'ko, A. O. (2009), "The concept of "crisis" in the enterprise and the need to identify its causes as a determining factor in the success of entrepreneurial activity", Visnyk Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny, vol. 1, pp. 58—63.

7. Esh, S. M. (2012), "Crisis management system and methodological approaches to its formation", Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolo-

hichnoho universytetu. Ekonomichni nauky, vol 1, no. 2, pp. 103—107.

8. Najt, F. H. (2003), Risk, neopredelennost' i pribyl' [Risk, uncertainty and profit], Delo, Moscow, Russia.

9. Plankett, L. and Hejl, G. (1984), Vyrabotka i prinjatie upravlencheskih reshenij [Development and management decisions], Jekonomika, Moscow, Russia.

10. Pohrebniak, A. Yu. (2016), "Mechanism of crisis management at machine-building enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics and management of enterprises (by types of economic activity), National technical university of Ukraine "Kyiv Polytechnical Institute", Kyiv, Ukraine.

11. Sobkevych, O. (2015), "Directions of crisis policy for innovative modernization of industry and economic security of Ukraine", Ekonomichnyj chasopys-XXI, vol. 5/6, pp. 28—32.

12. Terlets'ka, Yu. O. (2006), "Crisis diagnostics of the enterprise: methods, methods and conditions of application". Visn. Donets'koho un-tu. Seriiia V. Ekonomika i pravo, vol. 1, no. 2, pp. 504—509.

13. Shershn'ova, Z. Ye. (2007), Antykryzove upravlinnia pidpryiemstvom. [Crisis management of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 332.33.001.005

І. О. Удовенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри геодезії, картографії та кадастру,

Уманський національний університет садівництва

ORCID ID: 0000-0001-5971-8365

М. В. Шемякін,

к. с.-г. н., доцент, доцент кафедри геодезії, картографії та кадастру,

Уманський національний університет садівництва

ORCID ID: 0000-0002-8323-5053

С. І. Кононенко,

ст. викладач, ст. викладач кафедри геодезії, картографії та кадастру,

Уманський національний університет садівництва

ORCID ID: 0000-0001-6060-2589

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.61

ОЦІНКА ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

I. Udovenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geodesy,

Cartography and Cadastre, Uman National University of Horticulture

M. Shemyakin,

PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geodesy,

Cartography and Cadastre, Uman National University of Horticulture

S. Kononenko,

Senior Lecturer, Senior Lecturer of the Department of Geodesy,

Cartography and Cadastre, Uman National University of Horticulture

ASSESSMENT AND FORECASTING OF USING LAND RESOURCE POTENTIAL OF THE TERRITORY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

У статті проведено аналіз теоретико-методологічних аспектів оцінки земельно-ресурсного потенціалу на основі прогнозування використання території з урахуванням нормативної грошової, кадастрової вартості, величини ренти. Визначено, що для оцінки ефективності використання земельних ресурсів доцільно застосовувати економічну категорію "ресурсний потенціал". При проведенні оцінки землі вагомим значення надається питанню оцінки ресурсного потенціалу, який значною мірою залежить від раціональності використання ґрунтового покриття. Кількісна і якісна характеристика структурних складових земельно-ресурсного потенціалу території дає змогу проаналізувати рівень розвитку регіональної економіки, виявити диспропорції між окремими її елементами. Зазначено, що унаслідок інтенсифікації сільськогосподарської діяльності та нераціонального використання ґрунтів відбувається зниження їх природної родючості, що призводить до погіршення якісного стану ґрунтового покриття.

Указано, що в умовах інтенсивного землекористування, пріоритетним напрямом у системі землевпорядкування є проведення кадастрової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Зазначено, що ключовим моментом оцінки природних (земельних) ресурсів є визначення величини ренти та її капіталізація. Розрахунок коефіцієнта капіталізації повинен включати економічну і природну складові. Зазначено, що встановлення науково-обґрунтованої диференційованої плати за природні (земельні) ресурси на єдиній рентній основі, визначеній при проведенні кадастрової оцінки земель, є основою функціонування економічного механізму платного землекористування.

Резюмовано, що при прогнозуванні використання земельно-ресурсного потенціалу території слід використовувати показники нормативної грошової оцінки земель та кадастрової вартості. Розрахунок таких показників слід проводити на основі використання методу індексних оцінок, який характеризує окремі групи і види природних ресурсів.

Практична цінність дослідження полягає в аналізі використання методики індексної оцінки економічного стану земельно-ресурсного потенціалу. Оцінка дала змогу визначити основні критерії підвищення ефективності та потенційного використання земельних ресурсів на певній території.

The article analyzes the theoretical and methodological foundations of land resource potential assessment based on forecasting the use of the territory, taking into account the regulatory monetary, cadastral value, the amount of rent and its capitalization. It is determined that to assess the efficiency of land using it is advisable to use the economic category "resource potential". During conduction of the land evaluation significant importance is attached to the issue of resource potential assessment, which largely depends on the rational use of grant coverage. Quantitative and qualitative characteristics of the structural components of the land potential of the territory makes it possible to analyze the level of development of the regional economy and to identify disparities between the particular elements of the potential. The results of agricultural activities are greatly influenced by soil fertility, air temperature, the quantity of the rainfall and sunny days, other natural conditions, etc. Currently, due to the irrational use of soils their natural fertility is depleted, which leads to a deterioration in the quality of soils. It is pointed out that in modern conditions of intensive land using, the prioritized direction in the land management system is to conduct a cadastral assessment of agricultural land.

It has been indicated that the key point in the assessment of natural (land) resources is the determination of the amount of rent and its capitalization. In modern conditions, the calculation of the capitalization ratio should include economic and natural components. Establishment of scientifically substantiated differentiated payment for natural (land) resources on a single rent basis, determined in the cadastral assessment of land is the basis for the functioning of the economic mechanism of paid land using. It has been summarized that in forecasting the use of land and resource potential of the territory should be used indicators of regulatory monetary valuation of land and cadastral value. The calculation of such indicators should be based on the use of the method of index estimates, which characterizes certain groups and types of natural resources.

The practical worth of the study consists in the analysis of the use of methods of index assessment of the economic condition of land resources. The assessment made it possible to determine the main criteria for improving the efficiency and potential use of land resources in the given area.

Ключові слова: земля, ресурс, потенціал, прогнозування, рента, кадастрова вартість нормативна грошова оцінка земель.

Key words: land, resource, potential, forecasting, rent, cadastral value, regulatory monetary valuation of lands.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах інтенсивного землекористування пріоритетним напрямком у системі землепорядкування є проведення кадастрової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Науково-методичне забезпечення робіт стосовно проведення оцінки земельно-ресурсного потенціалу є головним інструментом в умовах землекористування, спрямованого на раціональне використання та охорону земель, повноцінне функціонування інфраструктури сільських поселень, ведення землеустрою, земельного кадастру та моніторингу земель.

Кадастрова оцінка земель сільськогосподарського призначення є одним із найбільш складних практичних завдань з точки зору розробки та технічної реалізації проведення оцінки, оскільки існуючі методичні положення наразі недостатньо розроблені у практичному сенсі та є інколи суперечливим щодо специфіки виконання. За таких умов, питання розробки інноваційних підходів та удосконалення вже існуючої методики оцінки та прогнозування використання земельно-ресурсного потенціалу території, зокрема земель сільськогосподарського призначення, потребують подальших досліджень та інноваційних розвідок.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Визначення сутності терміну "земельні ресурси" можна знайти у працях багатьох відомих учених. Наприклад, Мінц О. вважає, що земельні ресурси — це сільськогосподарські ресурси, які включають у себе складний комплекс компонентів природного ландшафту і являють собою специфічне поєднання ґрунтів, рельєфу, клімату, що використовуються для вирощування сільськогосподарських культур та відгодівлі худоби [1, с. 78].

Гуцуляк Д. характеризує земельні ресурси як одну з баз розвитку та розміщення народного господарства. Із географічного погляду земельні ресурси — це поверхня суші, що характеризується різноманітними природно-історичними умовами: ґрунтами, рельєфом, рослинністю, водами тощо. З економічної точки зору, земельні ресурси є сукупністю земельних угідь, що відображають форму використання землі як засіб виробництва і характер зайнятості території (господарсько-цільова або інша функція) [2, с. 52].

Питання загального кадастру і кадастрової оцінки земель вивчали зокрема Малинчук М.С. [5], Мартин А.Г. [3], Нагорна О. [4], Панас Р.М.

[5], Ріпенко А.І. [6]. У їх працях проаналізовано головні проблеми державного земельного кадастру в Україні на сучасному етапі розвитку земельних відносин й обґрунтовано концептуальні підходи до вдосконалення земельного кадастрового обліку як необхідної передумови розвитку ринкових земельних відносин, вивчено досвід земельних кадастрів у зарубіжних країнах.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Управління земельно-ресурсним потенціалом передбачає системний підхід по відношенню до кожного з вище перелічених визначень. У зв'язку з цим необхідно дослідити питання кадастрової оцінки земель та ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу, на основі оптимального поєднання його елементів і їх раціонального використання в умовах, що наразі склалися в державі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз теоретико-методологічних основ проведення оцінки земельно-ресурсного потенціалу на основі прогнозування використання території з урахуванням нормативної грошової, кадастрової вартості, величини ренти та її капіталізацію.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили наукові методи пізнання, зокрема використовувалися: методи порівняльного аналізу, монографічний, абстрактно-логічний тощо. Так, наприклад, використання методу системного аналізу та математичного моделювання дало змогу провести аналіз кадастрової вартості земельних ділянок з урахуванням економічної оцінки ґрунтів; використання методики критичного аналізу сприяло структуруванню проблемних питань землекористування на основі класифікаційних одиниць земельного кадастру і даних дистанційного зонування; а методика конструктивно-аналітичного мислення дала змогу розробити алгоритм проведення кадастрової вартості земель сільськогосподарського призначення та диференційної ренти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Земля — це найбільше природне багатство, яке використовує людина для забезпечення своїх потреб матеріальними благами: продуктами харчування, промисловими товарами, послугами та умовами.

Згідно зі ст. 22. п. 5. Земельного кодексу України до земель сільськогосподарського при-

значення належать: сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації) [7].

"Земля — предмет, знаряддя і засіб праці та виробничі відносини, які виникають у процесі її використання й привласнення результатів праці. Земля — природне середовище, в якому народжується і живе людина, природна матерія і територіальний простір існування та розвитку людського суспільства, матеріальна основа виробництва" [8, с. 15].

Отже, земля є важливою частиною природного середовища, яка характеризується простором, рельєфом, ґрунтовим покриттям, рослинністю, надрами, водами і є головним засобом виробництва в сільському та лісовому господарстві, а також просторовою базою для розміщення населення і галузей та сфер народного господарства.

У сучасних умовах однією з важливих умов функціонування і розвитку багатоукладної економіки є адекватна оцінка природних (земельних) ресурсів.

Нормативну грошову оцінку земельних ділянок здійснюють для визначення розміру земельного податку, обрахування розміру державного мита, успадкування та дарування земельних ділянок, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, вартості земельних ділянок площею понад 50 га для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд, а також при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель.

Сьогодні існує безліч методологічних підходів до оцінки землі: метод порівняння продажів і метод розподілу, в основі яких лежить порівняльний підхід; метод зонування, що базується на порівняльному і витратному підходах; метод капіталізації земельної ренти і метод прогнозованого використання, що базується на прибутковому і витратному підходах. Аналіз переваг і недоліків кожного з них дали змогу визначити, що найбільш доцільним є застосування прибуткового підходу, що реалізується на основі визначення кадастрової та

Таблиця 1. Зведені показники нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарських призначення станом на 01.01.2020 (грн за 1 га)*

№ з/п	Регіон	Рілля, перелоги	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища
1	АР Крим	26 005,00	58 459,98	10 145,85	4 284,71
2	Вінницька область	27 184,00	47 053,16	3 140,38	1 558,08
3	Волинська область	21 806,00	41 349,74	6 039,19	4 479,47
4	Дніпропетровська область	30 251,00	55 608,28	7 971,74	6 232,31
5	Донецька область	31 111,00	58 459,98	7 247,03	6 037,55
6	Житомирська область	21 411,00	35 646,33	5 072,92	4 089,95
7	Закарпатська область	27 268,00	37 072,18	6 522,33	5 258,51
8	Запорізька область	24 984,00	41 349,74	6 039,19	4 868,99
9	Івано-Франківська область	26 087,00	37 072,18	4 831,36	4 479,47
10	Київська область	26 531,00	42 775,60	6 280,76	4 479,47
11	Кіровоградська область	31 888,00	67 015,10	8 696,44	6 037,55
12	Луганська область	27 125,00	47 053,16	8 213,30	5 842,79
13	Львівська область	21 492,00	27 091,21	5 797,63	4 089,95
14	Миколаївська область	27 038,00	47 053,16	8 213,30	5 842,79
15	Одеська область	31 017,00	62 737,54	8 938,01	7 011,35
16	Полтавська область	30 390,00	64 163,40	5 556,06	4 284,71
17	Рівненська область	21 938,00	37 072,18	5 072,92	3 700,43
18	Сумська область	26 793,00	49 904,86	6 522,33	4 674,23
19	Тернопільська область	29 035,00	57 034,13	6 280,76	5 648,03
20	Харківська область	32 237,00	67 015,10	6 280,76	6 427,07
21	Херсонська область	24 450,00	37 072,18	5 314,49	4 284,71
22	Хмельницька область	30 477,00	52 756,57	6 763,90	5 258,51
23	Черкаська область	33 646,00	74 144,37	8 454,87	5 648,03
24	Чернівецька область	33 264,00	62 737,54	5 556,06	5 063,75
25	Чернігівська область	24 065,00	55 608,28	8 696,44	5 063,75

Примітка: * Значення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарських угідь відповідно до загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Джерело: складено на основі моніторингу даних Державної податкової служби України та Держгеокадастру України [9; 10].

ринкової вартості земельних угідь, методом капіталізації розрахункового-рентного доходу.

Для оцінки ефективності використання земельних ресурсів доцільно застосовувати економічну категорію "ресурсний потенціал".

Поняття природно-ресурсного потенціалу слід розглядати з трьох позицій:

— ресурсного (здатність забезпечувати суспільне виробництво енергетичними та сировинними ресурсами);

— екологічного (природні умови життя населення — здатність задовольняти потреби населення в первинних, тобто не пов'язаних з виробництвом засобів існування, а також в умовах трудової діяльності, відпочинку, духовного розвитку);

— потенціалу стійкості та регенерації (здатність зберігати структуру і функціонування і відновлюватися після негативного антропогенного впливу).

Слід зазначити, що наразі, при проведенні оцінки землі переважає використання одиночних показників, що характеризують окремі групи і види природних ресурсів, а не весь природно-ресурсний потенціал. Тому й кадастрова вартість земельних ділянок не враховує загаль-

ний стан і економічну оцінку ґрунтового покриття. Указаний аспект призводить до виникнення певних неточностей щодо реальної природно-ресурсної цінності земельних ресурсів.

Серед усіх категорій земель найважливіше економічне значення належить землям сільськогосподарського призначення, тобто це ті землі, що надані для забезпечення потреб сільського господарства.

Звітно-статистичні дані Державної податкової служби України та дані Держгеокадастру України щодо нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель України, у розрізі областей, нами згруповано в таблиці 1.

При проведенні оцінки землі вагомим значення надається питанню оцінки ресурсного потенціалу, який великою мірою залежить від раціональності використання ґрунтового покриття. Наразі унаслідок нераціонального використання ґрунтів відбувається зниження їх природної родючості, що призводить до погіршення якісного стану ґрунтів. Основні втрати родючості ґрунтів пов'язані з:

— високим ступенем розораності земель і посиленням ерозійних процесів;

Таблиця 2. Якість ґрунтів сільськогосподарського призначення у межах Черкаської області станом на 01.01.2019 р.

№ з/п	Назва району	Вміст гумусу, %	Середньо-зважений вміст азоту, мг/кг	Вміст фосфору, мг/кг	Вміст калію, мг/кг	% кислих ґрунтів (рН _{КСЛ} 4.0-5.5)	Еколого-агрохімічна оцінка, бал
1	Городищенський	2,99	105,1	143,0	72,0	17,3	56,0
2	Драбівський	3,83	137,8	112,0	66,0	2,9	57,6
3	Жашківський	3,39	133,9	133,0	94,0	4,7	63,0
4	Звенигородський	2,80	110,1	137,0	90,0	38,5	55,7
5	Золотоніський	2,97	120,8	127,0	68,0	12,7	54,7
6	Кам'янський	2,79	115,2	131,0	80,0	13,4	55,6
7	Канівський	2,29	84,6	126,0	60,0	32,6	44,6
8	Катеринопільський	3,37	126,2	108,6	93,2	20,4	55,9
9	Корсунь-Шевченківський	2,30	85,9	146,0	70,0	30,5	51,1
10	Лисянський	3,09	120,4	125,9	87,6	14,5	57,9
11	Маньківський	2,88	119,9	153,0	108,0	22,8	62,0
12	Монастирищенський	3,21	128,1	153,0	89,0	36,3	61,1
13	Смілянський	2,58	98,3	126,0	87,0	23,4	49,7
14	Тальнівський	3,38	135,9	110,0	98,7	9,2	60,5
15	Уманський	3,29	145,7	121,1	109,6	37,1	62,0
16	Христинівський	3,26	131,5	148,0	94,0	27,4	64,3
17	Черкаський	2,42	93,2	158,0	62,0	42,0	50,5
18	Чигиринський	2,27	101,2	99,0	66,0	39,6	42,8
19	Чорнобаївський	3,23	122,1	102,0	66,0	13,1	52,1

Джерело: розраховано авторами на основі даних аналітично-описової частини до стратегії розвитку Черкаської області [11].

— порушенням структури сівозміни; зростанням дефіциту балансу елементів живлення і органічної речовини, а тому зменшенням їх запасів у ґрунті;

— послабленням мікробіологічної активності ґрунту;

— наявністю площ кислих ґрунтів;

— зростанням щільності ґрунту і зниженням водоутримуючої здатності;

— повільним упровадженням сучасних ґрунтозахисних технологій обробітку.

Для проведення аналізу використання земель сільськогосподарського призначення нами було обрано Черкаську область, оскільки саме Черкаська область, входить до десятки найбільш розвинених, у сільськогосподарському плані, областей України.

Таблиця 3. Індексна оцінка економічного стану земельно-ресурсного потенціалу деяких сільськогосподарських підприємств Черкаської області за 2019 р.

Найменування підприємств	Індекс				Показник земельно-ресурсного потенціалу
	бонітету с.-г. угідь	технологічних властивостей	віддаленості	загальної земельної ренти	
ФГ»Престиж Агролюкс»	0,82	0,99	1,18	0,88	0,97
Агрофірма «Байс-Агро»	1,04	1,03	0,96	1,06	1,02
Агрофірма «Колос»	1,21	1,04	0,84	1,21	1,07
ТОВ «Прогрес»	0,93	1,02	1,06	0,99	1,00
ТОВ «Світанок»	0,95	1,01	1,04	0,97	0,99
Агрофірма «Хлібороб»	1,14	1,02	0,88	1,11	1,04
ПСП «Довіра»	0,84	0,82	1,16	0,80	0,91
СТОВ Дружба»	0,91	1,04	1,06	0,99	1,00
СТОВ «Верхнячка-Агро»	0,91	0,99	1,08	0,96	0,99
ПРАТ «Ліра-Чигирин»	1,18	0,97	0,86	1,12	1,03
ПП «Дмитрушки»	0,86	0,95	1,14	0,91	0,96
ТОВ АК «Степ»	0,86	0,92	1,14	0,78	0,93
СТОВ «Відродження»	1,07	1,05	0,93	1,11	1,04
СТОВ «Лнз-Агро»	1,21	1,01	0,84	1,13	1,05
СТОВ «Смілянський Агросоюз»	0,95	1,01	1,04	0,97	0,99
У середньому по підприємствах	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Джерело: розраховано авторами на основі фінансово-аналітичних даних підприємств.

Таблиця 4. Оцінка результатів сільськогосподарського виробництва деяких сільськогосподарських підприємств Черкаської області за 2019 р.

Найменування підприємств	Урожайність зернових, ц/га	Показник земельно-ресурсного потенціалу	Ландшафтно-екологічний індекс
ФГ «Престиж Агролюкс»	16,2	0,97	0,90
Агрофірма «Байс-Агро»	16,5	1,02	1,26
Агрофірма «Колос»	23,6	1,07	1,12
ТОВ «Прогрес»	24,8	1,00	0,75
ТОВ «Світанок»	18,8	0,99	0,77
Агрофірма «Хлібороб»	11,1	1,00	0,61
ПСП «Довіра»	20,2	1,04	1,09
СТОВ Дружба»	21,3	0,99	2,96
СТОВ «Верхнячка-Агро»	18,5	1,03	0,64
ПРАТ «Ліра-Чигирин»	16,5	0,96	0,38
ПП «Дмитрушки»	10,4	0,91	0,67
ТОВ АК «Степ»	10,5	0,93	0,35
СТОВ «Відродження»	17,5	1,04	0,58
СТОВ «Лнз-Агро»	21,8	1,05	0,41
СТОВ «Смілянський Агросоюз»	17,9	0,99	0,42
У середньому по підприємствах	17,8	1,00	1,00

Джерело: розраховано авторами на основі аналітичних даних підприємств.

Рівень родючості ґрунтів оцінюється, передусім, за вмістом органічної речовини. Чим більше гумусу в ґрунті, тим він багатший на основні елементи живлення, адже в ньому сконцентровано 92—98% азоту, 60% фосфору, 80% сірки та значна кількість інших макро- і мікроелементів. Середньозважений показник вмісту гумусу в ґрунтах Черкаської області за даними останнього агрохімічного обстеження, проведеного у 2019 році, становить 3,05%, що більше в порівнянні з попередньо проведеним обстеженням у 2018 р на 0,01% [11].

Однією з основних причин спаду родючості і недобору урожаю, безперечно, є наявність у області великої кількості кислих ґрунтів. Кислі ґрунти ($\text{pH} < 5,5$) займають площу 223,46 тис. га або 20,9%. Середній агрохімічний бонітет ріллі по області складає 55,3 бали. Найвищий бонітет ґрунтів мають господарства таких районів: Христинівський — 64,3, Монастирищенський — 61,1, Маньківський — 62,0 та Жашківський — 63,0 бали. Найнижче оцінені сильно еродовані ґрунти таких районів: Чигиринського — 42,8, Канівського — 44,6 та Смілянського — 49,7 бали (табл. 2).

В області нараховується 361,8 тис. га деградованих та 108,8 тис. га малопродуктивних земель. У період 2016—2019 рр. на території Черкаської області консервація земель не проводилась. Потребують консервації 139,2 тис. га деградованих та малопродуктивних земель [11].

За даними Головного управління статистики у Черкаській області та вибірки, проведеної за рейтингом економічної діяльності, нами

здійснено оцінку земельно-ресурсного потенціалу 15 найбільш економічно розвинених, сільськогосподарських підприємств Черкаської області. Для оцінки земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств було використано метод індексних оцінок. Індексний метод оцінки дає змогу привести систему показників, що характеризують позитивні і негативні аспекти економічного і ландшафтно-екологічного стану земельних угідь області, до єдиних відносних показників (табл. 3).

При економічній оцінці єдиним показником є показник земельно-ресурсного потенціалу. Індивідуальні індекси, що характеризують земельно-ресурсний потенціал розраховуються як відношення величини показника конкретного господарства до її середньорайонного рівня. Показник земельно-ресурсного потенціалу характеризує економічний стан земель, і нами прийнятий за 1. Індекс 1 говорить про підвищення потенціалу використання земельних ресурсів. Індекс 1 вказує на його недоліки.

Аналізуючи отримані дані таблиці 3, можна сказати, що найбільший земельно-ресурсний потенціал відзначається у 8-ми аналізованих сільськогосподарських підприємствах Черкаської області. Його значення коливається в межах від 1,00 до 1,07. У 7-ми підприємств можна побачити недостатню якість земельного ресурсу. Найбільш ненадійними, з економічної точки зору, є ПСП "Довіра" та ТОВ АК "Степ", їх показник земельно-ресурсного потенціалу складає 0,91 і 0,93 відповідно.

Про ступінь використання земельно-ресурсного потенціалу та резерви подальшого роз-

витку підприємств можна говорити провівши аналіз показників сільськогосподарського виробництва таблиці 4.

Аналізуючи дані таблиці 4, можна сказати, що середня врожайність зернових по Черкаській області склала 17,8 ц/га, найбільша врожайність спостерігається у ТОВ "Прогрес", Агрофірма "Колос", СТОВ "Лнз-Агро", СТОВ Дружба", ПСП "Довіра" — 24,8, 23,6, 21,8, 21,3 і 20,2 ц/га відповідно. Є підприємства, врожайність зернових у яких менше середньорайонного значення — від 11,1 до 16,5 ц/га, серед них Агрофірма "Хлібороб", ПРАТ "Ліра-Чигирин", ФГ "Престиж Агролюкс". Вказані показники свідчать про те, що у зазначених підприємствах спостерігається найменше антропогенне навантаження на територію при високому земельно-ресурсному потенціалі, що вказує на недостатнє його використання.

Однак зауважимо, що реальна природно-ресурсна цінність сільськогосподарських земель дещо викривляється при проведенні кадастрової вартості у зв'язку з останніми змінами в методиці її проведення на користь масового методу оцінки, при якому в якості ціноутворюючих факторів враховуються великі, типові і постійні ознаки, характерні для великої кількості подібних об'єктів. Така невідповідність виникла історично, оскільки спочатку при проведенні економічної оцінки землі обраховувалася диференційна рента. Тому сучасна кадастрова вартість земельних ділянок сільськогосподарського призначення повинна містити загальні питомі показники диференційної та абсолютної ренти.

Під поняттям диференційної ренти мається на увазі додатковий дохід, отриманий завдяки більш високій якості земельної ділянки та її вигідному місцезорештуванню, порівняно з іншими земельними ділянками. Абсолютна диференційна рента складається з диференційної ренти I і II.

Диференційна рента I показує порівняльну ефективність, тобто наскільки одна ділянка гірша або краща іншої. Головною умовою її формування є різна якість та кількість природних ресурсів. Ресурс кращої якості (більш родюча земля) дає змогу при інших рівних умовах (кваліфікація кадрів, обладнання та технологія) отримувати кращі економічні результати, у порівнянні з більш низькоякісними природними ресурсами. Аналогічний ефект дає фактор розташування і транспортно-логістичного сполучення. Місце знаходження та транспортна близькість визначають високу вартість сільськогосподарських земель, розташованих

поблизу міст, навіть у разі їх невисокої родючості.

Диференційна рента II пояснює формування прибутку на одній і тій же земельній ділянці при вкладенні додаткового капіталу і підвищенні ефективності господарської діяльності.

Ключовим моментом оцінки природних (земельних) ресурсів є визначення величини ренти та її капіталізація. В сучасних умовах розрахунок коефіцієнта капіталізації повинен містити в собі економічну та природну складові. Природна складова визначає, передусім, продуктивність вирощуваних культур. Встановлення капіталізованої ренти на 33 роки (ст. 1 Закону від 11.12.03 р. № 1378-IV "Про оцінку земель") [12] є одним з недоліків методики оцінки земельних ресурсів, оскільки для створення ефективною родючості потрібно більш тривалий термін. Економічна складова включає законодавчі обмеження на найбільш ефективне використання земель, особливості визначення економічно обґрунтованих витрат тощо.

"Відповідно до ст. 1 Закону від 11.12.03 р. № 1378-IV "Про оцінку земель" Нормативно-грошова оцінка (НГО) земельних ділянок — капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими і затвердженими нормативами. Причому рента — це плата за використання землі, а капіталізована рента — плата за використання землі за певний період.

Рента в чистому вигляді є певною частиною прибутку, яку отримав суб'єкт підприємництва, що провадить господарську діяльність на цій землі, і яку слід віддати власнику землі. Причому при розрахунку НГО земельної ділянки до уваги беруться виключно нормативні показники, в основу яких покладено середньооблікові економічні показники (нормативи) сільгосп підприємств. Наприклад, згідно з такими нормативами середньорічна урожайність пшениці з 1 га — 31,7 ц, коефіцієнт рентабельності — 0,35, строк капіталізації — 33 роки (тобто НГО — це нормативний капіталізований рентний дохід за 33 роки)" [13].

Визначена таким способом НГО надалі кожного року індексується на коефіцієнт інфляції. Але, якщо потрібно визначити орендну плату від такої, можна сказати, взятої "зі стелі" НГО, що ніяк не враховує фактичні показники діяльності сільгосптоваровиробника, то у такому випадку можна не вірно визначити розмір ренти — орендної плати. Тобто, на нашу думку, визначати орендну плату від такої НГО — недоцільно. Доцільним у такому випадку буде використання коефіцієнта капіталізації на

Рис. 1. Алгоритм проведення кадастрової вартості земель сільськогосподарського призначення та диференційної ренти

Джерело: розроблено авторами.

рівні безризикової ставки прибутку за банківської позикою в розмірі 7,35%, відкоригованої згідно з надбавками за ризик інвестицій, низьку ліквідність нерухомості, інвестиційний менеджмент. Безризикова ставка використовується в якості базової, до якої додаються інші складові — з урахуванням змін на різні види ризику, пов'язані з особливостями сільськогосподарських угідь. Підсумковий коефіцієнт капіталізації складе близько 11%.

Однак капіталізована рента не однакова на різних земельних ділянках. Для відновлення ґрунтової родючості на гірших землях потрібен більш тривалий термін і більше капіталовкладень, ніж на середніх і кращих. Отже, доцільним є введення індексів коригування термінів капіталізації рентного доходу за бальною оцінкою, внаслідок чого, співвідношення такого

оціночного показника для гірших, середніх і кращих ґрунтових і економічних умов буде ближче до оптимального.

Ставку земельного податку доцільно встановлювати у стабільних відсотках зважаючи на цінність земель, визначеної на основі соціально-економічної оцінки, і будувати на основі диференційної, абсолютної та монопольної ренти. Встановлення науково-обґрунтованої диференційованої плати за природні (земельні) ресурси на єдиній рентній основі, визначеній при проведенні кадастрової оцінки земель, є основою функціонування економічного механізму платного землекористування. Також зазначимо, що на результати сільськогосподарської діяльності великий вплив мають родючість землі, температура повітря, кількість опадів, сонячних днів та інші природні умови.

На рис. 1 нами представлено основні об'єкти та показники для визначення кадастрової вартості земель сільськогосподарського призначення та диференційної ренти.

Отже, кількісна і якісна характеристика структурних складових земельного потенціалу території дає змогу проаналізувати рівень розвитку регіональної економіки, виявити диспропорції між окремими елементами земельно-ресурсного потенціалу. Таким чином, можна зробити висновок про те, що кадастрова вартість земель сільськогосподарського призначення має бути пропорційна їх диференційній ренті і залежати від агрокліматичних умов, якості праці та капіталу, вкладених у процесі використання земельної ділянки. А основні об'єкти і показники для визначення кадастрової вартості земельних ділянок у складі земель сільськогосподарського призначення повинні бути аналогічними основним об'єктам та показникам визначення диференційної ренти.

ВИСНОВКИ

Отже, під час проведення оцінки та прогнозування використання земельно-ресурсного потенціалу території, на нашу думку, слід застосувати показники нормативної грошової оцінки земель та кадастрової вартості. Розрахунок таких показників слід проводити на основі використання методу індексних оцінок, який характеризує окремі групи і види природних ресурсів.

Одним з основних підходів для обліку, обрахунку та порівняння окремих ресурсів є рентний метод — оцінка ресурсів за ефектом, який одержується унаслідок їх (ресурсів) використання у процесі господарської діяльності.

Подальше вдосконалення методики проведення кадастрової оцінки земель з урахуванням показників диференційної ренти дасть змогу виявити реальну природно-ресурсну цінність земель сільськогосподарського призначення, що особливо актуально у зв'язку з переходом на ринкові відносини, масовою приватизацією земельних ресурсів та умовами децентралізації.

Проблема раціонального використання природних (земельних) ресурсів, наразі, диктує необхідність визначення їх об'єктивної економічної цінності, основою якої виступає кадастрова оцінка земель.

Сьогодні методика земельно-оціночних робіт є недостатньо розробленою з урахуванням умов ринкової економіки, і має на увазі глибоке вивчення економічної, природно-кліматичної та фінансової сторони цього питання. Нинішня система платежів за використання

природних (земельних) ресурсів і порушення рівноваги природного середовища далека від досконалості. Податки більшою мірою виконують фіскальну функцію, і в меншій — стимулюючу, що призводить до вилучення значної частини виробленого доходу і позбавляє товаровиробників внутрішніх джерел розвитку.

Зважаючи на вказане, подальші наукові дослідження слід проводити у напрямі розробки питання упровадження нових форм оподаткування, з урахуванням індексації цін та нормативними змінами в оцінці кадастрової вартості земель.

Література:

1. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов (Научно-методические проблемы учета географических различий в эффективности). Москва: Мысль, 1972. 380 с.
2. Гуцуляк Г.Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону. Львів: Світ, 1991. 152 с.
3. Мартин А.Г. Проблеми державного земельного кадастру в Україні. Землеустрій і кадастр. 2011. № 3. С. 33—50.
4. Нагорна О. Мандри публічними кадастровими картами світу. Землевпорядний вісник. 2013. № 3. С. 51—54.
5. Панас Р.М., Малинчук М.С. Порівняльна оцінка земельних кадастрів зарубіжних країн і України. Геодезія, картографія і аерофотознімання, 2008. Вип. 70. С. 68—75.
6. Ріпенко А.І. Тривимірний земельний кадастр: проблеми міжгалузевого правового регулювання та перспективи запровадження в Україні. Землевпорядний вісник. 2010. № 8. С. 14—21.
7. Земельний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 440-ІХ від 14.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14%20#Text> (дата звернення: 28.10.2020).
8. Альбещенко О.С. Оптимізація структури земельних угідь сучасних агроландшафтів та формування екологічної мережі у сільськогосподарських підприємствах. Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького. 2012. № 4 (54). С. 15—20.
9. Інформація про нормативну грошову оцінку земель, 2020. Державна податкова служба України. Офіційний портал. URL: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki/325490.html> (дата звернення: 28.10.2020).
10. Грошова оцінка земель, 2020. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. Офіційний сайт. URL: <https://>

land.gov.ua/icat/otsinka-zemel/ (дата звернення: 28.10.2020).

11. Профіль Черкаської області "Аналітично-описова частина до Стратегії розвитку Черкаської області" (2017—2019). Головне управління статистики, 2020. URL: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.10.2020).

12. Про оцінку земель: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 720-IX від 17.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text> (дата звернення: 28.10.2020).

13. Золотухін О. Чи доцільно розраховувати орендну плату за "людську" землю у відсотках від її НГО: бухгалтерська дискусія? Uteka, 2017. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-zemlya-ta-zemelni-pravovidnosini-32-celesoobrazno-li-rasschityvat-arendnuyu-platu-zaljudskuyu-zemlyu-v-procentax-ot-ee-ndobuxgalterskaya-diskussiya> (дата звернення: 28.10.2020).

References:

1. Mints, A.A. (1972), Jekonomicheskaja ocenka estestvennyh resursov (Nauchno-metodicheskie problemy ucheta geograficheskikh razlichij v jeffektivnosti). [Economic assessment of natural resources (Scientific and methodological problems of accounting for geographical differences in efficiency)], Mysl', Moscow, Russia.

2. Gutsulyak, G.D. (1991). Zemel'no-resursnyy potentsial Karpats'koho rehionu. [The Land resource potential of the Carpathian region], Svit, Lviv, Ukraine.

3. Martyn, A.H. (2011), "Problems of the state land cadastre in Ukraine", Zemleustrij i kadastr, vol. 3. p. 33—50.

4. Nahorna, O. (2013), "Travels with public cadastral maps of the world", Zemlevporiadnyj visnyk, vol. 3, pp. 51—54.

5. Panas, R.M. and Malynchuk, M.S. (2008), Comparative assessment of land cadastres of foreign countries and Ukraine, Heodeziia, kartohrafiia i aerofotozнимання, vol. 70, pp. 68—75.

6. Ripenko, A.I. (2010), Three-dimensional land cadastre: problems of intersectoral legal regulation and prospects for implementation in Ukraine, Zemlevporiadnyj visnyk, vol. 8, pp.14—21.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "The Land code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14%20#Text> (Accessed 28 October 2020).

8. Albeschenko, O.S. (2012). Optimization of land structure of modern agricultural landscapes and formation of ecological network in agri-

cultural enterprises, Naukovij visnik LNUVMBT im. S.Z. Gzhič'kogo, vol. 4 (54). pp. 15—20.

9. The official site of State Tax Service of Ukraine (2020), "Information on the normative monetary valuation of land", available at: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki/325490.html> (Accessed 28 October 2020).

10. The official site of State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre (2020), "Monetary valuation of land", available at: <https://land.gov.ua/icat/otsinka-zemel/> (Accessed 28 October 2020).

11. The official site of The Main Department of Statistics (2020), "Profile of Cherkasy region "Analytical and descriptive part to the Development Strategy of Cherkasy region" (2017—2019)", available at: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 28 October 2020).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On land valuation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text> (Accessed 28 October 2020).

13. Zolotukhin, O. (2017), "Is it advisable to calculate the rent for "human" land as a percentage of its NGO: accounting discussion?", Uteka, available at: <https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-zemlya-ta-zemelni-pravovidnosini-32-celesoobrazno-li-rasschityvat-arendnuyu-platu-zaljudskuyu-zemlyu-v-procentax-ot-ee-ndobuxgalterskaya-diskussiya> (Accessed 28 October 2020).

Стаття надійшла до редакції 28.10.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.431.4

М. А. Місевич,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування
імені М. П. Поліщука, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-2018-4834
Х. В. Соболева,
магістрант кафедри менеджменту організацій і адміністрування
імені М. П. Поліщука, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-7400-2020

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.71

МОНІТОРИНГ СТИМУЛІВ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРАЦІ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я. МОДЕЛІ МОТИВАЦІЇ

М. Mysevych,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of management organizations and administration by M. Polishchuk, Polissya National University, Zhytomyr
Kh. Sobolieva,
Master student of the Department of management organizations and administration by M.P. Polishchuk, Polissya National University, Zhytomyr

MONITORING OF THE INCENTIVES FOR EFFECTIVE HEALTH CARE. THE MOTIVATION MODELS

Статтю присвячено моніторингу стимулів до ефективної праці, дослідженню аспектів впровадження інноваційних технологій стимулювання працівників, розглянуто економічну сутність моделей мотивації. Досліджено основні причини звільнення медичних працівників. Значну увагу приділено процесам пошуку ефективності праці медичного персоналу. Акцентовано увагу на моделях мотивації.

В умовах економічної трансформації оплата праці є найважливішим засобом стимулювання продуктивності праці, вона сприяє науково-технічному прогресу, підвищує рівень ефективності виробництва.

На першому місці за значущістю серед факторів, що впливають на ефективність використання робочої сили, є система оплати праці. Заробітна плата виступає одним з основних регулювальників ринку праці. Нові системи організації праці й заробітної плати повинні забезпечити співробітникам матеріальні стимули.

Система оплати праці повинна бути гнучкою, стимулювати підвищення продуктивності праці, володіти достатнім мотиваційним ефектом. Зростання оплати праці не повинно випереджати темпів зростання продуктивності праці.

The article is devoted to the monitoring of incentives for effective work, the study of aspects of the introduction of innovative technologies to stimulate employees, the economic essence of motivation models. The main reasons for dismissal of medical workers are investigated. Considerable attention is paid to the processes of finding the effectiveness of medical staff. Emphasis is placed on models of motivation.

In the context of economic transformation, wages should be used as the most important means to stimulate productivity growth, accelerate scientific and technological progress, improve product quality, increase production efficiency for social harmony.

The study of economic problems of labor in the field of medical services is especially important because the cost of its maintenance reaches 70% of total costs in the health care system.

Ukraine's transition to a market economy and the protracted economic crisis have also affected health care. There has been a steady increase in morbidity, mortality, reduced life expectancy, and mass dissatisfaction with the quality of health care. The health crisis was caused by a set of factors related to the political, economic, environmental situation in the country, as well as the specifics of structural changes. For a long time, market reforms were carried out at the cost of social losses, without proper attention to the financing of health care facilities, reforming the remuneration of medical staff. In addition, in recent years there has been some migration of labor resources, wave-like movement of labor in search of work and livelihood.

The problem of providing medical services with labor resources, their integrated use should be addressed through regulatory, organizational, technological and economic management methods, including the organization and remuneration, training, which will ensure a relative reduction in the total cost of maintaining this unit of intangible production, improving the quality of medical and health services and improving the economic efficiency of medical workers in a market economy.

In the first place in importance among the factors influencing the efficiency of labor use is the system of remuneration. Wages act as one of the main regulators of the labor market. New systems of labor and wage organization should provide material incentives to employees.

The wage system must be flexible, stimulate productivity, have a sufficient motivating effect. Wage growth should not outpace productivity growth.

Ключові слова: оплата праці, фонд оплати праці, підприємство, бюджетна установа, моделі мотивації, Житомирський обласний онкологічний диспансер, організація оплати праці.

Key words: wages, wage fund, enterprise, budgetary institution, motivation models, Zhytomyr Regional Oncology Dispensary, organization of wages.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливим є дослідження соціально-економічних проблем праці в системі охорони здоров'я, оскільки витрати на оплату праці складають 70% загальних витрат у медичній галузі.

Перехід України до ринкової економіки, економічна криза мали великий вплив на галузь охорони здоров'я. Збільшилась кількість показників захворюваності, смертності, відбулося скорочення тривалості життя. Населення незадоволене якістю медичної допомоги. Економічна, політична, екологічна ситуації в Україні призвели до значного погіршення здоров'я. Довгий час ринкові, медичні реформи здійснювалися ціною соціальних втрат. Була відсутня необхідна увага до фінансування закладів охорони здоров'я, не відбувалось належного реформування оплати праці медичних працівників.

Останнім часом відслідковується міграція трудових ресурсів, люди виїзжають за кордон у пошуках роботи і засобів існування.

За допомогою нормативно-правових, організаційно-технологічних і економічних методів управління можна вирішити проблему забезпечення сфери охорони здоров'я трудовими ресурсами, в тому числі питання організації і оплати праці, навчання кадрів. Це дасть можливість покрити відносно скорочення загальної величини витрат на утримання нематеріального виробництва, поліпшити якість надання медичних послуг та підвишити ефективність праці медичних працівників галузі охорони здоров'я.

В Україні необхідні радикальні зміни в організації й стимулюванні ефективності праці, покращення диференціації доходів працівників, оптимізації оподаткування, що є важливою передумовою стабільного соціально-економічного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, як от: Р. Попівняк, Н. Шульга, Д. Гарнетт, С. Барт, В. Калініна, А. Линенко та багато інших досліджували теоретичні та методологічні проблеми оплати праці та аналізу ефективності використання трудових ресурсів.

А.С. Саркісян, В.В. Сьомченко розглядали у своїх роботах проблеми зменшення продуктивності праці й оптимізації витрат підприємства. Доведено, що деякі підприємства не приділяли належної уваги введенню прогресивних форм і систем оплати праці, застосовує неадекватні форми мотивації оплати праці. Це спричиняє високу плинність кадрів. Установлено, що своєчасна оцінка забезпеченості підприємства трудовими ресурсами і ефективності їх використання допомагає успішній мотивації персоналу.

А.С. Тонких, Ф.Л. Перепаді досліджували напрями формування фонду оплати праці працівників промислових підприємств України,

Таблиця 1. Моральна задоволеність від роботи працівників КНП "Житомирський облонкодиспансер" ЖОР

Категорія медичних працівників	«Чи отримувате Ви моральне задоволення від праці?» %				
	Так	Швидше так, ніж ні	Швидше ні, ніж так	Ні	Не можу відповісти
Лікарі	43,0	45,0	5,0	3,0	4
Середній медичний персонал	42,8	35,9	13,8	3,4	4,1
Молодший медичний персонал	14,6	23,6	36,4	21,8	3,6
Всього	33,5	34,8	18,4	9,4	3,9

Таблиця 2. Задоволеність працівників КНП "Житомирський облонкодиспансер" ЖОР розмірами заробітної плати

Категорія медичних працівників	«Чи задоволені Ви розмірами заробітної плати?» %				
	Так	Швидше так, ніж ні	Швидше ні, ніж так	Ні	Не можу відповісти
Лікарі	5,3	16,0	26,7	45,3	6,7
Середній медичний персонал	24,1	25,5	10,4	40,0	0,0
Молодший медичний персонал	9,1	19,1	32,7	36,4	2,7
Всього	12,8	20,2	23,3	40,6	4,7

ріст показників середньомісячної заробітної плати, стан постійного ризику рівня оплати праці. Вчені запропонували послідовність формування ефективного фонду оплати праці на елементах використання стандартів системного підходу та порівняльного аналізу діяльності підприємства. Визначено чинники, які впливають на ефективність формування та використання фонду оплати праці.

Н.Ф. Курило та Л.М. Киш досліджували проблеми стимулювання праці персоналу та аналізу фонду оплати праці працівників фермерських господарств.

О.М. Татарченко та Ю.А. Завойських проводили факторний аналіз фонду оплати праці працівників виробничого підприємства. Вони проаналізували структуру та динаміку фонду оплати праці виробничого підприємства, виявили чинники, які впливають на нього. Автори рекомендують активно використовувати факторний аналіз у діяльності виробничих підприємств.

Н.І. Крохмаль, О.М. Рибалко рекомендували проводити аналіз фонду оплати праці для управлінських та бухгалтерських цілей.

Провівши аналіз наукових праць, можна дійти до висновку, що багато публікацій змістовно розкривають сутність методики аналізу оплати праці, але нині є актуальним та потребує подальших досліджень питання проведення аналізу фонду оплати праці та ефективності

використання трудових ресурсів у закладах охорони здоров'я.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАНЬ

Завданнями дослідження є визначення факторів впливу на ефективність праці медичних працівників та розроблення моделі мотивації щодо раціонального використання трудових ресурсів.

Об'єктом дослідження є процес моніторингу стимулів до ефективної праці на прикладі Комунального некомерційного підприємства "Житомирський обласний онкологічний диспансер" Житомирської обласної ради та процес пошуку факторів впливу на ефективність праці медичних працівників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Важливою складовою грошових доходів населення є заробітна плата, яка є дієвим мотиватором до праці та впливає на загальні показники соціально-економічного розвитку держави.

Доведено, що деякі підприємства не приділяють належної уваги впровадженню прогресивних форм і систем оплати праці, використовують недієві форми мотивації праці. Це спричиняє велику плінність кадрів. Установле-

Таблиця 3. Купівельна спроможність заробітної плати медичних працівників КНП "Житомирський обласний онкодиспансер" ЖОР, %

«Що Ви можете сказати про купівельну спроможність отримуваної заробітної плати?»	Лікарі	Середній медичний персонал	Молодший медичний персонал	Всього
Грошей вистачає тільки на купівлю продуктів харчування	12,0	44,8	72,7	43,2
Маю можливість купувати продукти харчування і здійснювати оплату за комунальні послуги	40,0	41,3	14,5	31,9
Маю можливість купувати взуття, одяг, їжу та здійснювати оплату за комунальні послуги	34,7	13,7	12,7	20,4
Відсутні фінансові труднощі	13,3	0,0	0,0	4,4

Таблиця 4. Стимули до ефективної роботи у медичних працівників, %

«Що спонукає Вас краще працювати?»	Лікарі	Середній медперсонал	Молодший медперсонал	Разом
Усвідомлення важливості своєї роботи	30,7	38,6	22,7	30,7
Інтерес до своєї справи	32,0	27,6	21,8	27,1
Реалізація своїх професійних знань та вмінь	18,7	17,9	0,0	12,2
Висока моральна оцінка надбаних результатів роботи керівництвом та колегами	2,7	1,4	3,6	2,6
Очікування подяки з боку пацієнтів	8,0	4,1	6,4	6,2
Наявність можливостей подальшого кар'єрного росту	2,7	2,8	1,8	2,4
Перспектива отримання премії	5,2	7,6	41,8	18,2

но, що своєчасна оцінка забезпеченості закладу трудовими ресурсами і ефективності їх використання сприяє успішній мотивації персоналу.

Після проведення соціологічного опитування в КНП "Житомирський обласний онкологічний диспансер" Житомирської обласної ради лікарів, середнього та молодшого медичного персоналу були отримані дані: 27,8% медичних працівників не отримують морального задоволення від праці, що призводить до низького рівня їх мотивації до роботи. Найбільше моральне задоволення від роботи одержують лікарі, найменше — молодші медичні працівники. Так, 88% лікарів стверджують, що їхня робота приносить моральне задоволення, а серед молодшого медичного персоналу такий показник становить тільки 38,2% (табл. 1).

Невелика заробітна плата спричинює низький рівень морального задоволення від роботи (табл. 2).

Велике невдоволення розмірами заробітної плати виникли у середнього та молодшого медичного персоналу, що пов'язано з досить невеликим у порівнянні з лікарями рівнем оплати їх роботи. Він фактично є мінімально допустимим в Україні. Найбільші фінансові проблеми відчуває середній та молодший медичний пер-

сонал. Зокрема у 72,7% молодших медичних працівників доходів вистачає тільки на придбання продуктів харчування (табл. 3).

Проаналізувавши відповіді середнього медичного персоналу, можна дійти висновку, що фінансові можливості дещо вищі ніж у молодшого медичного персоналу. Дана категорія працівників має фінансову можливість здійснювати оплати рахунків за комунальні послуги, проте відчуває недостатність коштів для придбання одягу та взуття. Зауважимо, що за таких обставин не варто очікувати високих результатів та якості роботи від медичних працівників.

Сильний інтерес спричиняють результати анкетування стимулів до ефективної роботи з точки бачення їх пріоритетності та важливості для різних категорій медичних працівників. Зокрема результати опитування показали, що найбільш ефективним чинниками, які змушують медичних працівників гарно працювати, є усвідомлення важливості своєї роботи та інтерес до своєї справи. Результати опитування склали 30,7 % (табл. 4).

Велику стимулюючу дію має і створення багатих можливостей для реалізації медичним персоналом своїх професійних знань та вмінь (12,2%), очікування подяки з боку пацієнтів та

перспектива отримання премії від керівника, наявність можливостей подальшого кар'єрного росту.

Низька оплата праці є головним чинником, що викликає погіршення результатів роботи медичного персоналу. Отримані результати показують, що важливість моральних стимулів для медичних працівників зростає паралельно із підвищенням рівня їх кваліфікації та доходів.

Якщо встановити вузький зв'язок між результатами роботи та розмірами її оплати можна добитися високого рівня ефективності роботи у галузі охорони здоров'я. Тому необхідно зробити оцінку ефективності роботи на рівні окремого медичного працівника, який буде базуватися на принципах справедливості, об'єктивності, обґрунтованості, обізнаності.

Ефективність роботи медичного працівника ґрунтується на використанні моделей кінцевих результатів діяльності. Модель кінцевих результатів — це узагальнений якісний показник, що характеризує ефективність діяльності та дефекти в роботі лікарів, відділень та медичного закладу.

Модель кінцевих результатів включає:

- показники результативності (показники захворюваності, показники смертності)
- показники дефектів (скарги від пацієнтів, відмова від лікування, запущеність хвороби);
- нормативні значення показників (як правило нормативні значення розробляє Міністерство охорони здоров'я);
- шкалу оцінки досягнутих результатів (на основі оцінки показників дефектів та результативності формується у вигляді таблиці).

Показники результативності відображають кінцевий результат (рівень якості лікування хворих, смертність, поширеність окремих захворювань, відновлення працездатності та ін.). Показниками результативності можна визначити ступінь досягнення цілей колективом і виконання головних функцій шляхом визначення ступеня відповідності досягнутих значень до запланованих нормативних.

Нормативи (план) можна встановити з урахуванням:

- багаторічної динаміки показників у галузі, області, регіоні, місті;
- середнього рівня;
- росту передбачуваних змін у результаті виконання відповідних організаційних, лікувально-профілактичних заходів.

Рекомендовано, щоб норматив не менше ніж на 5 % перевищував найкращий попередній рівень. Це необхідно для значного поліпшення якості медичних послуг. Нормативами слугу-

ють похідні одиниці (відносні чи середні). Відхилення від нормативних значень дозволяє обґрунтовано оцінити досягнутий результат у відносних величинах.

Показники дефектів нормативних значень не мають, оскільки зобов'язані дорівнювати нулю (наявність випадків раптової смерті людей, які не знаходилися під спостереженням лікарів, занедбаних випадків онкологічних захворювань та ін.).

Враховуючи вагомі порушення в роботі закладів показник дефектів вимірюють у відносних і абсолютних величинах. Кизим І.С. розробив методологічні підходи до оцінки ефективності роботи на рівні окремого медичного працівника, а саме гнучку тарифну сітку з оплати праці. Тарифна сітка має 18 розрядів із співвідношенням між крайніми з них 1:6,56, регресивним наростанням коефіцієнтів. Перший тарифний розряд дорівнює мінімальній заробітній платі, встановленої на рівні законодавства. На основі рівня кваліфікації працівника, його відповідальності до праці, враховуючи складність роботи працівникові присвоюється певний тарифний розряд.

У залежності від ефективності праці робітника у межах кожного тарифного розряду повинен встановлюватися діапазон посадових окладів. За формування діапазону тарифних ставок у розрізі кожного тарифного розряду можливе як неперервне їх наростання, так і "перекриття". Використання "перекриття" ставок дає можливість забезпечити ефективну систему диференціації, враховуючи комплексне оцінювання працівників, також дає можливість встановити найвигідніший загальний діапазон єдиної тарифної сітки. Використання даної гнучкої тарифної сітки дасть можливість підвищити розміри заробітної плати медичних робітників та створити вузький зв'язок між ефективністю праці і рівнем її оплати.

Мотивація — це певна сила (процес), яка спонукає працівника та його колектив до активної діяльності для задоволення власних потреб та для досягнення поставлених цілей медичного закладу.

Головні завдання мотивації:

— Сформулювати в кожного працівника розуміння сутності і значення мотивації в процесі роботи.

— Навчити співробітників і адміністративно-господарський персонал психологічним основам внутрішнього спілкування у закладі;

— Сформулювати в керівників структурних підрозділів демократичні підходи до керування співробітниками із використанням сучасних

щення умов перебування хворих, підвищення безпеки роботи медичних працівників це і має стати стимулом до ефективної праці медичних працівників.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Механізм формування фонду оплати праці має призводити до росту продуктивності праці, а також підвищувати конкурентоспроможності закладу. Підвищення рівня оплати праці, сприяє зростанню мотивації та покращує якість наданих послуг.

Розмір оплата праці медичних працівників змушує їх залишати галузь охорони здоров'я і йти працювати в інші сфери. За рахунок низької оплати праці медична сфера є непривабливою для молоді, це спричинює старіння медичного персоналу і неможливість їх заміни молодими співробітниками.

Аналіз моніторингу стимулів до ефективної роботи встановив малий рівень морального та матеріального задоволення від роботи у галузі охорони здоров'я. Медичні співробітники неспроможні із своєї заробітної плати задовольнити першочергові потреби.

Низька оплата праці є головним чинником, що викликає погіршення результатів роботи медичного персоналу. Отримані результати показують, що важливість моральних стимулів для медичних працівників зростає паралельно із підвищенням рівня їх кваліфікації та доходів. Рекомендовано використовувати гнучку тарифну сітку, використання такої гнучкої тарифної сітки дасть можливість підвищити розміри заробітної плати медичних робітників та створити вузький зв'язок між ефективністю праці і рівнем її оплати.

Література:

1. Киш Л.М. Матеріальне стимулювання та аналіз фонду оплати праці у фермерських господарствах / Н.Ф. Курило. — К.: Причорноморські економічні студії, 2017. — С. 89—94.
2. Носкова С.А. Факторний аналіз фонду оплати праці працівників виробничого підприємства / О.М. Татарченко, Ю.А. Завойських. — К.: Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015. — № 6. — С. 103—109.
3. Перепада Ф.Л. Управління фондом оплати праці персоналу промислових підприємств / А.С. Тонких // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — Вип. 5 — С. 550—554.

4. Рибалко О.М. Аналіз витрат на оплату праці на ПАТ "Мотор Січ" / Н.І.Крохмаль // Вісник Запорізького національного університету. — 2017. — № 4. — С. 155—161.

5. Сьомченко В.В. Проблеми оплати праці та аналіз ефективності використання трудових ресурсів на ТОВ "Компанія "Система" / В.В. Сьомченко, А.С. Саркісян // Вісник Запорізького національного університету. — 2015. — № 3 (27). — С. 165—173.

References:

1. Kysh, L.M. and Kurylo, N.F. (2017), "Material incentives and analysis of the wage fund in farms", Black Sea Economic Studies, vol. 13-2, pp. 89—94.
2. Noskova, S.A. Tatarchenko, O.M. and Zavoyskykh, Yu.A. (2015), "Factor analysis of the wage fund of employees of a production enterprise", Bulletin of the Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University, vol. 6, pp. 103—109.
3. Perepadya, F.L. and Tonkykh, L.S. (2015), "Management of the payroll of industrial enterprises", Global and national economic problems, vol. 5, pp. 550—554.
4. Rybalko, O.M. and Krokhmal', N.I. (2017), "Analysis of labor costs at PJSC "Motor Sich", Bulletin of Zaporizhia National University, vol.4, pp. 155—161.
5. S'omchenko, V.V. and Sarkisyan, A.S. (2015), "Problems of remuneration and analysis of the efficiency of the use of labor resources at Sistema Company LLC", Bulletin of Zaporizhia National University, vol. 3, pp. 165—173.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2020 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

**включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)**

**Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643**

Спеціальність 281

**e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73**

УДК 338.43

Д. М. Утеченко,

асистент кафедри менеджменту, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-1162-0083

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.78

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

D. Utechenko,

Assistant Lecturer of the Department of Management, BilaTserkva National Agrarian University

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A MEANS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN RURAL AREAS

У статті проаналізовано роль соціального підприємництва, як засіб розвитку людського капіталу сільських територій. Встановлено, що ефективність соціального підприємництва визначається тим, що приватні особи здебільшого глибше відчувають і сприймають будь-яку соціальну проблему, причини її прояву, тому можуть запропонувати раціональні рішення на основі створення додаткових робочих місць, покращення економічного, соціального розвитку сільських населених пунктів.

Доведено, що розвиток малих підприємницьких структур на рівні сільських територій буде сприяти вирішенню проблем незбалансованості внутрішніх продовольчих ринків, реалізації експортних можливостей, імпортозаміщення та продовольчої безпеки, або загалом виконанню дорожніх карт, прийнятих урядом, щодо збільшення доходів на душу населення, оскільки діяльність малих суб'єктів ефективно включає в обіг ресурси сільських територій, збільшує рівень зайнятості й самозайнятості населення шляхом відродження народних промислів і ремісництва, нових напрямів аграрного туризму

Здійснено розрахунки щодо прогнозованої кількості малих та середніх підприємств, а також підприємців — фізичних осіб.

Запропоновані заходи державної підтримки розвитку сільського підприємництва на сільських територіях.

The article analyzes the role of social entrepreneurship as a means of human capital development in rural areas. It is established that the effectiveness of social entrepreneurship is determined by the fact that individuals mostly feel and perceive any social problem, the reasons for its manifestation, so they can offer rational solutions based on additional jobs, improving economic and social development of rural settlements.

The peculiarities of small agribusiness are established, namely: flexibility to introduce innovations; rapid adaptation to local operating conditions; the desire to preserve the traditions of rural societies; propensity for cooperation, food self-sufficiency, self-employment and income generation, which allows to survive during the most difficult and unfavorable fluctuations in market conditions. The widespread territorial dispersion of small agribusiness is stabilizing the social and economic situation in rural areas, and new communications and transport links make it possible to expand markets and meet the individual needs of people who want to live in harmony with nature.

We substantiate the priority areas for the implementation of business ideas in rural areas, which will be associated with the development of human capital as one of the priorities of agricultural policy. These are such business ideas as the production of niche products — nuts, dried fruits; seed; oil (from grape seeds, walnuts, sesame), berries (fresh and dried), collection of berries, herbs and production of spices (food, cosmetic and medicinal purposes), as well as livestock products — sheep, snails, etc. The production of these foods can be quickly mastered by rural households as self-employed or sole proprietors, as it does not require significant financial costs at the stage of organizing such activities, and agricultural raw materials can be supplied to both domestic and foreign markets.

It has been shown that the development of small business entities at the rural level will help to address domestic food market imbalances, export opportunities, import substitution and food security, or overall implementation of government roadmaps to increase per capita income, as the activities of small business entities effectively include the

resources of rural areas, increase the level of employment and self-employment of the population by revival of national crafts and handicrafts, new directions of agrarian tourism.

The study shows that Ukraine has not created favorable conditions for the development of small and medium business entities in rural areas. Calculations were made regarding the projected number of small and medium business entities, as well as individual entrepreneurs. Measures of state support for the development of rural entrepreneurship in rural areas are proposed.

Ключові слова: соціальне підприємництво, сільські території, людський капітал, державна підтримка, регіональна підтримка.

Key words: social entrepreneurship, rural areas, human capital, state support, regional support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку сільських територій є випереджувальний приріст виробничо-економічних показників функціонування базової галузі економіки — сільського господарства на фоні погіршення загальних соціально-економічних параметрів функціонування сільських громад.

Зазначимо, що при опрацюванні основних напрямів альтернативних видів зайнятості на селі важливо враховувати і той факт, що істотна невідповідність між загальним і зареєстрованим безробіттям є специфічною особливістю і проблемою вітчизняного ринку праці, особливо його сільської складової. Вважаємо, що в нинішніх умовах одним із кроків формування зайнятості в сільській місцевості є розвиток малого бізнесу, який матиме характер соціального підприємництва. Ефективність соціального підприємництва визначається тим, що приватні особи здебільшого глибше відчують і сприймають будь-яку соціальну проблему, причини її прояву, тому можуть запропонувати раціональні рішення на основі створення додаткових робочих місць, покращення економічного, соціального розвитку сільських населених пунктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Умови ефективного функціонування й розвитку малих форм господарювання України досліджують: Андрійчук В.Т., Губені Ю.Е., Дієсперов В.С., Збарський В.К., Зіновчук В.В., Лузан Ю.Я., Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Кісіль М.І., Ковалюк Б.І., Козак О.А., Кропивко М.Ф., Кропивко М.М., Макаренко Ю.П., Месель-Веселяк В.Я., Нестерчук Ю.О., Пасхавер Б.Й., Пріб К.А., Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Юшин С.О. та ін. Особливості державного регулювання аграрного підприємництва у малих формах господарювання розкрито у публікаціях Довженка В.А., Олішевської А.М., Яворської Т.В., Су-

ліменко Л.А. та Нечипорука О.В. та інших дослідників.

Відзначаючи важливість наукових досліджень, присвячених складним і багатогранним проблемам теорії, практики та аналізу розвитку аграрного підприємництва в малих формах господарювання, слід зазначити, що окремі питання, пов'язані з пошуком шляхів його подальшої активізації, є актуальними і потребують поглиблених досліджень.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій щодо розвитку соціального підприємництва як засобу розвитку людського капіталу сільських територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Поділяємо думку науковців, що роль соціального підприємництва сільських територій виконують представники малого та середнього агробізнесу, до яких відносять малі та середні сільськогосподарські підприємства і підприємців — фізичних осіб, які одночасно відображають формальний сектор зайнятості сільської місцевості [1]. Прикладом подібної практики є діяльність фермерських господарств, розташованих у с. Зоряне Бобринецького району Кіровоградської області, які взяли на себе відповідальність за соціально-економічний розвиток вищезазначеного сільського населеного пункту, здійснюючи за власний кошт поточний ремонт доріг, облаштування місць загального користування, співфінансування ФАПів, підвезення дітей дошкільного і шкільного віку тощо.

Встановлено, що правове визначення малого та середнього підприємництва (МСП) у національній практиці, запроваджене у 2012 р., не зазнало змін. Відповідно до нього, визначення мікропідприємств, малих і великих підприємств базується на критерії зайнятості та обороту, що загалом відповідає методичним подходам,

використовуваним в ЄС. Під час формування даних щодо МСП Державна служба статистики України використовує як існуюче правове визначення МСП, так і визначення, що базується лише на кількості працевлаштованих осіб, для забезпечення порівнянності з країнами ЄС.

У 2018 р. МСП становили 99,8% всіх підприємств у бізнес-секторі, при цьому 96% із них належали до категорії мікропідприємств, на які припадало 63% усіх робочих місць, створених бізнесом в Україні, і 49% доданої вартості у бізнес-секторі. Зазначимо, що в економічно розвинутих країнах частка малого бізнесу в структурі виробництва валової продукції досягає 40—60%, зокрема: у Великобританії — 50—53%, Німеччині — 50—52%; Франції — 50—62%; США — 50—52%; Японії — 52—55% і т. д. Частка малих підприємств у загальній чисельності зайнятих в Україні коливається в межах від 7,4 до 13,5%, а у Великобританії — 49%; Німеччині — 46%, Франції — 56%; США — 54% [2].

За статистичними даними, в суб'єктах малого агробізнесу — юридичних особах у 2018 р. було зайнято 224,6 тис. осіб, або 38,6 % від зайнятих у формальному секторі аграрної економіки, а частка в структурі виробленої продукції сільського господарства за аналізований рік становила 37,7 %. Аналіз дохідної частини ОТГ свідчить, що на частку суб'єктів малих суб'єктів агробізнесу припадає до 34—36 %. Це можна розглядати як позитивний вплив малого агробізнесу на розвиток сільських територій.

Встановлено притаманні малому агробізнесу особливості, а саме: гнучкість до впровадження інновацій; швидка в часі пристосованість до місцевих умов функціонування; прагнення до збереження традицій сільських соціумів; схильність до кооперування, продовольчого самозабезпечення, самозайнятості й одержання доходів, що дає змогу виживати при найскладніших і несприятливих коливаннях кон'юнктури ринку. Повсюдне територіальне розосередження розвитку малих форм агробізнесу стабілізує соціально-економічну ситуацію в сільській місцевості, а нові комунікації та транспортні зв'язки дають можливість розширити межі ринків збуту й реалізувати індивідуальні потреби людей, які хочуть жити в гармонії з природою.

Обґрунтуємо пріоритетні напрями реалізації бізнес-ідей на сільських територіях, які будуть пов'язані із розвитком людського капіталу як одного з пріоритетів аграрної політики. Це такі бізнес-ідеї як виробництво нішевої продукції — горіхи, сухофрукти; насіння; олія (з виноградних кісточок, грецького горіха, кун-

жутна) ягоди (свіжі та сушені), збір лісових ягід, трав та виробництво спецій (харчового, косметичного та лікувального призначення), а також тваринницької продукції — вівчарства, буйволярства, вирощування равликів та ін. Виробництво цих продуктів харчування можуть швидко освоїти сільські домогосподарства в статусі самозайнятих або індивідуальних підприємців, оскільки воно не вимагає значних фінансових затрат на етапі організації такої діяльності, а сільськогосподарська сировина може поставлятися як на внутрішній, так і зовнішній ринки.

В аспекті використання природно-географічного й ресурсного потенціалу сільських територій доцільно активізувати підприємницькі сфери у напрямі реалізації туристично-рекреаційних можливостей сільської місцевості. Із зниженням реальних доходів сільського населення та обмеженням виїзного туризму в інші країни у зв'язку із поширенням пандемії будуть активізувати внутрішні напрями сільського відпочинку та туристично-рекреаційна діяльність. На сільських територіях можуть стати успішними проекти у сфері сільського туризму, місцевої рекреації, сільських видів відпочинку й культурно-масових заходів. Цей перелік можна доповнити полюванням, риболовлю, орнітологічним і польовим туризмом вихідного дня, кінним та ремісничим туризмом, гастрономічним і етнологічними видами туризму тощо.

Окрім того, зазначимо напрями комплексного характеру, що орієнтуються на загальний соціально-економічний розвиток сільських територій, які неможливо розвивати без залучення людського капіталу. На нашу думку, ці напрями включають в себе бізнес-ідеї, направлені на реалізацію креативного потенціалу сільського населення, що базуються на таких властивостях людського капіталу, як персональне мистецтво, ексклюзивні вміння та унікальні таланти. В умовах сільських територій це може бути музичне й виконавче мистецтво, комерціалізація історичної спадщини й музейної інфраструктури, сільська утилітарна архітектура, ландшафтний та агроландшафтний дизайн, різноманітні сільські ремесла й гастрономія, видавничо-публікаційна діяльність та ін.

Важливо у нинішніх умовах, не залишати поза увагою такі бізнес-ідеї на рівні сільських територій щодо залучення населення для проживання в сільській місцевості, його адаптацію до умов життя на селі. Без цих системних аспектів неможливо планувати перспективи розвитку безпосередньо сільських територій як зони

використання людського капіталу, хоча вони й не є безальтернативними для цілей ефективного використання та реалізації людського капіталу.

Отже, розвиток малих підприємницьких структур на рівні сільських територій буде сприяти вирішенню проблем незбалансованості внутрішніх продовольчих ринків, реалізації експортних можливостей, імпортозаміщення та продовольчої безпеки, або загалом виконанню дорожніх карт, прийнятих урядом, щодо збільшення доходів на душу населення, оскільки діяльність малих суб'єктів ефективно включає в обіг ресурси сільських територій, збільшує рівень зайнятості й самозайнятості населення шляхом відродження народних промислів і ремісництва, нових напрямів аграрного туризму [3]. Малі форми організації виробництва і збуту аграрної продукції підтримують баланс між платоспроможним попитом населення та пропозицією продовольства на ринку. Обсяги ринку сільськогосподарської продукції визначають рівень продовольчої незалежності країни й можливості поліпшення якості та структури харчування людей. Сталий розвиток малого агробізнесу в сільських територіях забезпечує підвищення якості життя людей, що включає соціальне, екологічне й економічне благополуччя.

Головна умова успішного розвитку малого бізнесу на селі — це бажання населення займатися власною справою. Як свідчать результати опитувань, проведені автором у Київській, Кіровоградській, Вінницькій та Хмельницькій областях (1230 респондентів), серед активної частини населення у віці від 25 до 60 років 22,9% опитаних вважають розвиток малого підприємництва на селі перспективним; ще 36,2% готові займатися малим бізнесом; водночас 19,1% опитаних оцінили мале підприємництво як безперспективний вид діяльності, а у 21,8% думка щодо цих бізнес-проектів поки що не сформувалася. Таким чином, можна вважати, що за певних умов близько 60% респондентів можливо реально залучити до створення власного бізнесу, який забезпечить створення додаткових робочих місць.

Дослідження свідчить, що в Україні не сформувалися сприятливі умови для розвитку середнього і малого бізнесу в сільській місцевості. Підтвердженням цієї гіпотези є результати опитувань, одержані у процесі власних зустрічей з головами домогосподарств у п'яти областях України. Дані, отримані під час зустрічей експертів з представниками фокус-груп приватного сектору, дали змогу дійти до важ-

ливих висновків про основні бар'єри, перед якими постають МСП у діяльності в аграрному секторі України:

ускладненість отримання фінансування. За допомогою механізму аграрних розписок, запровадженого в низці регіонів у 2014 р. для спрощення доступу МСП до фінансування, вдалося залучити лише 9% доступного фінансування у галузі. Окремі МСП досі не можуть скористатися механізмом без наявності кредитної історії, а також стикаються з труднощами виконання вимог до отримання розписок;

низька продуктивність за високої собівартості, а саме: використання спрощених технологій, недодержання технологій, методів, недоступність високопродуктивних сортів і порід, що знижує конкурентоспроможність виробленої продукції у стратегічній перспективі. Незважаючи на наявність державних лабораторій з міжнародною акредитацією, що тестують різноманітну сільськогосподарську харчову продукцію, й досі не вистачає спеціалізованих лабораторій для певних продуктових груп, які переважно виробляються малими підприємствами, що змушує їх вдаватися до послуг закордонних сертифікаційних організацій, що призводить до більших витрат;

відсутність можливостей для проходження МСП добровільної сертифікації. Нещодавними законодавчими змінами у сфері технічного регулювання запроваджено добровільну сертифікацію для великого переліку найменувань продукції. Після запровадження у 2018 р. добровільна сертифікація вимагає поінформованості та ретельного вибору стандартів якості, які можуть підвищити конкурентоспроможність продукції на ринку. Однак більшість МСП повідомляють про те, що у них відсутні знання, навички та ресурси для її успішного проходження;

відставання МСП у плані навичок у сфері нетехнологічних інновацій. Зазначено про обмежені знання та ресурси для інвестицій в області маркетингу та менеджменту, що знижує конкурентний потенціал підприємства та продукції, яку воно реалізовує [4].

Як свідчать результати проведених досліджень, протягом 2018—2030 рр. буде знижуватися кількість середніх сільськогосподарських підприємств на 37,2%, або 739 суб'єктів господарювання, що призведе до вивільнення 116,5 тис. працездатного сільського населення. Прогнозну тенденцію можна пояснити нижчим рівнем конкурентоспроможності малих форм господарювання на ринку сільськогосподарської продукції порівняно з висококонцентра-

ними господарствами корпоративного сектору аграрної економіки. Зазначимо, що малі форми сільськогосподарських підприємств переважно мають однакову спеціалізацію, і саме тому вони потребують освоєння виробництва нішевих та унікальних видів сільськогосподарської продукції, що дозволить їх раціонально використати власні виняткові конкурентні переваги [5]. Однак перспективи розвитку малих форм господарювання будуть змінюватися в умовах запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення до 2030 р., якщо на законодавчому рівні буде дозволено концентрувати сільськогосподарські угіддя в обсягах понад 10 тис. га шляхом купівлі-продажу. На нашу думку, це призведе передусім до призупинення виробничо-господарської діяльності середніх господарств корпоративного сектору аграрної економіки, що зумовить переміщення значної кількості земельних паїв до суб'єктів господарювання холдингового типу.

Прогнозні розрахунки кількості малих сільськогосподарських підприємств до 2030 року свідчать, що вона буде зрости на 7 %, або 4,8 тис. суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу. Вважаємо, що це призведе до очікуваного зростання зайнятих у даній категорії суб'єктів господарювання в 2,2 рази у 2030 р. Будуть працювати близько 212,3 тис. працездатних осіб, які проживають в сільській місцевості.

— Пояснити таку тенденцію можна такими аргументами. По-перше, малі суб'єкти у сфері агробізнесу працюють на різних сегментах ринку сільськогосподарської продукції та продовольства з висококонцентрованими сільськогосподарськими підприємствами. По-друге, на першому етапі запровадження ринку земель сільськогосподарських угідь дозволено концентрувати у власності фізичних осіб до 100 га. Вважаємо, що основними гравцями будуть фізичні особи, які здійснюватимуть купівлю сільськогосподарських угідь в інтересах приватних інвесторів — власників висококонцентрованих господарств корпоративного сектору аграрної економіки, так і жителі сільських поселень, які сформували капітал в інших галузях народного господарства України та на заробітках у країнах Європейського Союзу, мають певні підприємницькі здібності та практичні навички виробництва сільськогосподарської продукції, основою їх землеволодіння будуть земельні паї, які перейшли їм у спадок [6]. Вважаємо, що основним місцем розселення вищезазначених суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу будуть

сільські поселення до 49 осіб, що в науковій літературі характеризуються як хутірське поселення. Їх розвиток сприятиме відродженню депресивних регіонів України шляхом збільшення надходження коштів до бюджету сільської об'єднаної територіальної громади (ОТГ) як податки.

Розвиток соціальної інфраструктури малих сільських населених пунктів доцільний на принципах державно-приватного партнерства як за рахунок коштів ОТГ, так і малих суб'єктів підприємницької діяльності.

Вважаємо, що окрім виробництва сільськогосподарської діяльності малі суб'єкти у сфері агробізнесу займатимуться диверсифікованими видами виробничо-господарської діяльності, зокрема це сільський туризм, народні промисли, громадське харчування, переробка сільськогосподарської продукції тощо. Проте при цьому необхідно внести відповідні зміни до Податкового кодексу України щодо розширення переліку певних видів економічної діяльності і визнання їх як сільськогосподарську, що розглядається нами як варіант. Інший передбачає відміну 4 групи платників податків і перехід усіх суб'єктів підприємницької діяльності на загальну систему оподаткування.

Поділяємо думку науковців про те, що розвиток суб'єктів малого і середнього бізнесу сільських територій створює широкі стратегічні можливості. По-перше, послуги громадського харчування, торгівля виробами місцевих промислів. По-друге, можливість залучення в село міських жителів — дачників або співробітників компаній із віддаленою зайнятістю. По-третє, розвинена логістика створює можливості для розміщення заготівельної інфраструктури великих компаній, складських потужностей, налагодження місцевої переробки сільської продукції [7].

Зазначимо, що в нинішніх умовах сімейний бізнес в Україні спеціалізується на виробництві натурального молока, м'яса, овочів і фруктів та є одним із найперспективніших у 2019 р. Вибір конкретного напрямку залежить від місця проживання. Городянам, які живуть у селі або селищі міського типу, не надто складно організувати бізнес на місці вирощування та доставки, а міській сім'ї — відкрити магазин екопродуктів.

— На основі використання економіко-математичних методів нами розраховано, що протягом досліджуваного періоду кількість фізичних осіб — підприємців, зайнятих у сфері агробізнесу — з 20,9 тис. осіб у 2018 р. до 10,6 тис. осіб у 2030 р. Отже, спостерігається двократне

Таблиця 1. Характеристика основних форм державної підтримки розвитку підприємництва на сільських територіях

Область діяльності	Специфіка сільських територій	Характеристика форми підтримки
Організація навчання	Відсутність центрів бізнес-освіти, низький рівень підприємницької активності населення	Створення системи дистанційного навчання основам підприємницької діяльності. Формування підприємницьких мереж по поширенню успішного досвіду
Інвестиції	Низька привабливість для фінансових інститутів	Використання краудфандінгу, розвиток кредитної кооперації, надання грантів новачкам-підприємцям
Виробництво	Відсутність відповідної виробничої інфраструктури та виробничих майданчиків	Розвиток елементів інфраструктури підтримки підприємництва (бізнес-центри, коворкінги, центри колективного використання технічних ресурсів та обладнання, потужностей переробки, зберігання та ін.)
Канали реалізації	Обмеженість внутрішнього ринку, високі транспортні витрати розподільчої логістики та висока залежність від «непартнерських» вимог торгових мереж	Транспортні витрати при доставці готової продукції та залежність від торгових мереж. Розвиток електронної комерції та використання Інтернету для просування і реалізації продукції сільських домогосподарств. Формування торговельних мереж для збуту продукції сільських підприємств
Товарорух	Ускладнена конкуренція із успішними торговими марками, обмежений маркетинговий бюджет	Підтримка розвитку локальних марок продукції та територій, сприяння у добровільній сертифікації виробленої продукції

Джерело: розроблено автором.

їх скорочення, в основному за рахунок поглиблення трансформаційних процесів, що буде супроводжуватися створенням на їх основі малих суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу — юридичних осіб. Також певна їх кількість у перспективі припинить свою діяльність і перетвориться в особисті селянські господарства. Вважаємо, що ця обставина буде зумовлена передусім відміною системи пільгового оподаткування для суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб, що вважаємо першою причиною. Друга — неможливість конкурувати в певному сегменті ринку сільськогосподарської продукції з малими, середніми та великими господарствами корпоративного сектору аграрної економіки.

За нашими розрахунками, зменшення кількості зайнятих у середніх сільськогосподарських підприємствах та фізичних осіб — підприємців у сфері агробізнесу не компенсуватиметься зростанням кількості малих суб'єктів підприємницької діяльності. Однак нами наведено лише кількісну характеристику наслідків очікуваної події. Водночас необхідно врахувати, що у створених малих сільськогосподарських підприємствах працюватимуть особи, які ма-

ють достатньо високий рівень фахової підготовки, економічно обґрунтований план стратегічного розвитку, володіють підприємницькою ініціативою, залучають у виробничий процес членів сільського домогосподарства, що забезпечує спадковість та передачу навичок ведення агробізнесу.

Ці характерні особливості малих форм господарювання в більшості провідних країн світу, а основна частка господарств представлена індивідуальними або сімейними фермами [8]. Статистичні дані стосовно розвинених країн світу підтверджують теоретичні висновки про переважання сімейних форм малого бізнесу в сільському господарстві. Так, в ЄС і Канаді майже 99% господарств належать до малих форм, з яких майже 98% — сімейні; в Австралії майже 99,6% ферм спираються на сімейну форму власності і 20% на таку ж організацію виробництва; в США до сімейного сектору віднесено 98% від загальної кількості ферм, а на частку малого бізнесу припадає 90,5% усієї сукупної виручки [9].

Підприємницький потенціал сільських територій можна охарактеризувати як високий. По-перше, це пов'язано з невеликим вибором варіантів зайнятості

населення. Найчастіше підприємницька діяльність стає єдиною можливою або найбільш привабливою. По-друге, сільське співтовариство володіє високим соціальним капіталом. Розвинені соціальні зв'язки створюють можливості для формування стійких клієнтських груп.

Однак існує ряд обмежень щодо його реалізації: висока частка населення старше працездатного віку і населення із низькою підприємницькою активністю, а також високий несистемний інвестиційний ризик (ризик, пов'язаний з реалізацією конкретного проєкту, а не з ринковою кон'юнктурою загалом). Це пояснюється великою різноманітністю умов для підприємницької діяльності й відсутністю можливості стандартизації бізнесу.

З метою стимулювання підприємницької діяльності в Україні можуть бути реалізовані напрями підтримки малого і середнього бізнесу на сільських територіях, наведені в таблиці 1.

ВИСНОВКИ

Отже, специфіка та роль сільських територій у просторовому розвитку передбачає посилення впливу держави на основі урахування

об'єктивних змін в економічній сфері та суспільства шляхом гнучкої адаптації до новітніх умов. Очевидно, що в умовах кризи й бюджетних обмежень забезпечити повноцінний розвиток та інфраструктурне облаштування сільських поселень на основі традиційних підходів практично неможливо. Відповідно доцільно розробити нові механізми державної підтримки, ефективність яких буде значно вищою порівняно з діючими.

З огляду на вказані проблеми функціонування бізнесу в агросфері, зокрема малого, Уряду України має розглянути низку заходів щодо активізації бізнес-процесів: оновлення технічних та технологічних можливостей відповідно до експортних пріоритетів шляхом стимулювання науково-дослідних, конструкторських робіт (НДДКР), навчання та використання сучасних методів переробки й ведення сільськогосподарської діяльності; передбачення організації лабораторних тестів і бази для дієздатного ринку послуг тестування якості продукції шляхом стимулювання державних та недержавних організацій в отриманні статусу акредитованих лабораторій у певних галузях; удосконалення механізму аграрних розписок та стимулювання їх використання у практиці діяльності МСП; популяризація механізмів добровільної сертифікації серед підприємств шляхом проведення роз'яснювальної роботи та нарощування потенціалу для забезпечення відповідності стандартам якості ЄС; стимулювання галузевих бізнес-асоціацій до розробки шаблонів і переліків стандартів якості для різних видів продукції з метою ефективнішого використання конкурентних переваг продукції.

Література:

1. Школяр М.В. Соціальне підприємництво як інструмент вирішення соціальних проблем. Науковий вісник НЛТУ України. 2017. № 27 (2). С. 85—89.
2. Дюк А.А. Соціальне підприємництво як інноваційна форма організації бізнесу. Modern economics. 2019. № 17. С. 86—93.
3. Алексеева О.В. Підприємництво: сутність та особливості розвитку в аграрній сфері. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 98—106.
4. Скидан О. В. Моделі як механізм управління підприємництвом на сільських територіях. Інтелект XXI. 2019. № 2. С. 69—74.
5. Ковалевська А.В. Підприємництво на базі громади як особливий вид соціального підприємництва. Молодий вчений. 2019. № 7 (1). С. 134—141.

6. Оліфіровська С.С. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент для розвитку громад. Збірник наукових праць Донбаської національної академії будівництва і архітектури. 2019. № 1. С. 98—102.

7. Шергіна Л.А. Соціальне підприємництво в контексті сталого розвитку. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018. № 3 (2). С. 160—165.

8. Збарський В.К. Мале підприємництво — пріоритетний напрям відновлення українського села. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2015. № 1. С. 43—47.

9. Коробка С.В. Мале підприємництво в сільській місцевості. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2013. Вип. 8. С. 133—136.

References:

1. Shkoliar, M.V. (2017), "Social entrepreneurship as a tool for solving social problems", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 27 (2), pp. 85—89.
  2. Diuk, A.A. (2019), "Social entrepreneurship as an innovative form of business organization", *Modern economics*, vol. 17, pp. 86—93.
  3. Aliksieieva, O.V. (2019), "Entrepreneurship: the essence and features of development in the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 98—106.
  4. Skydan, O.V. (2019), "Models as a mechanism of business management in rural areas", *Intelekt XXI*, vol. 2, pp. 69—74.
  5. Kovalevs'ka, A.V. (2019), "Entrepreneurship on the basis of community as a special type of social entrepreneurship", *Molodyj vchenyj*, vol. 7 (1), pp. 134—141.
  6. Olifirovs'ka, S.S. (2019), "Social entrepreneurship as an innovative tool for community development", *Zbirnyk naukovykh prats' Donbas'koi natsional'noi akademii budivnytstva i arkhitektury*, vol. 1, pp. 98—102.
  7. Sherhina, L.A. (2018), "Social entrepreneurship in the context of sustainable development", *Ekonomichni nauky*, vol. 3 (2), pp. 160—165.
  8. Zbars'kyj, V.K. (2015), "Small business — a priority area for the restoration of the Ukrainian countryside", *Zbirnyk naukovykh prats' Tavrijs'koho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, vol. 1, pp. 43—47.
  9. Korobka, S.V. (2013), "Small business in rural areas", *Visnyk Kam'ianets'—Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky*, vol. 8, pp. 133—136.
- Стаття надійшла до редакції 22.10.2020 р.*

УДК 332.3:504.054

О. О. Середа,
аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-8487-2548

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.85

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗЕМЛІ ЯК ОСНОВНОГО ЗАСОБУ ВИРОБНИЦТВА В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

O. Sereda,
Postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

FEATURES AND SIGNIFICANCE OF EARTH AS THE MAIN MEANS OF PRODUCTION IN AGRICULTURE

Визначено роль і значення землі у галузях національної економіки. Виділено її особливості як головного засобу виробництва у сільському господарстві. Запропоновано особливості землі як засобу виробництва розділити на дві групи: особливості, які відносяться до землі як до просторового базису (земельної ділянки) і особливості, які відносяться до верхнього родючого шару (грунту). Найвагоміша особливість землі — її родючість, яка може змінюватись під впливом певних факторів як природного, так і антропогенного характеру та бути природною, штучною, економічною.

Обґрунтовано, що найважливіший напрямок у вирішенні завдання сталого розвитку сільського господарства — забезпечення простого і розширеного відтворення родючості ґрунтів. Всі фактори підвищення економічної родючості запропоновано об'єднати в такі групи: біологічні, технологічні, технічні, організаційно-економічні, соціально-економічні. Дія зазначених факторів обумовлена і безпосередньо пов'язана з кількістю і якістю живої і уречевленої праці, втіленої в засобах виробництва. Кожна група чинників підвищення економічної родючості включає в себе систему заходів, що забезпечують вдосконалення методів обробітки ґрунту і впливу на рослини і засоби виробництва.

It is established that the land is the basis of existence of human society and an important factor in primary production and grown on her farm produce — the material basis of society. The role and significance of land in the sectors of the national economy are determined. Its features as the main means of production in agriculture are highlighted. It is proposed to divide the features of land as a means of production into two groups: features that relate to land as a spatial basis (land) and features that relate to the upper fertile layer (soil).

Generally speaking, the most important feature that the land — its fertility that can vary under the influence of certain factors, both natural and man-made, and to be natural, synthetic, economical. Natural is fertility created by nature itself as a result of the natural process of soil formation. Artificial fertility of the man-who cultivate land that is cultivated, harrowed it brings mineral and organic fertilizer, apply high-yielding varieties of plants. Symbiosis of natural and artificial fertility creates a third of its kind — economic productivity.

Proved that the most important trend in the objective of sustainable development of agriculture — ensuring simple and expanded reproduction of soil fertility. Simple and expanded reproduction of soil fertility characterize the type of sustainable economic development. Elimination of the negative phenomena which have arisen because of use of the earth, return of soil fertility to an initial condition means simple reproduction of fertility. Simple reproduction is understood as a set of natural processes or a system of measures to maintain effective fertility at a level approaching the potential.

All factors increasing fertility proposed economic grouped into the following groups: biological, technological, technical, organizational, economic, social and economical. The action of these factors caused directly related to the quantity and quality of living and materialized labor embodied in the means of production. Each group of factors increasing economic fertility includes a system of activities to improve methods of cultivation and effects on plants and production facilities.

Argued that in present conditions necessary qualitatively different approaches and ecological intensification of agriculture through high agriculture, implementation of simple and expanded reproduction of soil fertility on the basis of the development of optimal crop rotation, the use of pure vapor, environmentally compatible means of production, rational use of fertilizers and so on.

Ключові слова: відтворення, засоби виробництва, земельні ресурси, інтенсифікація, особливості землі, родючість ґрунту, сільське господарство.

Key words: reproduction, means of production, land resources, intensification, land features, soil fertility, agriculture.

ВСТУП

Земля є головною продуктивною силою, без залучення якої неможливе сільськогосподарське виробництво. Вона виступає предметом праці та формує умови для вирощування сільськогосподарських культур. А. Маршала під землею визнавав "речі й сили, які природа безоплатно надає в допомогу людині — у вигляді землі, води, повітря, світла та тепла". Землю як виробничий ресурс не можна беззастережно зарахувати ні до засобів праці, ні до предметів праці. У землеробстві вона водночас є й найвагомішим засобом при виробництві, і предметом праці і просторовою базою розміщення виробництва.

Виробничі відносини в сфері використання земельних ресурсів, значною мірою визначають розвиток усієї сукупності виробничих відносин, оскільки першоосновою виробництва, загальним предметом праці є природа й земля. Місце земельних ресурсів у суспільному виробництві досить чітко характеризують слова К. Маркса: "... праця не єдине джерело споживчих вартостей, матеріального багатства, що виробляється ним. Як казав У. Петті: "Праця є батько багатства..., земля — його мати". В Україні важливість та винятковість земельних ресурсів у всіх сферах життєдіяльності визначено на державному рівні і декларується як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави.

В економічній літературі розвиток земельних відносин досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у наукових працях вітчизняних науковців, як-от: Бабміндра Д., Будзяк В., Булігін С., Вініченко І., Денисенко І., Добряк Д., Макаренко П., Мельник Л., Месель-Веселяк В., Сохнич А., Третяк А. та інших.

Земельні ресурси є головним засобом виробництва у сільському господарстві, і ефек-

тивне їх використання є фактором забезпечення соціально-економічної стабільності нашої країни. Тому розробка принципів та методологічних основ ефективного землекористування в Україні набуває актуальності як для економічної науки, так і для практики господарювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історично земля виникла як матерія, як частина природи. З розвитком людського суспільства вона стає його засобом виробництва та джерелом створення матеріальних благ, споживчих вартостей. Роль і значення землі у різних галузях національної економіки є неоднаковою. Якщо у промисловості вона виступає як просторовий базис для розміщення підприємств, то у сільському господарстві земля виступає як активний фактор виробництва, будучи одночасно і виробничим базисом, і засобом праці, і предметом праці. Прикладаючи до землі працю, людина змінює склад ґрунтів, створюючи кращі умови для вирощування рослин, тому земля в цьому випадку є предметом праці. Обробляючи землю як предмет праці, людина тим самим перетворює її у знаряддя праці, оскільки впливає через неї на ріст рослин.

Виділяються такі особливості її, як головного засобу виробництва:

— на відміну від всіх інших засобів виробництва, які створені людиною, земля нею не створена. Як природне тіло земля виникла раніше за людину і сама є умовою для існування людини. Отже, земля є продуктом природи, тобто результатом багатовікового ґрунтоутворюючого процесу;

— у зв'язку з тим, що земля створена природою, тобто людина на неї свої зусилля та час не витратила, земля не має вартості у класич-

ному розумінні останньої (як суспільно-необхідні витрати). Проте має певну оцінку та ціну. Та земля, яка обробляється сільськогосподарськими товаровиробниками, виконує локаційну функцію (функція розміщення суспільно значущих об'єктів), або просто враховується в процесі вироблення економічних, політичних, соціальних і будь-яких рішень, тобто слугує засобом у людській діяльності, має вартість.

Отже, земля не має трудової вартості, бо не створена людиною, проте має вартість іншого роду — ціну — оскільки використовується людиною для забезпечення своїх потреб, тобто земля є корисною для людини. А якщо товар корисний для людини, то вона згодна за нього заплатити саме стільки, скільки він коштує, тобто його ціну. Відповідно й земля, дійсно приносить користь для людини і має свою ціну;

— природне тіло землі не можна замінити жодним іншим засобом. Більшість засобів виробництва у сільському господарстві є замінними, а без землі процес виробництва продукції не відбудеться взагалі;

— земля просторово обмежена, тобто штучно не можна розширити площу землі або створити нову землю чи навіть її ділянку. Людина може лише більш повно використовувати наявні ресурси земельної площі, а також підвищувати ступінь використання земель за рахунок інтенсифікації сільськогосподарського виробництва;

— землі властива постійність місця розташування, тобто земельну ділянку не можна перенести від одного господарства до іншого;

— у процесі виробництва земля не зношується, навпаки, при правильному використанні постійно поліпшується. Таким чином, на відміну від усіх інших засобів виробництва, які зазнають зносу як у фізичного, так і морального, внаслідок чого стають непридатними для подальшого використання, то земля є "вічним засобом виробництва" [3; 6; 7; 10].

Особливості землі як засобу виробництва пропонуємо розділити на дві групи, тобто особливості, які відносяться до землі як до просторового базису (земельної ділянки) і особливості, які відносяться до верхнього родючого шару (грунту). Вивчаючи групування особливостей землі як засобу виробництва, приходимо до висновку, що засобом виробництва є не земельна ділянка (як просторовий базис), а ґрунт. Точніше не сам ґрунт, а його найважливіша властивість — родючість. Ґрунтову родючість, на наш погляд, необхідно розглядати як особливе біоенергетичне явище природи, як об'єктивну існуючу якісну категорію матерії.

Найвагоміша особливість землі — її родючість. У процесі використання всі засоби виробництва зношуються, зменшуються їх корисні якості і врешті-решт зовсім виключаються із застосування. Але земля, якщо краще використовується, то все більше підвищує свою родючість. Виходячи з того, що родючість є властивістю землі як засобу виробництва і ця властивість може змінюватись під впливом певних факторів як природного, так і антропогенного характеру, в економічній науці виділяють декілька видів родючості: природну, штучну та економічну.

Природна — це родючість, що створена самою природою в результаті природного процесу ґрунтоутворення. Внаслідок природних ґрунтоутворюючих процесів, а також кліматичних умов, кожний ґрунтовий різновид отримав певну кількість поживних речовин, вологи, механічну структуру, властиву саме цьому різновиду ґрунту. Від цих показників залежить природна родючість ґрунту.

Штучна родючість створена людиною, яка обробляє землю, тобто культивує, боронує її, вносить мінеральні та органічні добрива, застосовує високоврожайні сорти рослин. Отже, цей вид родючості є результатом додаткових вкладень праці й коштів в обробіток землі, проведення ґрунтозахисних та меліоративних заходів.

Симбіоз природної та штучної родючості створює третій її вид — економічну родючість. З наведеного зрозуміло, що у разі екстенсивного господарювання урожайність формується за рахунок природної родючості; при інтенсивному веденні господарства урожайність формується як за рахунок природної родючості, так і за рахунок штучної, тобто за рахунок економічної родючості. С.Ю. Булигін економічну родючість називає "єдиною", оскільки штучна родючість існує на тій самій території, не паралельно із природною, і не окремо від неї, а зливається з останньою [3].

З точки зору можливостей використання продуктивної сили землі, економічну родючість ряд дослідників поділяють на потенційну і дійсну [4; 6; 9]. Продуктивність землі визначається дійсною родючістю, а не потенційною. Потенційна родючість є результатом багаточисельних ґрунтоутворюючих процесів. Вона кількісно виражається валовими запасами поживних речовин. Проте валові запаси поживних речовин не є дзеркальним відображенням рівня родючості ґрунту, а характеризують лише його потенціальні можливості. Рівень родючості визначається рівнем урожаю, отже, по-

тенційний урожай — це найбільш можливий урожай, який визначається біологічними можливостями культури (сорт) і який можна одержати при ідеальних ґрунтово-кліматичних та агротехнічних умовах. Але ж реально нічого ідеального не існує. Таким чином, виходячи з цього, продуктивність землі визначається не загальною кількістю поживних речовин, а тією їх кількістю, яка перебуває в засвоєній рослинами формі, отже, окрім потенційної, існує дійсна (реальна, ефективна) родючість, яка характеризується рівнем доступності для рослин поживних елементів.

Мельник А.Ю. та Вільхова Т.В. зазначають, що потенційна родючість характеризується енергетичним потенціалом ґрунту, який максимально проявляється в оптимальних для фотосинтезу умовах навколишнього середовища. Оцінюється потенційна родючість по інтенсивності накопичення сонячної енергії в системі "ґрунт-рослина" в оптимальних для фотосинтезу умовах навколишнього середовища. Дійсна родючість характеризується ступенем прояву потенційної родючості в конкретних умовах [8].

Показники дійсної родючості більш динамічні, оскільки інтенсивність трансформації енергії в реальних умовах визначається не тільки характеристиками ґрунту, але й навколишніми умовами, умінням землеробця. Тобто землекористувач застосовує певну технологію, техніку, сорти рослин, вносить добрива, чим може підвищити ступінь доступності рослинам поживних елементів, звідси, й інтенсивність накопичення енергії буде більшою, отже, підвищиться урожай.

З точки зору виразу величини економічної родючості, розрізняють абсолютну та відносну родючість [1; 5; 11]. Абсолютна родючість — це родючість певного ґрунту при даному способі виробництва. Характеризується вона кількістю продукції, отриманої з одиниці земельної площі, тобто урожайністю, при чому до уваги не беруться витрати, необхідні для одержання цього урожаю. Проте якою б родючою не була ділянка землі, скільки б не мала вона в собі поживних речовин, а для їх використання рослинами треба понести певні витрати (хоча б посіяти та зібрати урожай). Отже, рівень урожайності без урахування витрат виробництва не дає повного уявлення про ступінь родючості ґрунту: однакові за якістю ґрунти залежно від затрат праці та коштів можуть забезпечити різний урожай. Таким чином, для повного уявлення про рівень родючості, окрім абсолютної, необхідно визначити ще й віднос-

ну. Остання характеризується кількістю продукції в розрахунку на одиницю витрат. Деякі вчені відносно родючість називають порівняльною [2; 8; 9]. Визначається вона при зіставленні декількох типів ґрунтів, які розрізняються за абсолютною родючістю.

Природні характеристики ґрунту (діагностичні ознаки) об'єктивно відображають особливості і сутність самого ґрунту та слугують науковою основою бонітування ґрунтів. Бонітуванням ґрунтів встановлюється, наскільки один ґрунт кращий або гірший від іншого. У зв'язку з цим усі землі поділені на кращі й гірші залежно від родючості. Згадані якісні особливості земельних ділянок за своїм значенням неоднакові, внаслідок чого виникає потреба їх порівняння при оцінці місцевих умов виробництва. Ця потреба обумовлена обмеженістю землі. Внаслідок чого для виробництва сільськогосподарської продукції, потреба в якій постійно зростає, використовуватимуться не тільки кращі, але й гірші землі.

Таким чином, хоча земля як специфічний засіб виробництва вартості (трудова) не має, вона потребує певної оцінки, бо людина землю використовує для задоволення своїх потреб, у чому і проявляється споживча вартість землі. Отже, землю необхідно оцінювати за іншими ознаками, ніж інші засоби виробництва, а саме — за якістю ґрунтів. Це впливає на величину споживчої вартості, тобто на можливість використання земельної ділянки. Від використання землі людина отримує результат — продукцію. Кількість останньої залежить від родючості ґрунту.

Основна проблема в сільському господарстві більшості країн світу і нашої країни — падіння природної родючості ґрунтів. Необхідна мінімізація негативних екологічних наслідків прийнятих сьогодні економічних рішень. Проблема компромісу між поточним і майбутнім споживанням родючості повинна стати основною при розробці стратегії землекористування. Необхідний перехід до сталого розвитку аграрного сектора. Найважливіший напрямок у вирішенні завдання сталого розвитку сільського господарства — забезпечення простого і розширеного відтворення родючості ґрунтів.

Тип відтворення природної родючості визначає і еколого-економічний тип розвитку сільського господарства, ступінь його стійкості. Техногенний тип економічного розвитку базується на використанні штучних засобів виробництва, створених без урахування екологічних обмежень. Характерними рисами

техногенного типу розвитку є швидке і виснажуче використання невідновлюваних видів природних ресурсів і надексплуатація відновлюваних ресурсів зі швидкістю, що перевищує можливості їх відтворення і відновлення. При цьому наноситься значний економічний збиток, що є вартісною оцінкою деградації природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища в результаті людської діяльності.

Просте і розширене відтворення родючості ґрунтів характеризують стійкий тип економічного розвитку. Усунення негативних явищ, що виникли в результаті використання землі, повернення ґрунтової родючості до вихідного стану означає просте відтворення родючості. Під простим відтворенням розуміють сукупність природних процесів або систему заходів для підтримки ефективної родючості на рівні, що наближається до потенційного. У землеробстві відтворення родючості здійснюється речовим (надає найсильніший і багатоаспектний вплив) і технологічним (не в стані компенсувати матеріальний) шляхами. Ефект технологічного шляху короткостроковий і заснований на форсуванні використання речових ресурсів ґрунту. Ґрунтову родючість відносять до важковідновлюваних природних ресурсів.

Всі фактори підвищення економічної родючості можна об'єднати в такі групи: біологічні, технологічні, технічні, організаційно-економічні, соціально-економічні. Дія зазначених факторів обумовлена і безпосередньо пов'язана з кількістю і якістю живої і уречевленої праці, втіленої в засобах виробництва. Кожна група чинників підвищення економічної родючості включає в себе систему заходів, що забезпечують вдосконалення методів обробітки ґрунту і впливу на рослини і засоби виробництва. Їх здійснення повинно переломлюватися через призму науково-технічного прогресу в землеробстві та інших галузях і відображатися в збільшенні виходу продукції з одиниці площі сільськогосподарських угідь. Рівень економічної родючості значною мірою визначається культурою землеробства, організацією і територією, ступенем використання трудових ресурсів, матеріальною зацікавленістю працівників у поліпшенні використання землі, їх кваліфікацією, соціально-економічними факторами. Фактори підвищення економічної родючості землі діють не стихійно, а з певною закономірністю. Так, погіршення якості обробітки ґрунту знижує врожайність, застосування

більш досконалої системи машин скорочує втрати продукції і т. д. Від раціональності практичного застосування комплексу чинників, що забезпечують підвищення економічної родючості землі, залежить ефективність її використання.

Відтак, реалізація інтенсивного типу розвитку в умовах сьогодення нерозривно пов'язана із забезпеченням його екологічності. Цьому процесу сприятиме: розширене відтворення ґрунтової родючості, яке спрямоване на збереження і підвищення вмісту гумусу; пріоритетність у виробництві екологічно чистих видів продукції, контроль мінімального рівня її забрудненості; дотримання прийнятих норм транспортування, зберігання та використання засобів захисту рослин, стимуляторів росту, мінеральних добрив і не допущення забруднення навколишнього природного середовища та харчових продуктів; дотримання норм екологічної безпеки і забезпечення відтворення води і повітря; переважне застосування природних засобів протидії шкідникам та хворобам сільськогосподарських культур й тварин; дотримання екологічних вимог у розміщенні меліоративних систем.

У сучасних умовах необхідні якісно інші підходи, екологічна інтенсифікація землеробства на основі високого рівня агрокультури, здійснення простого і розширеного відтворення родючості ґрунтів на базі освоєння оптимальних сівозмін, застосування чистих парів, екологічно сумісних засобів виробництва, раціонального використання добрив тощо. В нові підходи до розуміння інтенсифікації має бути закладена ключова роль екологічно небезпечного землекористування, коли зростання продуктивності земельних угідь, як наслідок інтенсифікації землекористування, що негативно впливає на довкілля, — одночасно передбачає заходи із зменшення негативного впливу на земельні ресурси через дотримання умов екологічної безпеки та існуючих обмежень техногенезу.

ВИСНОВОК

Отже, земля є основою існування людського суспільства та найважливішим первинним фактором виробництва, а вирощена на ній сільськогосподарська продукція — матеріальною основою життя суспільства. Попри бурхливий розвиток науково-технічного прогресу та усіх сфер суспільного життя, земельні ресурси залишаються фундаментом людської цивілізації. У сільському господарстві земля виступає одночасно в якості предмета і засобу праці.

Використання землі як предмета праці передбачає уречевлення живої праці, процес нагромадження (капіталізації) витрат. Земля має ряд особливостей, які відрізняють її від інших засобів виробництва. Землеробство — це не просто процес взаємодії людини з природою, а тісне їхнє переплетення, поєднання, оскільки використання землі у значній (якщо не вирішальній) мірі є природним процесом. Він тісно пов'язаний з біологічними процесами, які підпорядковані біологічним законам. У широкому контексті землеробство охоплює техніко-технологічний, агробіологічний, екологічний аспекти.

Література:

1. Бабміндра Д. Трансформація існуючих і формування нових землекористувань на економних засадах / Д. Бабміндра, В. Слінчук // Землевпорядний вісник. — 2006. — № 1. — С. 46—48.
2. Будзак В.М. Трансформація земельної власності в сільському господарстві / В.М. Будзак // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. праць. — Ч. 2. — К.: РВПС України НАН України, 2002. — С. 168—173.
3. Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів / С.Ю. Булигін. — К.: Урожай, 2005. — 300 с.
4. Вініченко І.І., Сорока Ю.О. Ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств / І.І. Вініченко, Ю.О. Сорока // Інвестиції: практика та досвід. — № 22. — 2015. — С. 23—26.
5. Денисенко І. Сутність управління земельними ресурсами / І. Денисенко // Економіка природокористування і охорони довкілля. — 2011. — № 2. — С. 234—240.
6. Добряк Д.С. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах / Д.С. Добряк, Д.І. Бабміндра. — К.: Урожай, 2007. — 336 с.
7. Мельник Л.Ю. Наукові основи оренди землі / Л.Ю. Мельник, В.О. Олексюк // Держава та регіони. Серія: економіка та підприємництво. 2006. — № 6. — С. 200—204.
8. Мельник Л.Ю. Продуктивне використання та відновлення родючості земель аграрних підприємств / Л.Ю. Мельник, Т.В. Вільхова // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. — 2013. — № 2 (32). — С. 186—189.
9. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 13—20.

10. Сохнич А.Я., Богіра М.С., Горлачук В.В., Солярчук Д.І., Песчанська І.М. Моніторинг земель: підручник / За ред. д. е. н. А.Я. Сохнича. — Львів: НВФ "Українські технології", 2007. — 305 с.

11. Третяк А.М. Управління земельними ресурсами: навч. посіб. / А.М. Третяк, О.М. Дорош / За ред. проф. А.М. Третяка. — Вінниця: Нова Кн., 2006. — 360 с.

References:

1. Babmindra, D. and Slinchuk, V. (2006), "Transformation of existing and creation of new land use for economic considerations", *Zemlevporiadnyj visnyk*, vol. 1, pp. 46—48.
  2. Budziak, V. M. (2002), "Transformation of land property in agriculture", *Produktyvni syly i rehional'na ekonomika: zb. nauk. prats'*, vol. 2, pp. 168—173.
  3. Bulyhin, S. Yu. (2005), *Formuvannya ekolohichno stalykh ahrolandshaftiv* [Formation of ecologically sustainable agrolandscapes], Urozhay, Kyiv, Ukraine.
  4. Vinichenko, I.I. and Soroka, Yu.O. (2015), "Efficiency of use of resource potential of agricultural enterprises", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 23—26.
  5. Denysenko, I. (2011), "The essence of the management of land resources", *Ekonomika pryrodokorystuvannya i okhorony dovkillia*, vol. 2, pp. 234—240.
  6. Dobriak, D. and Babmindra, D. (2007), *Ekoloho ekonomichni zasady reformuvannya zemlekorystuvannya v rynkovykh umovakh* [Ecological and economic principles of land reform in market conditions], Urozhay, Kyiv, Ukraine.
  7. Melnyk, L. Yu. and Oleksyuk, V.O. (2006), "Scientific bases of land lease", *Derzhava ta rehiony. Seriya: ekonomika ta pidpryyemnytstvo*, vol. 6, pp. 200—204.
  8. Melnyk, L. Yu. and Vilkhova, T.V. (2013), "Productive use and restoration of fertility of lands of agrarian enterprises", *Visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu*, vol. 2 (32), pp. 186—189.
  9. Mesel-Veselyak, V.Ya. (2008), "Optimal dimensions of agricultural formations of industrial type in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 13—20.
  10. Sokhnych, A. Ya. Bohira, M.S. Horlachuk, V.V. Solyarchuk, D.I. and Peschanska, I.M. (2007), *Monitorynh zemel* [Land monitoring], *Ukrayinski tekhnolohiyi*, Lviv, Ukraine.
  11. Tretiak, A. M. and Dorosh, O.M. (2006), *Upravlinnia zemel'nymy resursamy* [Land Management], Nova knyha, Vinnitsa, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 23.10.2020 р.